ਨਾਮਧਾਰੀ ਹੋਲਾ ਮਹੱਲਾ

8, 9, 10 ਅਤੇ 11 ਮਾਰਚ 1985

ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਗਰ, ਰਾਜਾ ਗਾਰਡਨ, ਰਿੰਗ ਰੋਡ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ

Namdhari Hola Mahalla

8, 9, 10 and 11 March, 1985

Satguru Ram Singh Ji Nagar,
Raja Garden, Ring Road, New Delhi

नामधारी होला महल्ला

8, 9, 10 तथा 11 मार्च, 1985

सतगुरु राम सिंह जी नगर,
राजा गार्डन, रिंग रोड, नई दिल्ली

Satguru Jagjit Singh Ji

ਮੁਖ-ਸ਼ਬਦ

ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਹੋਲੇ ਮਹੱਲੇ ਦਾ ਇਹ ਤੀਸਰਾ ਸਮਾਗਮ 8, 9, 10 ਅਤੇ 11 ਮਾਰਚ, 1985 ਨੂੰ "ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਗਰ" ਰਾਜਾ ਗਾਰਡਨ, ਰਿੰਗ ਰੋਡ ਵਿਖੇ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਹੋਲੇ ਮਹੱਲੇ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸਮਾਗਮ 1956 ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਦੂਸਰਾ ਸਮਾਗਮ 1966 ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਇਹ ਤੀਸਰਾ ਸਮਾਗਮ 1985 ਵਿਚ ਹਜ਼ੂਰ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਛਤਰ ਛਾਇਆ ਹੇਠ ਬੜੀ ਧੂਮ ਧਾਮ ਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਮਨਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਵਿਚ ਹੋਲੇ ਮਹੱਲੇ ਦੇ ਸਮਾਗਮ ਦੀ ਰੀਤੀ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸਿੱਖੀ-ਮਰਯਾਦਾ ਤੇ ਅਸੂਲਾਂ ਨੂੰ ਪੁਨਰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਸਥਾਪਤ ਹੋਲਾ ਮਹੱਲਾ ਮਨਾਏ ਜਾਣ ਦੀ ਰੀਤੀ ਨੂੰ ਵੀ ਸੁਰਜੀਤ ਕੀਤਾ।

ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ 6 ਹੋਲੇ ਮਹੱਲਿਆਂ ਦੇ ਸਮਾਗਮ ਹੋਏ। ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਵਕਤ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਭਾਰੀ ਸਖਤੀਆਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਹੋਲੇ ਮਹੱਲੇ ਦੇ 8 ਸਮਾਗਮ ਹੋਏ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਦ ਹਰ ਸਾਲ ਇਹ ਸਮਾਗਮ ਹੁੰਦੇ ਚਲੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ, ਸਗੋਂ ਕਈ ਵਾਰ ਇਕ ਦੇ ਬਜਾਏ ਦੋ ਸਮਾਗਮ ਵੀ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਮਨਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਹੋਲਿਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਕ ਹੋਲਾ 1958 ਵਿਚ ਕੰਪਾਲਾ (ਯੂਗੰਡਾ), 1972 ਵਿਚ ਬੈਂਕਾਕ (ਥਾਈਲੈਂਡ), 1981 ਵਿਚ ਬਰਮਿੰਘਮ (ਇੰਗਲੈਂਡ) ਵਿਚ ਮਨਾਏ ਗਏ ਅਤੇ ਇਸ ਸਾਲ ਵੀ ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਲੇ ਮਹੱਲੇ ਦਾ ਇਕ ਸਮਾਗਮ ਦਾਰ ਸਲਾਮ (ਤਨਜ਼ਾਨੀਆ) ਵਿਚ ਹੋਵੇਗਾ।

1956 ਵਿਚ ਹੋਲੇ ਮਹੱਲੇ ਦਾ ਜੋ ਸਮਾਗਮ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਿਸਾਲ ਆਪ ਹੀ ਸੀ। ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਨੇ ਉਸ ਸਮਾਗਮ ਦਾ ਅਨੰਦ ਮਾਣਿਆ ਸੀ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਛਾਪ ਅਜੇ ਵੀ ਮਿਲੇਗੀ। 1985 ਦੇ ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਦੀ ਇਕ ਨਵੀਂ ਮਿਸਾਲ ਹੀ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗ੍ਰਾਮ ਸੀ, ਪਰ ਸਾਡੀ ਪ੍ਰਿਯ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਸ੍ਰੀ ਮਤੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਗੈਰ-ਕੁਦਰਤੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਦ ਉਤਪੰਨ ਹੋਈ ਸਥਿਤੀ ਨੇ ਸਮੁੱਚੇ ਹਾਲਾਤ ਨੂੰ ਕਾਫੀ ਡਾਵਾਂ-ਡੋਲ ਬਣਾਈ ਰਖਿਆ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸੰਗਤ—ਦਿੱਲੀ ਪੂਰੇ ਜ਼ੋਰ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਇਸ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਵਲ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕੀ। ਫਿਰ ਵੀ ਸਿਰਫ ਦੋ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਨਾਲ ਮਨਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਇਹ ਸਮਾਗਮ ਵੀ ਇਕ ਅਦੁਤੀ ਸਮਾਗਮ ਹੋਵੇਗਾ।

ਨਾਮਧਾਰੀ ਸੰਗਤ, ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਨਾਮਧਾਰੀ ਦਰਬਾਰ ਲਈ ਇਹ ਇਕ ਗੌਰਵ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਅਹੁਦੇਦਾਰਾਂ ਦੀ ਦੇਖ ਰੇਖ ਵਿਚ ਨਾਮਧਾਰੀ ਪੰਥ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਉਸਾਰੂ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਏ ਹਨ—ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ—ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਇੰਗਲਿਸ਼ ਮੀਡੀਅਮ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਕੂਲ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ, ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਨਾਮਧਾਰੀ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦਾ ਛਪਣਾ, ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਇਤਿਹਾਸਕ ਤਸਵੀਰਾਂ ਦਾ ਛਪ ਕੇ ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਪਾਸ ਪੁਜਦੇ ਰਹਿਣਾ, ਗੁਟਕੇ ਜਦੋਂ ਵੀ ਖਤਮ ਹੋਣ ਲਗਣ ਤਾਂ ਨਵੇਂ ਛਪ ਜਾਣੇ ਨਾਮਧਾਰੀ ਡਾਇਰੈਕਟਰੀ ਅਤੇ ਨਾਮਧਾਰੀ ਡਾਇਰੀਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋਣਾ ਆਦਿ। ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਵੇਲੇ ਵੀ ਜਿਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਪ੍ਰੈਸ-ਕਾਨਫਰੰਸਾਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਤੇ ਹੋਰ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ ਛਪੇ ਹਨ, ਹੋਲੇ ਵਿਚ ਕਈ ਸੰਮੇਲਨ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ, ਕਈ ਮਹਾਨ ਹਸਤੀਆਂ ਦਾ ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਪੁਜਣਾ ਮੰਜ਼ੂਰ ਕਰਿਆ ਹੈ, ਇਹ ਹਥਲਾ ਯਾਦਗਾਰੀ ਅੰਕ ਅਤੇ ਨਵਾਂ ਨਾਮਧਾਰੀ ਗੁਟਕਾ ਆਪ ਪਾਸ ਪੁਜ ਰਹੇ ਹਨ, ਇਸ ਸਭ ਦਾ ਸ਼ਰੇਅ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸੰਗਤ—ਦਿੱਲੀ ਤੇ ਨਾਮਧਾਰੀ ਦਰਬਾਰ ਨੂੰ ਹੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਹੋਲੇ ਮਹੱਲੇ ਦੇ ਸਮਾਗਮ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਸਫਲਤਾ ਨਾਲ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਲਈ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸੰਗਤ—ਦਿੱਲੀ ਨੇ ਪੂਰੇ ਸਾਲ ਤੋਂ ਇਕ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਗਠਨ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸਮਾਗਮ ਵੇਲੇ ਇਸ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਸਿਆਣਪ ਨਾਲ ਵੰਡਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਖਰਚੇ ਪੂਰੇ ਕਰਨ ਲਈ ਉਗਰਾਹੀ ਕਮੇਟੀ, ਆਟਾ-ਦਾਲਾਂ ਅਤੇ ਲੰਗਰ ਆਦਿ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ ਮਾਈਆਂ ਦਾ ਜਥਾ,

ਲੰਗਰ ਵਰਤਾਉਣ ਲਈ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦਾ ਜਥਾ, ਰਾਸ਼ਨ ਪਾਣੀ ਖਰੀਦਣ ਲਈ ਇਕ ਪਰਚੇਜ਼ ਕਮੇਟੀ, ਬਾਹਰੋਂ ਆਏ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਦਾ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨਾਂ ਅਤੇ ਬੱਸ ਅੱਡੇ ਤੇ ਸਵਾਗਤ ਕਰਕੇ ਉਥੋਂ ਠੌਹਰ-ਸਥਾਨ ਤਕ ਲੈ ਆਉਣ ਲਈ ਟਰਾਂਸਪੋਰਟ ਕਮੇਟੀ, ਬਾਹਰੋਂ ਆਏ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਦੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕ ਡੇਰਾ ਕਮੇਟੀ, ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਦੀਆਂ ਖਬਰਾਂ ਆਪ ਸਭ ਤਕ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਲਈ ਇਕ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ, ਨਾਮਧਾਰੀ ਚਿਤਰ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨੀ, ਜੋੜਿਆਂ, ਸਾਈਕਲਾਂ, ਸਕੂਟਰਾਂ ਕਾਰਾਂ ਆਦਿ ਦੀ ਸੰਭਾਲਣਾ, ਪਾਣੀ, ਸਫਾਈ, ਪੰਡਾਲ, ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਡਿਸਪੈਂਸਰੀ ਆਦਿ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਲਈ ਵੱਖ ਵੱਖ ਕਮੇਟੀਆਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਸਮੁਚੀ ਦੇਖ ਰੇਖ ਸ੍ਰ: ਹਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਹੰਸਪਾਲ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਹੇਠ ਇਕ ਜਨਰਲ ਕਮੇਟੀ ਆਪ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਹੰਸਪਾਲ ਜੀ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਸ੍ਰ: ਸੁਲੱਖਣ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਮੈਂਬਰ ਮੈਟਰੋਪੋਲਿਟਨ ਕੌਂਸਿਲ, ਸੁਖਦੇਵ ਸਿੰਘ ਬਾਲੀ ਨਗਰ, ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ, ਹਰਮੀਤ ਸਿੰਘ, ਨਾਮਧਾਰੀ ਕਾਲੋਨੀ ਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਨੌਜਵਾਨ ਹਮੇਸ਼ਾ ਤੱਤਪਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਥੇ ਠਾਕੁਰ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਸਹਿਯੋਗ ਵਰਨਣ ਯੋਗ ਹੈ ਜੋ ਪਿਛਲੇ ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਦਿੱਲੀ ਆਏ ਬੈਠੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਮੁੱਚੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਬੜੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਲੈ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਅੰਕ ਦੇ ਅੰਤ [illegible] ਸਬ-ਕਮੇਟੀਆਂ ਦੀਆਂ ਲਿਸਟਾਂ ਵੀ ਛਾਪ ਰਹੇ ਹਾਂ।

ਅਜੇਹੇ ਹੋਲੇ ਮਹੱਲੇ ਦੇ ਸ਼ੁਭ ਮੌਕੇ ਤੇ ਇਹ ਇਕ ਯਾਦਗਾਰੀ ਅੰਕ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਸਾਨੂੰ ਹਾਰਦਿਕ ਖੁਸ਼ੀ [illegible] ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਅੰਕ ਲਈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅਨਮੋਲ ਰਚਨਾਵਾਂ ਭੇਜੀਆਂ ਹਨ, ਅਸੀਂ ਉਹਨਾ ਦੇ ਬਹੁਤ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ। ਕੁਝ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਅੰਕ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਿਆ, ਉਸ ਲਈ ਖਿਮਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ।

ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਅੰਕ ਵਿਚ ਹੁਣ ਤਕ ਹੋਏ ਨਾਮਧਾਰੀ ਹੋਲੇ ਮਹੱਲੇ ਦੇ ਸਮਾਗਮਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕਿਆ ਹੈ। ਸ੍ਰ: ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਇਕ ਖੋਜ ਭਰਪੂਰ ਲੇਖ ਜੋ ਲਿਖਤੀ ਗਵਾਹੀਆਂ ਨਾਲ ਮਰਗੋਈ ਵਿਚ ਹੋਏ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਕਥਿਤ ਦੇਹਾਂਤ ਨੂੰ ਝੁਠਲਾਉਂਦਾ ਹੈ—ਇਕ ਨਵੀਂ ਦੇਣ ਹੈ। ਹੋਰ ਮਹਾਨ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਲੇਖਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੁਝ ਤਸਵੀਰਾਂ ਵੀ ਦਿਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਹੁ-ਪੱਖੀ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਅਜੇਹਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਹਰ ਘਰ ਦੀ ਸ਼ੋਭਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਕੌਮਾਂ ਉਹੋ ਹੀ ਜੀਊਂਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਆਪਣੇ ਪਿਛੋਕੜ ਨੂੰ ਭੁਲਦੀਆਂ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਪੂਰਵਜਾਂ ਦੇ ਪਾਏ ਪੂਰਨਿਆਂ ਤੇ ਹਿੰਮਤ ਨਾਲ ਚਲਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਅਗੇ ਵਧਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਜੇਹੇ ਸਮਾਗਮਾਂ ਤੇ ਪੁਰਬਾਂ ਦਾ ਮਨਾਇਆ ਜਾਣਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਿਛੋਕੜ ਤੋਂ ਵਾਕਿਫ ਰਹਿਣਾ ਇਕ ਗੌਰਵ-ਮਈ ਗੱਲ ਹੈ। ਨਾਮਧਾਰੀ ਸੰਗਤ—ਦਿੱਲੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਇਕ ਕਦਮ ਅਗੇ ਵੱਲ ਰਖਿਆ ਹੈ।

ਅੰਤ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਕੋਟਾਨ ਕੋਟ ਧੰਨਵਾਦ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਸਦਕਾ ਹੀ ਅਜੇਹੇ ਪ੍ਰਯੋਜਨਾਂ ਨੂੰ ਅਮਲੀ ਜਾਮਾ ਪਹਿਨਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਾਠਕਾਂ ਪਾਸੋਂ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਭੁਲ ਚੁਕ ਲਈ ਖਿਮਾ ਦੇ ਜਾਚਕ ਹਾਂ।

—ਗੁਰਭਜਨ ਸਿੰਘ
31/27, Old Rajinder Nagar
New Delhi—110060

An artist's impression of Kukas being blown off at Malerkotla in 1872.

The Twelve Sikh Gurus.

ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਦਾ ਮੇਲਾ

☐ ਜਗਦੀਸ਼ ਸਿੰਘ 'ਵਰਿਆਮ'

.... ਅਰ ਮਨੁਖਾਂ ਦਾ ਮੇਲਾ ਜਿਥੇ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਦਾ ਮੇਲਾ ਹੋਵੇ। ਮਨਮੁਖਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਤੇ ਰਖ ਲਵੀਂ'......

ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਉਪ੍ਰੋਕਤ ਵਾਕ ਨੂੰ ਅਰਦਾਸ ਵਿਚ ਹਰ ਸਮੇਂ ਦੁਹਰਾਉਣ ਲਈ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹਰ ਨਾਮਧਾਰੀ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਦਾ ਇਹ ਅੰਗ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਦਾ ਮੇਲਾ ਹੋਵੇ।

ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਵਾਚਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵੀ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦਾ ਵਰਗੀਕਰਨ ਕਿਸੇ ਮਜ਼ਹਬ ਜਾਤ ਜਾਂ ਸ੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸਗੋਂ ਕਰਮਾਂ ਅਤੇ ਗੁਣ ਔਗੁਣਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਮਾਨ, ਪੰਡਿਤ ਜੋਗੀ ਜਾਂ ਸਨਿਆਸੀ ਆਦਿਕ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸਲਾਹਿਆ ਜਾਂ ਨਿੰਦਿਆ ਨਹੀਂ ਗਿਆ। ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਕਿਸੇ ਵੀ ਭੇਖ ਜਾਂ ਮਜ਼ਹਬ ਦੇ ਹੋਣ ਪਰ ਉਹ ਕਰਮਾਂ ਕਰਕੇ 'ਗੁਰਮੁਖ' 'ਭਗਤ' ਸਚਿਆਰ' 'ਹੰਸ' 'ਸੰਤੋਖੀ' ਅਤੇ 'ਗੁਰਦੇਵ' ਹੋਣ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਰਵਾਨਗੀ ਦਿਤੀ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਸਿਫਤ ਸਾਲਾਹ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ 'ਮਨਮੁਖਿ', 'ਸਾਕਤ', 'ਕੁਚਿਆਰ', 'ਬਗਲੇ', ਵਿਸ਼ੈਈ ਅਤੇ ਅਭਿਮਾਨੀ ਹੋਣ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਨਖੇਧੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰੀ ਜਾਂ ਬਰਾਦਰੀ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਸਾਂਝ ਨਹੀਂ ਵਧਾਈ ਸਗੋਂ ਸਚੇ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਸਾਂਝ ਪਾਉਣ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਤਾਂ ਕਥਨ ਹੈ ਹੀ ਕਿ :-

"ਗੁਣਾ ਕਾ ਹੋਵੈ ਵਾਸੁਲਾ ਕਢਿ ਵਾਸੁ ਲਈਜੈ,
ਜੇ ਗੁਣ ਹੋਵਨਿ ਸਾਜਨਾ ਮਿਲਿ ਸਾਝ ਕਰੀਜੈ,
ਸਾਝ ਕਰੀਜੈ ਗੁਣਹ ਕੇਰੀ ਛੋਡਿ ਅਵਗਣ ਚਲੀਐ"
(ਸੂਹੀ ਛੰਤ)

ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰੀਆਂ ਦੇ ਸਬੰਧਾਂ ਬਾਰੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :-

"ਜਾਣਉ ਐਸੀ ਪ੍ਰੀਤਿ ਕੁਟੰਬ ਸਨਬੰਧੀ
ਮਾਇਆ ਮੋਹ ਪਸਾਰੀ"

ਪੋਰਾਣਿਕ ਕਾਲ ਦੀ ਜਿਸ ਅਹਿਮ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਹੋਲੀ-ਹੋਲਾ-ਮਹੱਲਾ ਮਨਾਇਆ ਜਾਣਾ ਆਰੰਭ ਹੋਇਆ ਉਹ ਭਗਤ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਮੁਖ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਬਾਲਕ ਵਲੋਂ ਆਪਣੇ ਹੀ ਪਿਤਾ ਮਨਮੁਖ ਸਾਕਤ ਤੇ ਨਾਸਤਿਕ ਹਰਨਾਖਸ਼ ਨਾਲ ਟਕਰ ਸੀ। ਹੋਰਨਾਂ ਤਸੀਹਿਆਂ ਬਾਅਦ ਭਗਤ ਨੂੰ ਰਾਮ ਦੇ ਰਾਹ ਤੋਂ ਸਦਾ ਲਈ ਲਾਂਭੇ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਭੂਆ ਹੋਲਿਕਾ ਜੀ ਨੇ ਜਤਨ ਕੀਤਾ। ਬਾਲ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਨੂੰ ਸਾੜਣ ਵਾਸਤੇ ਭੂਆ ਇਕ ਵਰਦਾਨੀ ਚਾਦਰ ਓੜ ਕੇ ਉਹ ਬੈਠੀ ਅਤੇ ਗੋਦ ਵਿਚ ਭਤੀਜੇ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਨੂੰ ਲਿਆ। ਅੱਗ ਦੀਆਂ ਲਾਟਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਖੁਦ ਭਸਮ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਬਚ ਗਿਆ। ਲੋਹੇ ਦੇ ਤਪਦੇ ਥੰਮ ਨੂੰ ਜੱਫੀਆਂ ਪੁਆਉਣ ਤੇ ਵੀ ਬਾਲ ਭਗਤ ਦਾ ਵਾਲ ਵਿੰਗਾ ਨਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਪਿਤਾ ਆਪਣੇ ਪੁਤਰ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਤਲਵਾਰ ਲੈ ਕੇ ਖੜਾ ਹੋ ਗਿਆ ਪਰ ਗੁਰਮੁਖ ਭਗਤ ਨੇ ਮੌਤ ਤੋਂ ਵੀ ਬੇਖੌਫ ਹੋ ਕੇ ਏਲਾਨ ਕੀਤਾ :-

"ਇਕੁ ਰਾਮ ਨ ਛੋਡਉ ਗੁਰਹਿ ਗਾਰਿ
ਮੋਕਉ ਘਾਲਿ ਜਾਰਿ ਭਾਵੈ ਮਾਰਿ ਡਾਰਿ"
(ਬਸੰਤ ਕਬੀਰ)

ਉਸ ਵੇਲੇ ਬੇ-ਮੁਖ ਹਰਨਾਖਸ਼ ਨੂੰ ਪਛਾੜਣ ਵਾਸਤੇ ਅਤੇ ਆਦਿ ਜੁਗਾਦਿ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਰਖਿਆ ਦੀ ਗਾਰੰਟੀ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਹਰਿ ਆਪ

"ਖੰਭ ਪਾੜਿ ਪਰਗਟਿਆ ਨਰ ਸਿੰਘ
ਰੂਪ ਅਨੂਪ ਅਨਾਦਿ"

ਹੋਲਿਕਾ ਸੜਣ, ਹਰਨਾਕਸ਼ਪ ਮਰਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਦੀ ਜਿਤ ਦੀ ਖਬਰ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਵਾਸਤੇ ਜੈ ਕਾਰ ਦਾ ਅਵਸਰ ਹੋਈ ਅਤੇ ਹੋਲੀ ਦਾ ਤਿਉਹਾਰ ਸਦਾ ਵਾਸਤੇ ਭਾਰਤਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਜਿਹਨਿਆਂ ਨੂੰ ਖਿੜਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਸਥਾਪਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਹ ਕਥਾ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਗੁਰਮੁਖ ਵਰਗ ਵਾਸਤੇ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਸ੍ਰੋਤ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਦੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਕੀਰਤਨ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਅੰਤਮ ਛੱਕਾ ਰੋਜ਼ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਗਲ ਦ੍ਰਿੜ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਗਵਾਨ ਜੁਗਾਂ ਜੁਗਾਂ ਤੋਂ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਪੈਜ ਰਖਦਾ ਆਇਆ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਹਰਨਾਕਸ਼ ਦੁਸ਼ਟ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਦੀ ਰਖਿਆ ਕੀਤੀ। ਹੰਕਾਰੀ ਹੋਏ ਨਿੰਦਕਾਂ ਨੇ ਪਿਠ ਦੇ ਕੇ ਪਿਆਰੇ ਨਾਮਦੇਵ ਨੂੰ ਗਲੇ ਨਾਲ ਲਾਇਆ ਐਸਾ ਹਰਿ ਸੇਵਕ ਨਾਲ ਅੰਤ ਨੂੰ ਖੜਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਦੀ ਸਾਕਤਾਂ ਉਤੇ ਜਿਤ ਦੇ ਨਾਲ ਬਸੰਤ ਰੁੱਤ ਦੇ ਸੁਹੱਪਣ, ਧਰਤੀ ਦੇ ਨਿਖਾਰ, ਬਨਸਪਤੀ ਤੇ ਖਿੜਦੇ ਰੰਗ ਬਰੰਗੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਹੁਸਨ ਅਤੇ ਸੁਗੰਧੀ ਨੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਖੇੜਾ ਲੈ ਆਂਦਾ। ਇਸ ਸੁਖਾਵੇਂ ਵਾਤਾਵਰਨ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਗੀਤ ਗਾਉਣੇ ਅਤੇ ਨਚਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਲਾਲ ਗੁਲਾਲ ਦੇ ਰੰਗਾਂ ਨਾਲ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਮੁਬਾਰਕ ਅਤੇ ਰੰਗੀਲਾ ਬਣਾ ਦਿਤਾ। ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਦਵੈਤ ਈਰਖਾ ਭੁਲਾ ਕੇ ਸਭ ਰਾਮ ਹੀ ਰਾਮ ਹੋ ਕੇ ਉਹ ਹਰਿ ਰੰਗ ਵਿਚ ਵੀ ਰੰਗੇ ਗਏ। ਇਵੇਂ ਹੋਲੀ ਰੰਗਾਂ ਦਾ ਤਿਉਹਾਰ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਦਾ ਤਿਉਹਾਰ ਬਣ ਗਿਆ।

ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਭਾਵੇਂ ਹੋਲੀ ਦੀ ਮੂਲ ਭਾਵਨਾ ਦੇ ਉਲਟ ਰੰਗਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਤਮਾਸ਼ਬੀਨੀ ਵਲ ਵੀ ਚਲੀ ਗਈ ਹੈ ਪਰ ਗੁਰਮੁਖ ਸਾਧੂਆਂ ਨੇ 'ਇਕੁ ਰਾਮੁ ਨ ਛੋਡਉ ਗੁਰਹਿ ਗਾਰਿ' ਨੂੰ ਯਾਦ ਕੀਤਾ। ਜਿਵੇਂ ਇਤਿਹਾਸ ਆਪਣੀ ਸਚਾਈ ਨੂੰ ਮੁੜ ਮੁੜ ਦੁਹਰਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਕਈ ਅੰਤਰਾਂ ਅਤੇ [illegible] ਦੇ ਗੁਰ ਤੇ ਕਰਦਾ ਹੈ ਇਵੇਂ ਜੁਗਾਂ ਦੁਗਾਂਤਰਾਂ ਤੋਂ "ਹਰਨਾਖਸ ਦੁਸਟ ਹਰਿ ਮਾਰਿਆ ਪ੍ਰਹਲਾਦ ਤਰਾਇਆ" ਵਾਲੀ ਸਾਖੀ ਦੁਹਰਾਈ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਸਮਾਂ ਸਥਾਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਜ਼ਮਾਨੇ ਦੇ ਬਦਲ-ਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਹਰ ਵਾਰ ਇਕ ਨਵਾਂ ਹਰਨਾਖਸ ਮਾਰਨ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸੇ ਵਾਸਤੇ ਹੀ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ :-

"ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਉਧਾਰੇ ਅਨਿਕ ਬਾਰ"

ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਭਗਵਾਨ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਅਤੇ ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ ਉਭਾਰਿਆ ਅਤੇ ਫੇਰ ਹੋਲੀ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਨਰ ਨਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਹੋਲੀ ਖੇਡੀ, ਗੀਤ ਗਾਏ ਅਤੇ ਧਮਾਰ ਆਦਿਕ ਤਾਲਾਂ ਤੇ ਨਾਚ ਕੀਤੇ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਇਸ ਹੋਲੀ ਸਮਾਗਮ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਇਕ ਹੋਰ ਦੁਸ਼ਟ ਦਮਨ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸੰਸਾਰ ਆਗਮਨ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਹੀ ਧਰਮ ਚਲਾਉਣਾ, ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ ਉਭਾਰਨਾ ਅਤੇ ਸਭ ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਨੂੰ ਜੜ੍ਹੋਂ ਪੁਟਣਾ ਦਸਿਆ ਹੈ, ਭਾਵ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਲਮ ਅਤੇ ਕਲਪਨਾ ਨਾਲ ਇਵੇਂ ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ ਹੈ :-

ਮਾਘ ਬਤੀਤਿ ਭਏ ਰੁਤ ਫਾਗੁਨ
ਆਇ ਗਈ ਸਭ ਖੇਲਤ ਹੋਰੀ।
ਗਾਵਤ ਗੀਤ ਬਜਾਵਤ ਤਾਰ
ਕਹੈ ਮੁਖ ਤੇ ਭਡੂਆ ਮਿਲ ਜੋਰੀ।
ਡਾਰਤ ਹੈ ਅਲਿਤਾ ਬਨਿਤਾ

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਾਰੇ ਡਾਕਟਰ ਭਗਵਾਨ ਦਾਸ ਵਰਮਾ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਵਿਦਵਾਨ

ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ "ਆਪ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਮਾਨਵਤਾ, ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬੀਰਤਾ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤੀ ਦਾ ਵਿਲੱਖਣ ਮਿਸ਼ਰਣ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਚਿੰਤਨ ਅਤੇ ਕਰਮ ਇਕ ਸਾਥ ਹਨ"। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜਿਥੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਬਹੁਤੇ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਨਵੀਂ ਦਿਸ਼ਾ ਦਿਤੀ ਹੈ ਉਥੇ ਉਹਨਾਂ ਹੋਲੇ ਮਹੱਲੇ ਦੇ ਪੱਗ ਵਿਚ "ਅੰਬਰੋਂ" ਦੇ ਮਾਲਕ ਅਗੰਬੀ ਦੇ ਤਿਆਰੀ, ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਗਾਲਣ ਵਾਲੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਚਾਨ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਕਰਣ ਵਾਲੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਬਾਲਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਕਲਯੁਗ ਵਿਚ ਸੁਚ ਸੋਧ ਅਤੇ ਨਾਮ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪਰਵਾਹ ਜੀ ਚਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਨਾਮਧਾਰੀ ਪੰਥ ਦੇ ਉਸਰੀਏ ਮਹਾ ਪ੍ਰਤਾਪੀ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਅਵਤਾਰ ਪੁਰਬਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਕੇ ਇਕ ਮਹਾਨ ਵੱਡੀ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਸ ਮੇਲੇ ਦਾ ਪਸਾਰ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਹੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਰਾਮ ਨਾਮ ਦੀ ਪ੍ਰਮੁਖਤਾ ਅਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਪੁਰਖ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਨੂੰ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਰੂਪੀ ਮਹਾਨ ਤੀਰਥ ਨੂੰ ਪਰਸਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਇਸ ਸੜਦੀ ਬਲਦੀ ਪਾਪ ਗ੍ਰਸਤੀ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਇਕ ਅਤੀ ਉਤਮ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਮਾਨਣ ਦਾ ਅਵਸਰ ਮਿਲਜਿਆ ਹੈ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ, ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਦਾ ਮੇਲਾ ਜਿਹੜਾ ਕੁਲਾਂ ਤਾਰਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਤਿ ਸੰਗਤ ਮਾਨ ਸਰੋਵਰ ਹੈ ਅਤੇ ਮਾੜੀ ਸੰਗਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਪਾਣੀ ਦੀ ਛੱਪੜੀ ਹੈ। ਉਹ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਸੰਤ ਸਭਾ ਦੀ ਜੈਕਾਰ ਕਰੋ ਅਤੇ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਵਾਲੇ ਕਰਮ ਕਰੋ। ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਰੂਪੀ ਤੀਰਥ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਇਸਨਾਨ ਕਰੋਗੇ ਤਾਂ ਨਿਰਮਲ ਹੋ ਜਾਉਗੇ।

"ਸੰਤ ਸਭਾ ਜੈਕਾਰੁ ਕਰਿ ਗੁਰਮੁਖਿ ਕਰਮ ਕਮਾਉ
ਨਿਰਮਲੁ ਨ੍ਹਾਵਣੁ ਨਾਨਕਾ ਗੁਰੁ ਤੀਰਥੁ ਦਰੀਆਉ,,

ਭਾਰਤ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਦਿਲੀ ਵਿਚ ਚਾਰ ਦਿਵਸੀ ਸੰਤ ਸਭਾ ਲਗ ਰਹੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਤੀਰਥ ਪਰਸਨ ਦਾ ਪੁੰਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਦਾ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਦਰਸਨਾਂ ਦਾ ਸੁਭਾਗ ਮੌਕਾ ਮਿਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਦਾ ਮੇਲਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਆਓ ਅਰਦਾਸ ਕਰੀਏ ਕਿ ਜਿਸੰ ਮਨੁਖਾਂ ਦਾ ਮੇਲਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਦਾ ਮੇਲਾ ਹੋਵੇ। ਗੁਣਵੰਤ, ਗੁਰਮੁਖ, ਭਗਤ ਸਦਿਆਰ, ਹੰਸ, ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਵੱਲ ਧਰਤੀ ਤੇ ਵਿਕਾਸ ਹੋਵੇ।

ਛੁਟਕਾ ਸੰਗ ਮਾਰਤ ਖੇਲਨ ਥੋਰੀ।
ਖੇਲਤ ਸਾਮ ਧਮਾਰ ਅਨੂਪ
ਮਹਾ ਮਿਲਿ ਸੁੰਦਰ ਸਾਂਵਲ ਗੋਰੀ।
(ਸ੍ਰੀ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ)

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਹੀ ਹੋਲੀ ਮਨਾਉਣਾ ਕਿਹਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜਿਥੇ ਵਕਤ ਦੇ ਹਰਨਾਖਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਵਾਸਤੇ ਜੰਗ ਯੁਧ ਕੀਤੇ ਉਥੇ ਹੀ ਭਾਵ ਨਾਲ ਹੋਲੀ ਤੋਂ ਹੋਲਾ ਕਰ ਕੇ ਅਤੇ ਮਹਲਾ ਕਢ ਕੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਵਿਚ ਸੰਗੀ ਕਰਤਬਾਂ ਦੀ ਲੀਹ ਤੋਰੀ, ਜਿਥੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਹੋਲੀ-ਹੋਲੇ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਮ੍ਰਿਦੰਗਾਂ ਰਬਾਬਾਂ ਹੋਰ ਸਾਜਾਂ ਦੁਆਰਾ ਰਾਗ ਦਰਬਾਰ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੀਰਤਨ ਦੀਆਂ ਛਹਿਬਰਾਂ ਲਾਈਆਂ ਉਥੇ ਇਸ ਤਿਉਹਾਰ ਉਤੇ ਕੇਸਰ ਕਸਤੂਰੀ ਅਤੇ ਗੁਲਾਬ ਛਿੜਕ ਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨਾਲ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਸਾਂਝੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਦੀ ਇਕ ਗਜ਼ਲ (ਗੁਲੇ ਹੋਲੀ ਬਬਾਗੇ ਦਹਰ ਬੂ ਕਰਦ) ਵਿਚ ਹੋਲੀ ਖੇਡਣ ਦਾ ਸੁੰਦਰ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ।

"ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਗੁਲਾਲ ਉਡਾ ਕੇ ਧਰਤੀ ਤੇ ਆਕਾਸ਼ ਨੂੰ ਵੀ ਰੰਗ ਦਿਤਾ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਫੁੱਲ ਰੰਗ ਰੰਗੇ ਗਏ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਉਸ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਆਰੇ ਨੇ ਰੰਗਿਆ ਹੋਇਆ ਚੋਲਾ ਪਾਇਆ ਤਾਂ ਜਿਸ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤਾ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਦੀਆਂ ਆਸਾਂ ਪੂਰਨ ਕਰ ਲਈਆਂ......'

ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਹਰਨਾਕਸ਼ ਦੇ ਨਵੇਂ ਸਰੂਪ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਨਾਲ ਵੀ ਟੱਕਰ ਲਈ ਅਤੇ ਵਕਤ ਦੀ ਪੁਜਾਰੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੀ ਵੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਸਹੇੜੀ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਤਾਂ ਨਾਮ ਦਾ ਡੰਕਾ ਹੀ ਖਲੇਰ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਦੇਸਾਂ ਦਿਸਾਂਤਰਾਂ ਵਿਚ ਧੁੰਮ ਮਚ ਗਈ। ਚੋਟੀ ਵਾਲੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਜਿਥੇ ਰਹਤੀ ਰਹਿਤ ਮਰਿਆਦਾ ਅਤੇ ਸੁਚ ਸੰਜਮ ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਉਥੇ ਹੋਲੇ ਮਹੱਲੇ ਦੇ ਸਾਲਾਨਾ ਸਮਾਗਮ ਵੀ ਕੀਤੇ। ਜੋ ਹੋਲੇ ਸੰਨ 1867 ਅਤੇ 1871 ਦੇ ਹੋਲੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਜਾ ਕੇ ਕੀਤੇ। ਭਜਨ ਬਾਣੀ ਕਥਾ ਕੀਰਤਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਰੰਗਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਹੋਲਾ ਖੇਡਿਆ। ਸੰਤ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ :-

"ਉੱਜਲ ਪੁਸ਼ਾਕੇ ਭੇਖ ਧਾਰੇ ਪਹਿਰ ਆਏ,
ਛਿੜਕਾਈਂ ਰੰਗ ਨਾਲ ਤਾਕੇ ਲਾਲ ਮਨ ਭਾਇ ਹੈ
ਐਸਾ ਧਾਰੀ ਦੇਖੋ ਹੋਲਾ, ਵਕਤ ਅਮੋਲਾ ਸੁਭ,
ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਗੋਲਾ ਤਾਂਕੋ ਸਦਾ ਜੱਸ ਗਾਇ ਹੈ"।

ਇਸ ਸਮੇਂ ਸੇਵਕ ਰੰਗਿਆਂ ਹੋ ਨਾਲ ਤੇ ਮਸਤਾਨੇ ਨਚਦੇ ਫਿਰਦੇ ਸਨ, ਸਭ ਪਾਸੇ ਲਾਲੋ ਲਾਲ ਹੋਇਆ ਪਿਆ ਸੀ। ਹੋਰ ਕੋਈ ਗਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਿਵਾਏ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ। ਸਤਿਯੁਗ ਦਾ ਦੌਰ ਵਰਤ ਰਿਹਾ ਸੀ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ, ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਅਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਸੰਗਮ ਤੀਰਥ ਚੀਆਂ ਤਾਰੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਲਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ।

"ਹਿੰਸਾ ਸਾਡਾ ਧਰਮ ਨਹੀਂ"

☐ ਹਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਹੰਸਪਾਲ ਐਮ.ਪੀ.

ਧਰਮ ਜਾਂ ਮਜ਼ਹਬ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਹੈ ਜੀਵਨ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਤਮ ਜੀਵਨ, ਰੂਹਾਨੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਾਂ ਪ੍ਰਭੂਮ ਜੀਵਨ ਆਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਅਨੁਸਾਰ 'ਕਰਤਾਰ' Creater ਅਤੇ 'ਕੀਤੇ ਹਏ' Created ਭਾਵ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਸਦਾ ਮਿਲਦੇ ਮੇਲ ਵਿਚ ਵਤੀਤ ਹੋ ਰਿਹਾ ਜੀਵਨ ਹੀ ਅਸਲੀ ਜੀਵਨ ਹੈ। ਸਿਖ ਨੂੰ ਇਹ ਜੀਵਨ ਦਾ ਦਾਨ ਗੁਰੂ ਰਾਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

"ਜੀਅ ਦਾਨੁ ਦੇ ਭਗਤੀ ਲਾਇਨਿ, ਹਰਿ ਸਿਉ ਲੈਨਿ ਮਿਲਾਏ" ॥

ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਧਰਮ ਦੋ ਤਰਾਂ ਦੀ ਹਿੰਸਾ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਿਸੇ ਮਨੁਖ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਬਚਨ ਜਾਂ ਸਰੀਰਿਕ ਤਾਕਤ ਰਾਹੀਂ ਦੁਖ ਪੁਚਾਨਾ ਹਿੰਸਾ ਹੈ। ਸਿਖ ਧਰਮ ਦੁਹਾਂ ਤਰਾਂ ਦੀ ਹਿੰਸਾ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਬੋਲਾਂ ਰਾਹੀਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦੁਖ ਨਾ ਪੁਚਾਨ ਉਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਥਾਂ ਥਾਂ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

"ਰੱਖ ਪਰੀਤੀ ਮਿਠੇ ਬੋਲ"

ਜਾਂ "ਇਕ ਫਿਕਾ ਨ ਅਲਾਇ, ਸਭਨਾ ਮਹਿ ਸਚਾ ਧਨੀ" ॥

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਫੁਰਮਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਭ ਨਾਲ ਮਿਠਾ ਬੋਲਣਾ ਤੇ ਨਿਉ ਕੇ ਰਹਿਣਾ ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਚੰਗਿਆਈਆਂ ਦਾ ਤੱਤ ਹੈ।

"ਮਿਠਤ ਨੀਵੀਂ ਨਾਨਕਾ ਗੁਣ ਚੰਗਿਆਈਆਂ ਤਤੁ"

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਨੇ ਸਭ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਜੀਆਂ ਤੇ ਦਇਆ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਥਾਂ ਪਰਥਾ ਆਖਿਆ ਹੈ। ਜੀਆ ਤੇ ਦਇਆ ਕਰਨ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਅਠਾਹਠਾਂ ਤੀਰਥਾਂ ਦੇ ਸਮਸਤ ਪੁੰਨਾਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਦਸਿਆ ਹੈ।

"ਅਠਸਠਿ ਤੀਰਥ ਸਗਲ ਪੁੰਨ ਜੀਅ ਦਇਆ ਪਰਵਾਨੁ" ॥

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਆਖਿਆ ਹੈ ਜੇ ਬਲਵਾਨ ਬਲਵਾਨ ਨੂੰ ਮਾਰੇ ਤਾਂ ਰੋਣਾ ਰੋਣ ਨਹੀਂ।

"ਜੇ ਸਕਤਾ ਸਕਤੇ ਕਉ ਮਾਰੇ ਤਾ ਮਨ ਰੋਸੁ ਨ ਹੋਈ ॥
ਸਕਤਾ ਸੀਹੁ ਮਾਰੇ ਪੈ ਵਗੈ ਖਸਮੈ ਸਾ ਪੁਰਸਾਈ" ॥

ਪਰ ਹਥਿਆਰ ਬੰਦ ਬਲਵਾਨ ਕਿਸੇ ਨਿਹੱਥੇ ਬੇ ਕਸੂਰ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿਹ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਪਾਪ ਹੈ ਜੋ ਬਖਸ਼ਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ।

ਸਿਖ ਧਰਮ ਮੁਢ ਤੋਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਨੇ ਏਕਤਾ, ਬਰਾਬਰੀ ਤੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਾਲਾ ਧਰਮ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਊਚ ਨੀਚ ਤੇ ਜਾਤ ਪਾਤ ਦੇ ਵਿਤਕਰੇ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿਤਾ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਉਮਰ ਭਰ ਸਾਥ ਨਿਭਾਣ ਵਾਲੇ ਦੋ ਸੁੰਦਰ ਪਿਆਰੇ ਸਾਥੀ ਦੋ ਵਖ ਵਖ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਸਨ ਭਾਈ ਬਾਲਾ ਜੀ ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਮੁਸਲਮਾਨ। ਉਹ ਇਸਲਾਮੀ ਤੀਰਥਾਂ ਤੇ ਵੀ ਗਏ ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਤੀਰਥਾਂ ਤੇ ਵੀ। ਉਹਨਾਂ ਮੱਕੇ ਦਾ ਹਜ ਵੀ ਕੀਤਾ ਤੇ ਹਰਦਵਾਰ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਵੀ। ਮੱਕੇ ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਕਾਜੀਆਂ ਨੇ ਪੁਛਿਆ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਵਡਾ ਹੈ ਜਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਖਿਆ ਸੀ :-

"ਬਾਬਾ ਆਖੇ ਹਾਜੀਆ ਸੁਭ ਅਮਲਾਂ ਬਾਝੋਂ ਦੋਵੇਂ ਰੋਵੀਂ"
"ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੋਇ ਦਰਗਹਿ ਅੰਦਰ ਲੈਣ ਨਾ ਢੋਈ" ॥

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਹਰਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਨੀਂਹ ਅਪਣੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਫਕੀਰ ਦੋਸਤ ਹਜ਼ਰਤ ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਲਾਹੌਰ ਵਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਰਖਵਾਈ। ਹਰ ਦਿਸ਼ਾ ਤੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਚੌਹਾਂ ਵਰਣਾਂ ਦੇ ਮਨੁਖਾਂ ਲਈ ਬਿਨਾ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਤੇ ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਤਕਰੇ ਦੇ ਹਰਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਚਾਰ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਚੌਹਾਂ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਖੁਲਦੇ ਰਖੇ। ਆਪ ਨੇ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਫੁਰਮਾਇਆ ਹੈ :-

"ਨਾ ਕੋ ਬੈਰੀ ਨਹੀ ਬਿਗਾਨਾ
ਸਗਲ ਸੰਗਿ ਹਮ ਕਉ ਬਨਿ ਆਈ" ॥

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਅਗੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਹੈ :-

"ਸਭ ਮਹਿ ਰਵਿ ਰਹਿਆ ਪ੍ਰਭੁ ਏਕੋ ਪੇਖਿ ਪੇਖਿ ਨਾਨਕ ਬਿਗਸਾਈ" ॥

ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੀ ਹਿੰਸਾ ਦਾ ਉਤਰ ਵੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸ਼ਾਂਤ ਮਈ ਢੰਗ ਨਾਲ ਅਪਣੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੇ ਕੇ ਦਿੱਤਾ। ਸਿਖ ਧਰਮ ਦਾ ਜਨਮ ਹੀ ਮਜ਼ਲੂਮਾਂ ਦੀ ਰਖਿਆ ਵਾਸਤੇ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਨਾਂਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੀ ਰਖਿਆ ਲਈ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਹਿੰਸਾ ਦਾ ਉਤਰ ਅਹਿੰਸਾ ਵਿਚ ਦਿਤਾ ਸੀ।

"ਸੀਸ ਦੀਆ ਪਰ ਸਿਰਰ ਨ ਦੀਆ"।

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਮਜ਼ਲੂਮਾਂ ਦੀ ਰਖਿਆ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਹਿਤਾਂ ਲਈ ਤਲਵਾਰ ਚੁਕਣੀ ਪਈ ਤਾਂ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਧਰਮ ਦੇ ਬਿਨਾ ਤੇ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਨਫ਼ਰਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਸਿਖ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਤਿੰਨੋਂ ਹੀ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰ ਸਨ। ਪੀਰ ਬੁਧੂਸ਼ਾਹ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਪੁਤਰ ਤੇ ਮੁਰੀਦ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਵਾਏ।

ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਸਾਰੀ ਆਯੂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਰੋਸੇ ਯੋਗ ਵਧੀਆ ਸਾਥੀ ਬਣ ਕੇ ਰਹੇ। ਭਾਈ ਘਨਈਆ ਜੀ ਵਰਗੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਿਖ ਜੰਗ ਵਿਚ ਬਿਨਾਂ ਵਿਤਕਰੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਦੇ ਜ਼ਖਮੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪਾਣੀ ਪਿਲਾਂਦੇ ਰਹੇ। ਭਾਈ ਜੀ ਹਰ ਬੰਦੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਾਂ ਮਾਨਵ ਏਕਤਾ ਤੇ ਬਰਾਬਰੀ ਦੇ ਪੈਗੰਬਰ ਸਨ। ਉਹ ਸੰਸਾਰ ਭਰਦੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਮਾਤਰ ਨੂੰ ਇਕ ਰੂਪ ਹੀ ਜਾਣਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਫੁਰਮਾਇਆ ਹੈ।

'ਕੋਊ ਭਇਓ ਮੁੰਡੀਆ ਸੰਨਿਆਸੀ, ਕੋਊ ਜੋਗੀ ਭਇਓ
ਕੋਊ ਬ੍ਰਹਮਚਾਰੀ ਕੋਊ ਜਤੀਅਨ ਮਾਨਬੋ ॥
ਹਿੰਦੂ ਤੁਰਕ ਕੋਊ ਰਾਫਜੀ ਇਮਾਮ ਸ਼ਾਫੀ
ਮਾਨਸ ਕੀ ਜਾਤ ਸਬੈ ਏਕੈ ਪਹਿਚਾਨਬੋ' ॥

ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਇਨਸਾਨ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਕੋ ਰਬ ਦੀ

ਅੰਸ਼ ਹਨ। ਇਕੋ ਮਿਟੀ ਦੇ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ ਅਤੇ ਇਕੋ ਜਹੇ ਹਨ।

ਏਕੈ ਨੈਨ ਏਕੈ ਕਾਨ ਏਕੈ ਦੇਹ ਏਕੈ ਬਾਨ
ਖਾਕ ਬਾਦ ਆਤਸ ਔ ਆਬ ਕੋ ਰਲਾਉ ਹੈ ॥
ਅਲਹ ਅਭੇਦ, ਸੋਈ ਪੁਰਾਨ ਔ ਕੁਰਾਨ ਓਈ
ਏਕ ਹੀ ਸਰੂਪ ਸਬੈ ਏਕ ਹੀ ਬਨਾਉ ਹੈ ॥

ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਵਾਸਤੇ ਨਾ-ਮਿਲਵਰਤਨ ਅੰਦੋਲਨ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰਾਂ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਰਖਿਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਹਸਦਿਆਂ ਹਸਦਿਆਂ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਾਮਰਾਜ ਦੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਅਗੇ ਅਪਣੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਵਾਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਆਪ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇਸ਼ ਹਿਤ ਲਈ ਦੇਸ਼ ਨਿਸਕਾਸਿਤ ਹੋ ਗਏ :

ਸੋ ਧਰਮ, ਰੰਗ, ਰੂਪ ਬੋਲੀ ਤੇ ਜਾਤ ਪਾਤ ਦੀ ਬਿਨਾ ਤੇ ਕਿਸੇ ਤੇ ਹਿੰਸਾ ਕਰਨੀ ਸਿਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਬਿਲਕੁਲ ਜਾਇਜ਼ ਨਹੀਂ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨਾ ਤਾਂ ਇਕ ਪਾਸੇ ਰਿਹਾ, ਬਾਣੀ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਦਾ ਦਿਲ ਦੁਖਾਨ ਦੀ ਵੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦੀ।

ਜੇ ਤਉ ਪਿਰੀਆ ਦੀ ਸਿਕ
ਹਿਆਉ ਨ ਠਾਹੇ ਕਹੀਦਾ।

ਬਾਣੀ ਤੇ ਕਿਸੇ ਬਾਰੇ ਬੁਰਾ ਸੋਚਣ ਤੋਂ ਵੀ ਵਰਜਦੀ ਹੈ।

"ਪਰ ਕਾ ਬੁਰਾ ਨ ਰਾਖੈ ਚੀਤ-ਤੁਮ ਕੋ ਦੁਖ ਨਾਹੀ ਭਾਈ ਮੀਤ"

ਅਤੇ ਫਰੀਦ ਜੀ ਤਾਂ ਕੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਏਥੇ ਤਕ ਆਖਦੇ ਹਨ।

"ਫਰੀਦਾ ਜੋ ਤੈ ਮਾਰਨਿ ਮੁਕੀਆ ਤਿਨਾ ਨ ਮਾਰੇ ਘੁੰਮ
ਆਪਨੜੈ ਘਰ ਜਾਈਐ ਪੈਰ ਤਿਨਾ ਦੇ ਚੁੰਮ" ॥

ਆਜ਼ਾਦ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਹਿੰਸਾ ਦੀ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਆਪਣੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਮਨਵਾਨ ਲਈ ਸ਼ਾਂਤ ਮਈ ਢੰਗ ਨਾਲ ਅੰਦੋਲਨ ਕਰਨ ਦਾ ਹਕ ਹਰ ਦੇਸ਼ ਵਾਸੀ ਨੂੰ ਹੈ। ਅੰਦੋਲਨ ਕਰ ਦਿਆਂ ਗਲ ਬਾਤ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਖੁਲ੍ਹੇ ਰਖਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੇ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਦੋਂ ਤਕ ਦੁਨੀਆ ਰਹੇ ਕੁਝ ਸੁਨਣਾ ਤੇ ਕੁਝ ਆਖਣਾ ਮਨੁਖੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅੰਗ ਹਨ।

ਜਬਲਗੁ ਦੁਨੀਆ ਰਹੀਐ ਨਾਨਕ
ਕਿਛੁ ਸੁਣੀਐ ਕਿਛੁ ਕਹੀਐ ॥

ਗਲ ਬਾਤ ਤੇ ਆਪਸੀ ਸਲਾਹ ਮਸ਼ਵਰੇ ਨਾਲ ਹਰ ਮਸਲਾ ਹਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਕਾਨੂੰਨ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਹਥ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ, ਬੇ ਦੋਸ਼ੀਆਂ ਦਾ ਕਤਲ ਕਰਨਾ, ਜਨਤਕ ਸੇਵਾਵਾਂ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਪੁਚਾਨਾ, ਤੋੜ ਫੋੜ, ਅੱਗ ਲਗਾਨਾ ਜਾਂ ਦੰਗਾ ਫਸਾਦ ਕਰਨਾ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਸੱਚੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਨੂੰ ਸੋਭਾ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦਾ। ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਦਿਲਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਗੰਢਾਂ ਖੁਲ੍ਹ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਬਰ ਹੋਸ਼ ਤੇ ਸਿਦਕ ਦਿਲੀ ਨਾਲ ਸਭ ਝਗੜਿਆਂ ਤੇ ਮਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸੁਲਝਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਸਿਖ ਧਰਮ ਤਾਂ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਾਰੀ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਵਿਚ ਇਕ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਰੂਪ ਵੇਖਦਾ ਹੈ ਏਸ ਲਈ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੈਰੀ ਜਾ ਬੇਗਾਨਾ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ। ਜੋ ਸਭ ਵਿਚ ਇਕੋ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਵਾਸ ਮੰਨਣ ਵਾਲਾ ਧਰਮ ਬੇਗੁਨਾਹ ਤੇ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਲੋਕਾਂ ਤੇ ਹਿੰਸਾ ਕਿਵੇਂ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ?

ਲੋੜ ਇਸ ਗਲ ਦੀ ਹੈ ਕਿ ਟਕਰਾਉ ਦੀ ਨੀਤੀ ਤਿਆਗ ਕੇ ਭਾਈਵਾਲਤਾ ਤੇ ਮਿਲਵਰਤਨ ਦੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਨੂੰ ਮੁੜ ਸਿਰਜਿਆ ਜਾਏ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਸਿਖ ਜਨਮ ਮਰਨ ਦੇ ਸਾਥੀ ਹਨ। ਇਕੋ ਬ੍ਰਿਛ ਦੀਆਂ ਦੋ ਟਹਿਣੀਆਂ ਨੇ, ਇਕੋ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਦੋ ਵਰਕ ਨੇ, ਇਕੋ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਦੋ ਸੁਨਹਿਰੀ ਪਤਰੇ ਨੇ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਫੁਟ ਪਾਉਣ ਜਾ ਨਫਰਤ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੇ ਯਤਨ ਜਾਂ ਹਿੰਸਾ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨੀ ਦੇਸ਼, ਕੌਮ ਤੇ ਪੰਥ ਤਿੰਨਾ ਲਈ ਘਾਤਕ ਹੈ।

(ਰੇਡੀਓ ਵਾਰਤਾ-ਪ੍ਰਸਾਰਨ 21-9-84)

ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦੇਹਾਂਤ ਬਾਰੇ ਵਿਵਾਦ

☐ ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ M. A.

"(ਗੁਰੂ) ਰਾਮ ਸਿੰਘ, ਕੂਕਾ ਐਸੀ ਦੂਰ ਥਾਂ ਤੇ ਬਦਲਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਥੋਂ (ਕੂਕਿਆਂ ਦਾ) ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਕਰਨਾ ਸੌਖਾ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ।"

ਇਹ ਜਾਣਕਾਰੀ ਬਰਮਾ ਦੇ ਚੀਫ ਕਮਿਸ਼ਨਰ, ਸਰ ਚਾਰਲਸ ਬਰਨਾਰਡ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਾਰਤੀ ਮਿੱਤਰ, ਸਰਦਾਰ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਭਦੌੜ ਨੂੰ 23 ਅਗਸਤ 1886 ਦੇ ਪੱਤਰ ਵਿਚ ਲਿਖੀ। ਏਥੇ ਇਹ ਗੱਲ ਚੇਤੇ ਰਖਣ ਵਾਲੀ ਹੈ ਕਿ ਮਰਗੋਈ ਜੇਲ੍ਹ ਦੇ ਸਿਵਲ ਸਰਜਨ ਵਲੋਂ 2 ਦਸੰਬਰ 1885 ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿਚ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ 29 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ 'ਡਾਇਰੀਆ' ਦੇ ਕਾਰਨ ਦੇਹਾਂਤ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਆਸ਼ੇ ਦੀ ਖਬਰ 8 ਦਸੰਬਰ ਦੀ ਤਾਰ ਰਾਹੀਂ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਵੀ ਭੇਜ ਦਿਤੀ ਗਈ (ਵੇਖੋ ਤਾਰ ਦੀ ਫੋਟੋ ਕਾਪੀ)।

ਚੀਫ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਤੇ ਵਿਚਾਰ

ਵਿਚਾਰ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਅਗਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ 29 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਦੇਹਾਂਤ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਸਸਕਾਰ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਤਾਂ ਫਿਰ ਉਹ ਕਿਹੜਾ 'ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਕੂਕਾ' ਰਾਜਸੀ ਕੈਦੀ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਬਦਲਣ ਬਾਰੇ ਚੀਫ ਕਮਿਸ਼ਨਰ, ਬਰਮਾ ਨੇ ਆਪਣੇ 23 ਅਗਸਤ 1886 (ਯਾਨੀ ਨੌਂ ਮਹੀਨੇ ਬਾਅਦ) ਦੇ ਪੱਤਰ ਵਿਚ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ? ਇਹ ਤਾਂ ਹੋ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਕਿ ਬਰਮਾ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡੇ ਅਫਸਰ ਸਰ ਚਾਰਲਸ ਬਰਨਾਰਡ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਗੁਜ਼ਰ ਜਾਣ ਦੀ ਖਬਰ ਹੀ ਨਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਬਿਨਾਂ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇ ਇਹ ਸਭ ਲਿਖ ਦਿਤਾ ਹੋਵੇ।

ਜੇਲ੍ਹ ਨਿਯਮਾਂ ਅਧੀਨ ਰਾਜਸੀ ਕੈਦੀਆਂ ਦੀਆਂ ਖਾਸ-ਖਾਸ ਖਬਰਾਂ ਉਪਰ ਤੀਕ ਪੁਚਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਸਾਲ ਵਿਚ ਦੋ ਵਾਰੀ ਜੇਲ੍ਹ ਰਿਪੋਰਟਾਂ (ਜੁਲਾਈ ਅਤੇ ਜਨਵਰੀ) ਵਿਚ ਹੋਰਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਹਾਰ, ਸਿਹਤ ਅਤੇ ਖਰਚ ਬਾਰੇ ਵੀ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਸਰਕਾਰੀ ਤੌਰ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਗੁਜ਼ਰ-ਜਾਣ' ਦੀ ਖਬਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੋ ਵੇਰ (ਜਨਵਰੀ/ਜੁਲਾਈ) ਜੇਲ੍ਹ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਚੀਫ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਤਕ ਭੇਜੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਏਨੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਚੀਫ ਕਮਿਸ਼ਨਰ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਜੀਉਂਦਿਆਂ ਹੋਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਥਾਂ ਤੇ ਬਦਲ ਦਿਤੇ ਜਾਣ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਣਾ ਮਾਮੂਲੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਸਰ ਚਾਰਲਸ ਬਰਨਾਰਡ ਸੰਨ 1880 ਤੋਂ 1887 ਤੀਕ ਬਰਮਾ ਦਾ ਚੀਫ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਕਈ ਵਾਰ ਉਸਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਮਸਲਾ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਕੂਕਿਆਂ ਅਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਿਚਕਾਰ ਚਿੱਠੀ-ਪੱਤਰ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲਾ, ਅਨੇਕਾਂ ਸਰਕਾਰੀ ਯਤਨਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ। ਏਸੇ ਚੀਫ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਰੰਗੂਨ ਤੋਂ ਬਦਲ ਕੇ ਮਰਗੋਈ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਭੇਜ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਮਰਗੋਈ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਬਦਲ ਦਿਤੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਥੋੜੀ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਮੰਗਰ ਸਿੰਘ ਕੂਕਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚੋਂ ਫੜਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਲਈ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਮਰਗੋਈ ਤੋਂ ਵੀ ਹੋਰ ਦੂਰ 'ਟੇਸਰਿ-ਆਈਲੈਂਡ' ਵਿਚ ਬਦਲਣ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਚੀਫ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਦੀ ਸਲਾਹ ਤੇ ਹੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਮਰਗੋਈ ਵਿਚ ਹੀ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤਾਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਤਸੱਲੀ ਨਾਲ ਨਜ਼ਰ ਰਖੀ ਜਾ ਸਕੇ। ਇਹ ਸਭ ਗੱਲਾਂ ਦਸਣ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਬਰਮਾ ਦਾ ਚੀਫ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਾਕਿਫ ਸੀ। ਅਗਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦੇਹਾਂਤ ਮਰਗੋਈ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ 29 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਹੋ ਗਿਆ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਨੌਂ ਮਹੀਨੇ ਬਾਅਦ 23 ਅਗਸਤ 1886 ਦੇ ਪੱਤਰ ਵਿਚ ਉਹ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ 'ਹੋਰ ਦੂਰ ਥਾਂ' ਤੇ ਬਦਲਣ ਬਾਰੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖ ਸਕਦਾ ਸੀ?

ਸਰ ਚਾਰਲਸ ਬਰਨਾਰਡ ਦਾ ਇਹ ਪੱਤਰ (ਵੇਖੋ ਫੋਟੋ ਕਾਪੀ) ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਮਰਗੋਈ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ 29 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਗੁਜ਼ਰ ਜਾਣ ਦੀ ਸਰਕਾਰੀ ਖਬਰ ਨੂੰ ਝੂਠਾ ਸਿਧ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਸਰਕਾਰੀ ਰਿਕਾਰਡਾਂ ਵਿਚ ਮਤਭੇਦ

(ੳ) ਬਰਮਾ ਜੇਲ੍ਹ ਰਿਪੋਰਟ 1885—ਹੈਰਾਨੀ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਰਿਕਾਰਡਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਗੁਜ਼ਰ ਜਾਣ ਬਾਰੇ ਕਾਫੀ ਮਤਭੇਦ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਸਾਲ 1885 ਦੀ ਜੇਲ੍ਹ ਰਿਪੋਰਟ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਖਾਸ ਸਬੂਤ ਹੈ। ਇਸ ਜੇਲ੍ਹ ਰਿਪੋਰਟ ਦੀ ਸਟੇਟਮੈਂਟ ਦੇ Appendix No. XVI-Vital ਵਿਚ ਸਾਲ 1885 ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਬਰਮਾ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚ, ਵੱਖ-ਵੱਖ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਗੁਜ਼ਰੇ ਕੈਦੀਆਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਦਰਜ ਹੈ, ਪਰ ਮਰਗੋਈ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਸੰਨ 1885 ਦੇ ਦੌਰਾਨ 'ਡਾਇਰੀਆ' ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਦੇ ਵੀ ਗੁਜ਼ਰ ਜਾਣ ਦਾ ਕੋਈ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਹ ਖਾਨਾ ਖਾਲੀ ਛਡਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਸਾਬਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਵੰਬਰ 1885 ਵਿਚ 'ਡਾਇਰੀਆ' ਨਾਲ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦੇਹਾਂਤ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਬਿਲਕੁਲ ਝੂਠ ਸੀ।

(ਅ) ਸਿਵਲ ਸਰਜਨ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ—ਮਰਗੋਈ ਜੇਲ੍ਹ ਦੇ ਸਿਵਲ ਸਰਜਨ ਵਲੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ 'ਸਸਕਾਰ ਕਰਨ' ਦੀ ਖਬਰ ਵੀ ਸ਼ੱਕ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਸਿਵਲ ਸਰਜਨ ਆਪਣੀ 2 ਦਸੰਬਰ 1885 ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿਚ ਲਿਖਦਾ ਹੈ—"(ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ) ਸਸਕਾਰ ਅਤੇ ਅਸਥੀਆਂ ਦਾ ਨਦੀ ਵਿਚ ਜਲ-ਪਰਵਾਹ ਖੁਫੀਆ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।"

ਸਵਾਲ ਉਠਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਗਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦ ਸਚ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਗਏ ਸੀ ਤਾਂ ਫਿਰ 'ਸਸਕਾਰ ਅਤੇ ਫੁੱਲਾਂ ਨੂੰ' ਚੁਪ ਚਾਪ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਜਲ-ਪਰਵਾਹ ਕਰਨ ਦਾ ਕੀ ਤੁਕ ਸੀ? ਬਰਮਾ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਰਾਜਸੀ ਕੈਦੀਆਂ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋਈ ਹਹੀ ਸੀ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਦੇ ਸਸਕਾਰ ਵੇਲੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ 'ਚੁਪ' ਨਹੀਂ ਸੀ ਵਰਤੀ ਗਈ। ਇਹ 'ਚੁਪ' ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਵੇਲੇ ਹੀ ਕਿਉਂ ਧਾਰੀ ਗਈ? ਮਰਗੋਈ ਜੇਲ੍ਹ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਹੈ ਅਤੇ ਓਥੇ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਵਸੋਂ ਵੀ ਨਹੀਂ, ਜਿਸ ਦੇ ਭੜਕ ਉਠਣ ਦਾ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਡਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੋਵੇ। 'ਚੁਪ ਚਾਪ' ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਸਸਕਾਰ ਕਰਨ ਵਿਚ ਭੇਤ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੀ ਜਾਪਦੀ

ਹੈ। ਜੱਲ ਕੀ—ਸਿਵਲ ਸਰਜਨ ਵਲੋਂ ਭੇਜੀ ਗਈ 'ਦੇਹਾਂਤ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ' ਪਹਿਲੋਂ ਤੋਂ ਮਿਥੀ ਹੋਈ ਵਿਉਂਤ ਦਾ ਹੀ ਨਤੀਜਾ ਸੀ, ਜਿਸਦਾ ਅਸਲ ਮਨੋਰਥ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਤੋਂ ਵਾਂਝਿਆਂ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਸਰਕਾਰ ਸਮਝਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੇਹਾਂਤ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਮਿਲਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੂਕੇ ਬਰਮਾ ਵਲ ਆਉਣਾ ਆਪੇ ਹੀ ਬੰਦ ਕਰ ਦੇਣਗੇ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਚਲ ਰਿਹਾ 'ਕੂਕਾ ਅੰਦੋਲਨ' ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਇਗਾ।

ਵਕਤ ਦੀ ਨਜ਼ਾਕਤ

ਇਹ ਉਹ ਵਕਤ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਅਤਿ ਔਖੇ ਸਮੇਂ ਚੋਂ ਲੰਘ ਰਹੀ ਸੀ। ਰੂਸ 1878 ਵਿਚ 'ਬਰਲਿਨ ਕਾਂਗਰਸ' ਵਿਚ ਹੋਈ ਨਮੋਸ਼ੀ ਤੋਂ ਸਖ਼ਤ ਔਖਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਦਾ ਢੁਕਵਾਂ ਵਕਤ ਲਭ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਕਈ ਸੂਬੇ—ਗਵਾਲੀਅਰ, ਪੰਜਾਬ, ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਮੁਗ਼ਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ, ਕਸ਼ਮੀਰ ਅਤੇ ਕਾਬੁਲ ਸਾਰੇ ਹੀ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਵਿਰੁਧ ਰੋਸ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਸਨ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਐਸੇ ਮੌਕੇ ਦੀ ਤਾੜ ਵਿਚ ਸਨ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਹ ਬਦੇਸ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਤਕੜੀ ਸੱਟ ਮਾਰ ਸਕਣ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਸੂਬਿਆਂ ਦੇ ਨੁਮਾਇੰਦੇ ਰੂਸ ਸਰਕਾਰ ਤੋਂ ਮਦਦ ਲੈਣ ਲਈ ਗੱਲ ਬਾਤ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਸੇ ਦੌਰਾਨ ਇਕ ਕੂਕਾ ਬਨਾਰਸੀ ਦਾਸ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਮਿਲਿਆ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਵਲੋਂ ਹੱਕ ਨਾਂ ਮਿਲਣ ਕਰਕੇ ਕਾਫੀ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਨਾਰਾਜ਼ ਸੀ ਅਤੇ ਵਾਪਸ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਆਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਬਨਾਰਸੀ ਦਾਸ ਕੂਕੇ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਦਾ ਇਹ ਅਸਰ ਹੋਇਆ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜੇ ਵਿਚ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਾਪਸ ਪਰਤਣ ਅਤੇ ਮੁੜ ਸਿੱਖੀ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਪਰਬਲ ਹੋ ਗਈ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਇਸ ਤੋਂ ਇਤਨਾ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਬਨਾਰਸੀ ਦਾਸ ਕੂਕੇ ਨੂੰ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣਾ 'ਗੁਰੂ' ਹੀ ਮੰਨ ਲਿਆ। ਸਰਕਾਰੀ ਰਿਕਾਰਡ ਵਿਚ ਵੀ ਬਨਾਰਸੀ ਦਾਸ ਕੂਕੇ ਦੇ ਬਾਅਦ 'ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਦਾ ਗੁਰੂ' ਲਿਖਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਵੀ ਪੰਜਾਬ ਪਰਤਣ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਵਿਚ ਲਗ ਗਿਆ। ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਇਹ ਖ਼ਬਰਾਂ ਮਿਲ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਕਿ 'ਕੂਕੇ ਅਤੇ ਨਿਹੰਗ' ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੀ ਮਦਦ ਲਈ ਉਤਾਵਲੇ ਹਨ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਬਰਮਾ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਰੂਸ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਖਤ-ਪੱਤਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸੰਬੰਧ ਕਾਇਮ ਸੀ। ਇਹ ਸੰਪਰਕ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਰੰਗੂਨ ਤੋਂ ਮਰਗੋਈ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਬਦਲ ਦਿਤੇ ਜਾਣ, ਅਤੇ ਸਖ਼ਤ ਪਹਿਰੇ ਲਗਾਏ ਜਾਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਨਾ ਟੁਟ ਸਕਿਆ। ਇਸ ਲਈ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲੋਂ ਸੰਪਰਕ ਤੋੜਨ ਲਈ 'ਗੁਜ਼ਰ-ਜਾਣ' ਦੀ ਝੂਠੀ ਖ਼ਬਰ ਘੜ ਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੁਪ ਚਾਪ ਕਿਸੇ ਦੁਰੇਡੀ ਥਾਂ ਤੇ ਬਦਲ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰਕਾਰ ਖਤ-ਪੱਤਰ ਦੇ ਸਿਲਸਿਲੇ ਨੂੰ ਤਾਂ ਬੰਦ ਕਰਨ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਈ, ਪਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਗੁਜ਼ਰ ਜਾਣ ਦਾ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਕਰਵਾ ਸਕੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇਹ ਕਰਕੇ ਜੀਉਂਦੇ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਸਾਲ 1885 ਦੀ ਜੇਲ੍ਹ ਰਿਪੋਰਟ ਸਟੇਟਮੈਂਟ ਵਿਚ 'ਡਾਇਰੀਆ ਨਾਲ ਹੋਈ ਮੌਤ' ਲਿਖੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਗਈ, ਜੋ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੀ ਸੀ।

ਮਰਦੁਮ ਸ਼ੁਮਾਰੀ—1891 ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ

ਸੰਨ 1891 ਦੀ ਮਰਦੁਮ-ਸ਼ੁਮਾਰੀ ਰਿਪੋਰਟ (Census Report—1891, Volume XIX, Part-I, —by E. D. Maclegan) ਦੇ ਪੰਨਾ 170 ਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਦੇਹਾਂਤ ਮਰਗੋਈ ਦੀ ਬਜਾਏ ਰੰਗੂਨ ਵਿਖੇ "1887 ਜਾਂ 1888" ਦਰਜ ਹੈ। "1887 ਜਾਂ 1888" ਲਿਖਿਆ ਸਿਧ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਨਵੰਬਰ 1885 ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਗੁਜ਼ਰ ਜਾਣ ਦਾ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਹ ਆਪ ਵੀ ਭੁਲੇਖੇ ਵਿਚ ਟਪਲੇ ਲਾ ਰਹੇ ਸਨ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਲੋਂ 'ਦੇਹਾਂਤ' ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਦਾ ਖੰਡਨ

ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਮਰਗੋਈ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ 'ਗੁਜ਼ਰ ਜਾਣ' ਦੀ ਸਰਕਾਰੀ ਖ਼ਬਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਜੋ ਬਸਤ੍ਰ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ (ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾ) ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ, ਇਤਨੇ ਭੀੜੇ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਇਸ ਸਰਕਾਰੀ ਖ਼ਬਰ ਤੇ ਯਕੀਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਰੀਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਕਾਫੀ ਲੰਮਾ ਅਤੇ ਭਰਵਾਂ ਸੀ, ਪਰ ਵਾਪਸ ਕੀਤੇ ਜਾਮੇ ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਪੂਰੇ ਆਉਂਦੇ। ਇਸ ਲਈ ਬਹੁਤ ਵਾਰੀ ਸਰਕਾਰ ਪਾਸੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਗਾਤਰੇ ਅਤੇ ਗੁਟਕੇ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਜੋ ਸਰਕਾਰ ਪੂਰੀ ਨਾਂ ਕਰ ਸਕੀ।

ਇਕ ਵਾਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਪੈਸ਼ਲ ਪੁਲਿਸ ਬ੍ਰਾਂਚ ਦੇ ਅਫ਼ਸਰ ਨੂੰ ਗਲਬਾਤ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਦਸਿਆ ਕਿ "ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਯਕੀਨ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਰਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੀਉਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਤੇ ਬਦਲ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।" ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਇਸ ਖ਼ਬਰ ਦਾ ਖੰਡਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਸੂਬਾ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਿਚਾਰ

ਮਹਾਰਾਣੀ ਵਿਕਟੋਰੀਆ ਦੀ ਤਾਜ ਪੋਸ਼ੀ ਦੇ 50 ਸਾਲ ਪੂਰੇ ਹੋਣ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ 'ਗੋਲਡਨ ਜੁਬਲੀ-ਜਸ਼ਨ' ਮਨਾਏ ਗਏ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕੈਦੀ ਰਿਹਾ ਕੀਤੇ ਗਏ। 1888 ਵਿਚ ਸੂਬਾ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਚੁਨਾਰ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੋਂ ਰਿਹਾ ਹੋ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਖੁਫ਼ੀਆ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ ਕਿ ਸੂਬਾ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੂਕਿਆਂ ਨੂੰ ਦਸਿਆ ਕਿ—" ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਛੇਤੀ ਹੀ ਪਰਤਣਗੇ।" ਇਨ੍ਹਾਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਦੇ ਸਰਕਾਰ ਤੀਕ ਪਹੁੰਚਣ ਕਰਕੇ ਹੀ ਮੌਲਮੀਨ (ਬਰਮਾ) ਵਿਚ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਸੂਬਾ ਲਖਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਰਿਹਾਈ ਨਾਂ ਹੋ ਸਕੀ।

ਨਿਚੋੜ

ਸਾਲ 1885 ਦੀ ਜੇਲ੍ਹ ਰਿਪੋਰਟ, ਪੰਜਾਬ ਸਪੈਸ਼ਲ ਬ੍ਰਾਂਚ ਦੀਆਂ ਖੁਫ਼ੀਆ ਖ਼ਬਰਾਂ, 1891 ਦੀ 'ਮਰਦੁਮ ਸ਼ੁਮਾਰੀ' ਅਤੇ ਸਰ ਚਾਰਲਸ ਬਰਨਾਰਡ, ਚੀਫ਼ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਬਰਮਾ ਦੇ 23 ਅਗਸਤ 1886 ਦੇ ਪੱਤਰ ਆਦਿ ਦੀ ਘੋਖ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਹ ਗੱਲ ਸਾਬਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ 'ਦੇਹਾਂਤ' ਬਾਰੇ ਸਭ ਖ਼ਬਰਾਂ ਝੂਠੀਆਂ ਅਤੇ ਸੋਚ ਸਮਝ ਕੇ ਘੜੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇਹ ਕਰਕੇ ਜੀਉਂਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਗੁਪਤ ਥਾਂ ਤੇ ਬਦਲ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ, ਅਦਲਾ ਬਦਲੀ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਹੀ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਮੌਕਾ ਪਾ ਕੇ ਅਗਿਆਤ ਅਸਥਾਨ ਨੂੰ ਨਿਕਲ ਗਏ।

ਇਤਿਹਾਸ ਸਦਾ ਖੋਜ ਦਾ ਮੁਥਾਜ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਖੋਜ ਕਰਨ ਤੇ ਹੋਰ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਪ੍ਰਮਾਣ ਲਭ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤਕ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਿੱਖਾਂ ਵਲੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੀਉਂਦੇ ਹੋਣ ਦੀ ਗੱਲ ਨੂੰ 'ਭਾਵਨਾ-ਤਮਕ' ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਪਰ ਦਿਤੇ ਗਏ ਸਰਕਾਰੀ ਹਵਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਾ ਕਾਇਲ ਹੋਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਅਜ ਵੀ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਿਖ, ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਹੰਝੂ ਭਰੀ, ਆਪਣੇ ਚੋਜੀ ਵਾਲੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿਚ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਸ ਲਗਾਏ ਬੈਠੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਇਹ ਕਲ੍ਹ ਦੀ ਗੱਲ ਹੋਵੇ।

R. K. 17065

No. —8586

Calcutta | Rangoon

65.7 | 8. | 12. | 85 | Bfd.

Foreign | B. B.

Ram Singh Kuka state prisoner died at Mergui of old age diarrhoea and general debility on the 29th Novr his remains were burnt according to hindoo custom next morning his ashes were to be collected placed in jar and deposited in river this latter ceremony was to take place on 2nd

Wt. B
[illegible] Draft
[illegible]

CALCUTTA 8-12-85

Telegraph Rules.

II

December after the mail steamer left letter follows

[illegible]

CALCUTTA 8-12-85

Telegraph Rules.

From Sir Charles Bernard [Chief Commissioner, British Burma], dated 23rd Aug. 1880.

In reply to his letter, informs him that "Bir Singh Kuka is going to be transferred to a more remote spot, where communication with him will be less easy." Adds some information regarding a [illegible] referred to by the undersigned.

—'Political Suggestions, Informations and Observations of Sardar Attar Singh, K.C.I.E., Chief of Bhadour.'—Page 25.

Report of the Civil Surgeon, Mergui, dated 2nd December 1885.

The ashes were collected and cast into the river in my presence this morning. The cremation and casting of the remains into the river were done very quietly.

ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ

☐ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਕਵੀ

ਪਰਮ ਸਤਿਕਾਰ ਯੋਗ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਭੁਪਿੰਦਰ ਕੌਰ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰਥਮ ਸੰਤਾਨ ਹਨ। ਆਪ ਆਯੂ ਦੇ ਪੱਖੋਂ ਇਸ ਸਮੇਂ (ਜਨਮ 20 ਨਵੰਬਰ 1920) 64 ਸਾਲ ਦੇ ਹਨ ਅਤੇ 25 ਸਾਲ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਰੰਪਰਾ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿਖ ਜਗਤ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। 39 ਸਾਲ ਆਪਜੀ ਨੇ ਸਿਖੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਰਹਿ ਸਿਦਕ, ਸੰਜਮ ਸਹਿਨਸ਼ੀਲਤਾ, ਨਿਮਰਤਾ, ਉਦਾਰਤਾ ਅਤੇ ਤਪੱਸਿਆ ਭਰਿਆ ਜੀਵਨ ਜੀਊਣ ਕੇ ਪਿਤਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਮਿਰਤੂ ਸਮੇਂ (1959 ਈ.) ਡੇਢ ਲਖ ਤੋਂ ਵਧ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਤਿਕਾਰ ਅਰਪਿਤ ਕਰਦਿਆਂ ਗੁਰਗਦੀ ਨੂੰ ਸਸ਼ੋਭਤ ਕੀਤਾ।

ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਲਖਾਂ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਭ੍ਰਮਣ ਕਰਕੇ ਜਗਤ ਜਲੰਦੇ ਨੂੰ ਆਪਜੀ ਨੇ ਇਸੇ ਗਲ ਦ੍ਰਿੜਾਈ ਹੈ ਕਿ ਕਲਜੁਗ ਵਿਚ ਨਾਮ ਦਾ ਆਧਾਰ ਹੀ ਮਨੁਖ-ਜੀਵਨ ਦਾ ਕਲਿਆਣ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਆਸਥਾ ਅਨੁਸਾਰ ਇਕਾਗਰ ਮਨ ਹੋ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਈਸ਼ਵਰ ਸਿਮਰਨ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸੰਪਰਦਾਇਕ ਸਦਭਾਵਨਾ, ਆਤਮਾ ਦੀ ਸ਼ੁਧੀ ਅਤੇ ਸਚੇ ਮਨ ਨਾਲ ਜਨ ਸੇਵਾ ਅਜ ਸਮੇਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਗੱਦੀ ਸੁਸ਼ੋਭਿਮਾਨ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਗੁਰੂਆਂ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ "ਆਪ ਜਪੋ ਅਵਰਹ ਨਾਮ ਜਪਾਵੇ" ਅਪਨਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਐਸੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿਤੀ ਕਿ ਅਜ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਚਿਤ ਹੋ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਕਰਦਿਆਂ ਵੇਖ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਸਮੁਚੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਆਪਜੀ ਦੇ ਕੰਠਾਸਰ ਹੈ ਅਤੇ ਹਰ ਵਿਸ਼ੇ ਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਪ੍ਰਮਾਣ ਦਿਤੇ ਦਿਖਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵੀ ਇਸੇ ਪਰਕਾਰ ਆਪਦੀ ਜਿਹਬਾ ਤੇ ਹੈ।

ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਮਰਨ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਸਤੰਭਾਂ ਤੇ ਉਸਰੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਦੋ ਵੇਲੇ ਜਗਿਆਸੂ ਅਤੇ ਆਪਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰ ਆਪਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤਿਵੇਂ ਸੰਗੀਤ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਤੋਂ ਵੀ ਲਾਭਾਨਵਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਆਪ ਪਰਮ ਗਿਆਤਾ ਹਨ। ਗਾਇਨ ਅਤੇ ਦਿਲਰੁਬਾ ਵਾਦਨ ਵਿਚ ਆਪਦੀ ਅਪਾਰ ਸਿਆਣਪ ਹੈ। ਸੁਰ ਅਤੇ ਤਾਲ ਦੇ ਗਿਆਨ ਦਾ ਇਹ ਕ੍ਰਿਸ਼ਮਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਇਕ ਚਕਰ ਵਿਚ 7, ਦੂਜੇ ਵਿਚ 9, ਤੀਜੇ ਵਿਚ 11 ਅਤੇ ਚੌਥੇ ਵਿਚ 13 ਮਾਤਰਾ ਤਕ ਵਧਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਆਪਜੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਇਹ ਗਿਆਨ, ਸਮੇਤ ਸਵਾਈ, ਡਿਉਢੀ, ਪੌਣੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿਚ ਤਿਹਾਈਆਂ ਦੇ, ਸਿਖ ਕਲਾਕਾਰ ਬੱਚਿਆਂ ਵਿਚ ਬੀਜਿਆ ਹੈ।

"ਅਲਪ ਅਹਾਰ, ਸੁਅਲਪ ਸੀ ਨਿੰਦ੍ਰਾ ਦਇਆ ਛਿਮਾ ਤਨ ਪ੍ਰੀਤਿ" ਅਤੀਤ ਸਾਧੂਆਂ ਵਾਲੀ ਮੁਬਾਰਕ ਬਿਰਤੀ ਦੇ ਧਾਰਣੀ ਹੁੰਦਿਆਂ ਗ੍ਰਿਸਤੀਆਂ ਅਤੇ ਗ੍ਰਿਸਤ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ "ਜੈਸੇ ਜਲ ਮਹਿ ਕਮਲ ਨਿਰਾਲਮ" ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਲਖਾਂ ਸੇਵਕ, ਕਰੋੜਾਂ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ, ਸੇਵਾ ਸਤਿਕਾਰ ਅਤੇ ਅਣੇ ਪਹਿਰੇ ਸੁਆਗਤਾਂ, ਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਹਵਾਈ ਸਫ਼ਰਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਆਪ ਚਿੱਤ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾਲ, ਨਿੰਦਾ ਉਸਤਤੀ ਤੋਂ ਉਪਰ ਅਤੇ ਸਾਦਾ ਖਾਨ ਪਾਨ ਪਹਿਰਾਨ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ ਹਨ।

ਜਿਸ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਿੱਧੀ ਰਾਹਨੁਮਾਈ ਕਰਦੇ ਹਨ ਉਸਨੂੰ ਆਪ ਨੇ ਪਿਛਲੇ ਪੰਜੀ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਹੇਠਲੀ ਸਤਰ ਤੋਂ ਉਠਾ ਕੇ ਬਹੁਤ ਉਪਰ ਲੈ ਆਂਦਾ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਉਤਰੀ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ (1857 ਈ.) ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਅੰਦੋਲਨ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਸੀ ਜਿਸਦਾ ਆਧਾਰ ਸੀ ਬਰਤਾਨਵੀ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਤਮਾਮ ਨਿਆਮਤਾਂ ਦਾ ਬਾਈਕਾਟ। ਡਾਕ ਤਾਰ, ਤਾਲੀਮ, ਕਚਹਿਰੀ, ਨੌਕਰੀ ਕਿਉਂਕਿ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਤੰਤਰ ਅਧੀਨ ਚਲਦੀਆਂ ਅਤੇ ਉਹਦੀਆਂ ਸਾਮਰਾਜੀ ਲੋੜਾਂ ਦੀਆਂ ਪੂਰਕ ਸਨ, ਸੋ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਮੁਕੰਮਲ ਬਾਈਕਾਟ। ਸਾਦਾ ਸ਼ੁਧ ਭਾਰਤੀ ਵਸਤਰਾਂ ਤੇ ਵਸਤਾਂ ਦਾ ਉਪਯੋਗ। ਇਹੋ ਆਧਾਰ ਪਿਛੋਂ ਜਾਕੇ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਇੰਡੀਅਨ ਨੈਸ਼ਨਲ ਕਾਂਗ੍ਰਸ ਨੇ ਅਪਨਾਏ। ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਨੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਲੜਾਈ ਲੜਦਿਆਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਨਿਰੰਤਰ ਭਾਰਤੀਯਤਾ ਦਾ ਝੰਡਾ ਉਚਾ ਉਠਾਈ ਰਖਿਆ। ਸਮੁਚਿਤ ਜਤਨਾ ਦੇ ਸਿਟੇ 1947 ਈ. ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦੀ ਮਿਲੀ ਤਦੋਂ ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਲਈ ਬਾਕੀ ਸਮਾਜਾਂ ਨਾਲ ਕਦਮ ਮਿਲਾਕੇ ਚਲਣਾ ਦੁਸ਼ਵਾਰ ਸੀ। ਬਰਤਾਨਵੀ ਸਾਸ਼ਨ ਦੀਆਂ ਜ਼ਿਆਦਤੀਆਂ, ਜਾਇਦਾਦ ਜ਼ਬਤੀਆਂ ਅਤੇ ਤਾਲੀਮ ਵਲੋਂ ਪਰਹੇਜ਼ ਨੇ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਸਿਰਿਉਂ ਆਪਣੀ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਕੇ ਅਗੇ ਵਧਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਰਾਹਨੁਮਾਈ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਰਥਕ ਪ੍ਰਗਤੀ ਵਿਚ ਭਾਈਵਾਲ ਬਣਨ ਲਈ ਭਰਪੂਰ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ।

ਅੱਜ ਨਾਮਧਾਰੀ ਹਰ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਮਾਣਯੋਗ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦੇ ਮਾਲਿਕ ਹਨ। ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਵਸਦੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਉਤਮ ਅਤੇ ਨਵੀਂ ਕਿਸਮ ਦੇ ਬੀਜਾਂ ਨਾਲ ਖੇਤੀ ਸਾਰੀ ਦੀ ਪੈਦਾਵਾਰ ਵਧਾਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਵਧੇਰੇ ਖੇਤੀ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਬਾਗ਼ਬਾਨੀ ਰਾਹੀਂ ਆਰਥਕਤਾ ਉਚੇਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਉਤਸਾਹਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜ਼ਿਲਾ ਸਿਰਸਾ, ਇਲਾਕਾ ਜੀਵਨ ਨਗਰ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਸੜਕਾਂ ਦੀ ਮੁਢਲੀ ਉਸਾਰੀ ਕਰਵਾ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਹਰਿਆਣਾ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਦਿਹਾਤੀ ਵਸੋਂ ਨੂੰ ਸੁਖ ਸਾਧਨ ਮੁਹਈਆ ਕੀਤਾ। ਸਰਕਾਰਾਂ ਤਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੀਆਂ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਵਲੋਂ ਦਿਤੇ ਗਏ ਉਤਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨੇ ਚੰਗੀ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਗਊਆਂ-ਮਝਾਂ ਜੀਵਨ ਨਗਰ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਹਰ ਘਰ ਦਾ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਬਣਾ ਦਿਤੀਆਂ ਹਨ।

ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਸਨਅਤਕਾਰੀ ਅਤੇ ਮੰਡੀ ਕਰਣ ਨੂੰ ਵੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਪਹਿਲ ਕਦਮੀ ਨੇ ਹੀ ਉਤਸਾਹਤ ਕੀਤਾ।

ਨਾਮਧਾਰੀ ਹੈਡ ਕੁਆਰਟਰਾਂ ਸ੍ਰੀ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਜੀਵਨ ਨਗਰ ਵਿਚ ਸੁਨਿਸ਼ਚਿਤ ਪਸ਼ੂ ਸ਼ਾਲਾਵਾਂ ਨੇ ਸਾਹੀਵਾਲ ਅਤੇ ਹਰਿਆਣਾ ਨਸਲ ਦੀਆਂ ਗਊਆਂ ਤੋਂ ਦੁਧ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਕਾਇਮ ਰਖੀ ਹੈ। ਏਥੇ ਦੀਆਂ ਮਝਾਂ ਵੀ ਦੁਧ ਉਪਜ ਵਲੋਂ ਸਦਾ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਗਲ ਵੀ ਜ਼ਿਕਰਯੋਗ ਹੈ ਕਿ 1961 ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਪਸ਼ੂ ਧਨ ਵਿਚ ਜ਼ਿਕਰ ਯੋਗ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਸਦਕਾ ਸਰਕਾਰੀ ਤੌਰ ਤੇ "ਗੋਪਾਲ ਰਤਨ" ਪੁਰਸਕਾਰ ਦੇ ਕੇ ਸਨਮਾਨਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਸ਼ਹਿਰੀਂ ਵਸਦੇ ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਵਲੋਂ ਹੋਰ ਵਧੇਰੇ ਅਗੇ ਵਧਨ ਲਈ ਹਲਾ ਸ਼ੇਰੀ ਦਿਤੀ ਗਈ। ਇਹੋ ਵਜਾਹ ਹੈ ਕਿ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਸਮੇਂ ਉਜੜ ਕੇ ਆਏ ਨਾਮਧਾਰੀ, ਸਿਪਾਹੀ ਛੋਟੇ ਅਤੇ ਦਫਤਰਾਂ ਦੀਆਂ

ਕਲਚਰਲੀਆਂ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਕੇ ਅੱਜ ਆਮ ਕਰਕੇ ਫੈਕਟਰੀਆਂ, ਕਲ-ਕਾਰਖ਼ਾਨਿਆਂ ਅਤੇ ਵਡੇ ਵਡੇ ਵਿਹਾਰਾਂ ਵਿਚ ਲਖਾਂ ਦੇ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਬਣ ਗਏ ਹਨ। ਦਿਲੀ, ਹੈਦਰਾਬਾਦ, ਔਰੰਗਾਬਾਦ, ਪਟਨਾ, ਬਨਾਰਸ, ਮੰਡੀ, ਲੁਧਿਆਣਾ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਹਿਸਾਰ, ਸਰਸਾ ਅਤੇ ਇਲਾਕਾ ਜੀਵਨ ਨਗਰ ਆਦਿ ਸਥਾਨਾਂ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਛਤਰ ਛਾਇਆ ਹੇਠ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਰਥਕ ਪ੍ਰਗਤੀ ਵਿਚ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਿਖ ਆਪਣਾ ਹਿਸਾ ਪਾ ਰਹੇ ਹਨ।

ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਵਿਚ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਵਲੋਂ ਸਦਾ ਹੀ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰਖਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਅਜ ਅਨੇਕਾਂ ਸਕੂਲ ਸਿਧੇ ਤੌਰ ਤੇ ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਚਲ ਰਹੇ ਹਨ। ਮੰਡੀ (ਹਿਮਾਚਲ), ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ, ਸੰਤ ਨਗਰ, ਸ੍ਰੀ ਜੀਵਨ ਨਗਰ (ਸਰਸਾ) ਮਹਾਂਵਿਦਿਆਲਾ ਅਤੇ ਨਾਮਧਾਰੀ ਕਾਲਜ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆ ਗਏ ਹਨ। ਅਜੋਕੀ ਪੱਧਤੀ ਦੀ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਤਾਲੀਮ, ਪਰ ਰਹਿਣ ਸਹਿਣ ਦਾ ਸੁਦੇਸ਼ੀ ਢੰਗ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰਖਣ ਲਈ ਦਿਲੀ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਮੈਮੋਰੀਅਲ ਸਕੂਲ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਦਾ ਹੀ ਸਿਟਾ ਹੈ।

ਨਾਮਧਾਰੀ ਬਚਿਆਂ ਵਿਚ ਖੇਡਾਂ ਅਤੇ ਸਰੀਰਕ ਕਸਰਤਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਫੁਲਤ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਸ੍ਰੀ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਤਾਈ ਮਹਾਰਾਜ ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਾਹਿਬ-ਜ਼ਾਦਿਆਂ, ਠਾਕੁਰ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਠਾਕੁਰ ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਹੇਠ ਇਕ ਹਾਕੀ ਟੀਮ ਅਤੇ ਜਿਮਨਾਸਟਿਕ ਦੇ ਖਿਡਾਰੀਆਂ ਦਾ ਜਥਾ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ, ਜਿਹੜੇ ਭਜਨ ਬੰਦਗੀ ਕਰਦੇ, ਸੁਦੇਸ਼ੀ ਪਹਿਨਦੇ ਵਡੇ ਵਡੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਜਿਤ ਰਹੇ ਹਨ। ਅਤੇ ਦੂਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਤਕ ਨਾਮਣਾ ਖੱਟ ਆਏ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਖਿਡਾਰੀਆਂ ਦੀ ਨਾਮਧਾਰੀ ਨਾਂ ਨੂੰ ਰੋਸ਼ਨਿਆਂ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਸੰਗੀਤ ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਰੂਹ ਦੀ ਖੁਰਾਕ ਹੈ। ਆਪਜੀ ਨੇ ਚੋਖਾ ਧਨ ਅਤੇ ਧਿਆਨ ਖਰਚ ਕੇ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਮੁਖ ਸੰਗੀਤਕਾਰ ਹਸਤੀਆਂ ਪਾਸੋਂ ਨਾਮਧਾਰੀ ਬਚਿਆਂ ਨੂੰ ਗਾਇਨ ਅਤੇ ਵਾਦਨ ਸਿਖਾਇਆ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਬਚੇ ਹੀ ਰੇਡੀਓ, ਟੀ.ਵੀ. ਦੇ ਸੰਗੀਤ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਦੇ ਜੇਤੂ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਹਿਤ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਸਿਮ੍ਰਤੀ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸੰਗੀਤ ਸੰਮੇਲਨ ਕਰਵਾਏ ਗਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਲਖਾਂ ਰੁਪਏ ਦਾ ਖਰਚ ਉਠਿਆ ਪਰ ਸਰੋਤਿਆਂ ਤੋਂ ਇਕ ਰੁਪੈ ਦੀ ਟਿਕਟ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲਾਈ ਗਈ। ਜਲੰਧਰ, ਦਿਲੀ, ਲਖਨਊ, ਬੰਬਈ, ਔਰੰਗਾਬਾਦ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਇੰਗਲੈਂਡ, ਕੀਨੀਆ ਅਤੇ ਤਨਜ਼ਾਨੀਆ ਆਦਿ ਦੇ ਸੰਗੀਤ ਸਮੇਲਨਾਂ ਵਿਚ ਨਾਮਧਾਰੀ ਬਚਿਆਂ ਨੇ ਸ਼ੋਭਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਸੰਗੀਤ ਜਗਤ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਸੰਗੀਤ ਸਮੇਲਨਾਂ ਨੇ ਜਿਥੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਉਚਾ ਕੀਤਾ, ਬਚਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਣ ਦਿਵਾਇਆ ਓਥੇ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਪ੍ਰਭਤਾ ਦਾ ਵੀ ਡੰਕਾ ਵਜਿਆ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਰੱਬੀ ਵੀ ਆਗਿਆ ਸਿਖਾਂ ਸੇਵਕਾਂ ਲਈ ਆਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦੇ ਤੁਲ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਕੱਲਾ ਇਕੱਲਾ ਸਿਖ ਅਤੇ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਸਮੂਹ ਆਪਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਤੇ ਲਖਾਂ ਰੁਪੈ ਖਰਚ ਵਾਲੀਆਂ ਕਾਨਫ੍ਰੰਸਾਂ ਕਰਵਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕੁਝ ਲੇਖਕ ਵਿਸ਼ਵ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਕਰਵਾਣ ਲਈ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਉਪਸਥਿਤ ਹੋਏ ਤਾਂ ਥਾਈਲੈਂਡ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਬੈਂਕਾਕ ਦੇ ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਲਖਾਂ ਰੁਪੈ ਖਰਚ ਕੇ ਇਸ ਕੌਮਾਂਤਰੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੂੰ ਸਫਲ ਬਣਾਇਆ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਸਿਖੀ ਨੂੰ ਨਾ ਸਿਰਫ ਉਤਸ਼ਾਹ ਹੀ ਮਿਲਿਆ ਸਗੋਂ ਇਸ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਵੀ ਖੂਬ ਹੋਇਆ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਤਾਂ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਪੰਜਾਂ ਮਹਾਂ ਖੰਡਾਂ ਵਿਚ ਮੁਜੱਸਮ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੀ ਭਾਰਤੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ, ਸਿਖ ਮਤ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਅਤੇ ਅਗਵਾਈ ਕਰਤਾ ਹਨ। ਦੁਬਈ, ਕੁਵੇਤ, ਥਾਈਲੈਂਡ, ਸਿੰਘਾਪੁਰ, ਕੀਨੀਆ, ਤਨਜ਼ਾਨੀਆ, ਇੰਗਲੈਂਡ, ਜਰਮਨੀ, ਡੈਨਮਾਰਕ, ਅਮਰੀਕਾ ਅਤੇ ਕੈਨੇਡਾ ਆਦਿ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਤਾਦਾਦ ਵਿਚ ਨਾਮਧਾਰੀ ਚੰਗੇ ਸ਼ਹਿਰੀਆਂ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਆਦਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਆਪਣੇ ਕਾਰੋਬਾਰੀਂ ਜੁਟੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਮੁਖ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਆਰਾਧਨਾ-ਸਥਾਨ ਬਣਾਏ ਹੋਏ ਹਨ ਜਿਥੇ ਮਿਲ ਬੈਠਕੇ ਕੀਰਤਨ, ਭਜਨ ਬੰਦਗੀ ਅਤੇ ਸਮਾਜਕ ਸਮਾਰੋਹ ਕੀਤੇ ਕਰਵਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਬਦੇਸਾਂ ਵਿਚ ਸਮੂਹ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਪਰਸਪਰ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਰਹਿਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਮੂਲ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਨਾਲ ਸਨੇਹ ਸਤਿਕਾਰ ਰਖਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਨਾਮਧਾਰੀ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪ ਨੇ ਮਕਬੂਲ ਕੀਤਾ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ।

ਸਮੇਂ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਵੀ ਸੁਭਾਗ ਦਿਤਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਕਦੀ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਰਾਜ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਾਸਤੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਸੂਰਜ ਨਹੀਂ ਡੁਬਦਾ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਮਧਾਰੀ ਤਹਿਰੀਕ ਨੂੰ ਸਦਾ ਲਈ ਨੇਸਤੋਨਾਬੂਦ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸਦੇ ਆਗੂ ਅਤੇ ਬਾਨੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ 1872 ਵਿਚ ਜਲਾਵਤਨ ਕਰ ਨਜ਼ਰਬੰਦੀ ਵਿਚ ਰਖਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰ ਸੌ ਸਾਲ ਪਿਛੋਂ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਦੀ ਵਧਾਈ ਮਨਾ ਆਏ। ਲੰਡਨ ਦੇ ਈਲਿੰਗ ਹਾਲ ਵਿਚ ਉਥੋਂ ਦੇ ਮੇਅਰ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਜੋ ਪਰਮ ਸਤਿਕਾਰ ਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਵਲਾਇਤ ਦੇ ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਦਿਤਾ, ਇਸਦੀ ਸ਼ਲਾਘਾ ਲੰਡਨ ਦੇ ਮੇਅਰ ਨੇ ਵੀ ਕੀਤੀ।

ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਸਾਲ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਹਰ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਨਵੇਂ ਕਦਮ ਵਧਾ ਕੇ ਮਨਾਇਆ। ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਅਨੰਦਪੁਰ ਵਿਖੇ 1971 ਦਾ ਹੋਲਾ "ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਹੋਲਾ" ਸੀ। ਪਿੰਡ ਪੋਟੇ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ (ਅਜਕਲ ਫਰੀਦਕੋਟ) ਵਿਚ ਅਨੰਦ ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਸਮੇਂ 149 ਜੋੜਿਆਂ ਦੇ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਕੀਤੇ ਗਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਲਈ ਦੇਸ਼ ਵਿਦੇਸ਼ ਦੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਨਾਗਰਿਕ ਜੁੜੇ। ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਵੀ ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਸਮਾਰੋਹ ਹੋਏ। ਸੂਬਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਹਜ਼ਾਰੀ ਬਾਗ਼ ਵਿਖੇ ਸਾਲਾਨਾ ਮੇਲੇ ਅਤੇ ਨਿਰੰਤਰ ਭਜਨ ਵਰਨੀ ਜਾਰੀ ਕਰਕੇ ਦਿਤੀ ਗਈ।

ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਿਖੀ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹਾਈ ਤੇ ਪ੍ਰਫੁਲਤ ਰਖਣ ਲਈ ਜਿਥੇ ਹੋਰ ਕਈ ਤਰੀਕੇ ਅਪਨਾਏ ਹਨ ਇਥੇ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਪਿਤਾ ਕੁਝ ਭਾਵੇਂ ਟੇਢੇ ਹਨ ਤਾਂ ਪੁਤਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰ ਦੀ ਕਮੰਦ ਪਾ ਨੇੜੇ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਸਿਖੀਆਂ ਦਸਤਾਰਾਂ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝ ਪੁਆ ਦਿਤੀ ਹੈ। ਸ਼ਹੀਦ ਪਰਵਾਰਾਂ ਦੇ ਖਾਨਦਾਨ ਤਲਾਸ਼ ਕਰਕੇ, ਜੋ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਦੇ ਦਬਾਉ ਕਾਰਣ ਅਧੀਨ ਕਿਸੇ ਤਰਾਂ ਦੂਰ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ, ਮੁੜਕੇ ਆਪਣੇ ਸੰਗ ਵਿਚ ਮਿਲਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਭਾਰਤ ਦੀ ਨਿਰਵਿਵਾਦ ਸਤਿਕਾਰਤ ਹਸਤੀ ਹਨ। ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਆਪਜੀ ਨੂੰ ਸਾਕਾਹਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਸੰਗਰਾਮੀਆਂ ਦਾ ਵੱਡਾ ਹਿਮਾਇਤੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਸਾਕਾਹਾਰੀ ਕਾਨਫਰੰਸਾਂ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰ ਅਮਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਇਕਠਾਂ ਵਿਚ ਭਾਗ ਲਿਆ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਮੰਗੀ ਹੈ, ਮੁਹਈਆ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਹੋ ਰਹੀ ਗਿਆਨ ਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਵਲ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸੁਚੇਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਲੈਂਦਿਆਂ ਸਦਾ ਹੀ ਅਧਿਆਤਮਕ ਮੂਲਾਂ ਦੀ ਉਚਤਾ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰਖਿਆ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਮੁਖ ਨਿਵਾਸ ਸਥਾਨ ਸ੍ਰੀ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ, ਪੰਜਾਬ ਹੈ। ਸਵਾ ਸਦੀ ਪਹਿਲਾਂ ਏਥੋਂ ਹੀ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਬਰਤਾਨਵੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਲਲਕਾਰ ਉਠੀ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਸਥਾਨ ਨੂੰ ਸਿਰ ਝੁਕਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ 17-18 ਜਨਵਰੀ 1872 ਨੂੰ ਗਊ ਗਰੀਬ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਹਿਤ ਚੁੱਕੇ ਕਦਮਾਂ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਵਜੋਂ ਮਲੇਰ ਕੋਟਲੇ ਵਿਖੇ ਤੋਪਾਂ ਅਗੇ ਉਡ ਜਾਣਾ ਪਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਅਜ ਵੀ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਆਦੇਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ, ਦੇਸ਼ ਦੀ

ਮੁਖਧਾਰਾ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਭਾਰਤ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰਪਤੀ ਲਈ ਸਲਾਘਾ ਯੋਗ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਹੋਲੇ ਦਾ ਪੁਰਬ ਹਰ ਸਾਲ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਗੁਰਤਾ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਅਜ ਤਕ 25 ਹੋਲੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਹੋਏ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ 1966 ਦਾ ਹੋਲਾ ਦਿਲੀ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਇਕ ਹੋਲਾ ਥਾਈਲੈਂਡ ਵਿਖੇ, ਦੂਜਾ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਬਰਮਿੰਘਮ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਤੀਜਾ ਵਿਦੇਸ਼ ਹੋਲਾ ਤਨਜ਼ਾਨੀਆ ਵਿਚ 1985 ਦੇ ਸਾਲ ਵਿਚ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਗੁਰਗੱਦੀ ਸੰਬੰਧਨ ਦਾ ਇਹ ਰਜਤ ਜਿਅੰਤੀ ਸਾਲ ਹੈ। ਇਸ ਉਪਲਕਸ਼ ਵਿਚ ਦਿਲੀ ਦੇ ਨਾਮਧਾਰੀ ਆਪਣੇ ਆਗੂ ਸ੍ਰ. ਹਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਹੰਸਪਾਲ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾਂ ਹੇਠ ਭਾਰਤ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਿਚ ਹੋਲੇ ਮਹੱਲੇ ਦਾ ਆਯੋਜਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਤਾਂ ਕਿ ਆਪਣੇ ਪੂਜਨ ਅਧਿਆਤਮ ਰਾਹਨੁਮਾ ਦਾ ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਦੇ ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਵਲੋਂ ਸਮਿਮਤ ਪਰ ਤਾਜ਼ਾਂ ਭਰਪੂਰ ਅਭਿਨੰਦਨ ਹੋ ਸਕੇ।

ਸਰਬ ਗਿਆਨ ਗਿਆਤਾ, ਦਾਤਾ ਇੱਛਤ ਪਦਾਰਥੋਂ ਕੇ
ਕਰਮ ਵਿਧਾਤਾ, ਤ੍ਰਾਤਾ ਦਾਰਿਦ ਸਮਾਜ ਹੋ।
ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਿਧ, ਖਿਮਾ ਸ਼ੀਲ, ਧਰਾ ਸਮ ਧੀਰ ਧਰ
ਗੰਗ ਜਿਉਂ ਸਫੈਦ ਜਲ ਕਰਤ ਸੁਕਾਜ ਹੋ।
ਪਾਵਨ ਸੁਗੰਧ, ਜਹਾਂ ਬੈਸੇਂ ਤਹਾਂ ਫੂਲ ਖਿਲੇਂ
ਸੁਮਤੀ ਬਹਾਰੇਂ ਔ ਭਰੇ ਆਪ ਲਾਜ-ਪਾਜ ਹੋ।
ਜੀਤਾ ਜੁਗ ਜੀਓ, ਜੀਓ 'ਪ੍ਰੀਤਮ' ਕੇ ਅੰਗ ਸੰਗ
ਤੁਮ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਐਸੇ ਮਹਾਰਾਜ ਹੋ।

ਗੁਰ ਜਗਜੀਤ ਬਿਨਾ ਸੁਖ ਨਾਹੀਂ

—ਸ੍ਰ: ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਕਲਾਂ

ਅਜ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਵਿਚੋਂ ਉਠਣ ਅਗਣ ਭਬੂਕੇ ।
ਇਸ ਅਗਨੀ ਨੇ ਕਈ ਮਾਸੂਮਾਂ ਨੂੰ ਕੋਹਿਆ ਘਰ ਫੂਕੇ ।
ਸਹਿਮ ਤੇ ਨਫਰਤ ਦਹਿਸ਼ਤ ਗਰਦੀ ਪਸਰੀ ਚਾਰ ਚੁਫੇਰੇ ।
ਵਾੜ-ਖੇਤ ਆਪੋ ਵਿਚ ਲੜਦੇ ਹੋਵਨ ਜ਼ੁਲਮ ਘਨੇਰੇ ।
ਅਕਲ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰੇ ਜੇ ਕੋਈ ਉਸ ਦੀ ਧੌਣ ਭਨੀਂਦੀ ।
ਹੋਣੀ ਅਜ ਹਾਬੜ ਕੇ ਪਾਪੀ ਰਤ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਪੀਂਦੀ ।
ਧਰਮ ਧਰਤੀਆਂ ਦੂਸ਼ਤ ਹੋਈਆਂ ਧਰਮੀ ਬਣੇ ਅਧਰਮੀ ।
ਛੱਡ ਗੁਰਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸਭਿ ਫਸ ਗਈ ਇਕ ਧੋਖਧਮੀ ।
ਪੱਗ ਕਿਸੇ ਦੀ ਨਹੀਂ ਸੁਰਖਿਅਤ, ਖ਼ਤਰੇ ਵਿਚ ਨੇ ਜਾਨਾਂ ।
ਬਦ ਅਮਨੀ ਚੋਂ ਅਮਨ ਭਾਲਦੇ ਹੋਇਆ ਲੋਕ ਕੁਦਾਨਾ ।
ਉਹ ਹੋਇਆ ਜੋ ਕਦੇ ਨਾਂ ਹੋਇਆ ਲਹੂ ਸਰੋਵਰ ਰਲਿਆ ।
ਇਜ਼ਤ ਮਾਨ ਮਿੱਟੀ 'ਚ ਮਿਲ ਗਏ ਪਿਛਲਾ ਕਰਮ ਹੀ ਫਲਿਆ।
ਬਿਨ ਸੋਚੀ ਅਕਲਵਾਦੀ ਸਮਝੋ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਹੈ ਹੋਇਆ ।
ਲਹੂ ਤੇ ਮਾਸ ਨੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦਾ ਜਿਓਂ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੀ ਖੋਇਆ ।
ਐਸੇ ਮਹਾ ਭਿਆਨਕ ਵੇਲੇ ਯਾਦ ਓਹ ਧਰਤੀ ਆਵੈ ।
ਜਿਸ ਥਾਂ ਆ ਕੇ ਵੈਰੀ ਦੇ ਗਲ ਵੈਰੀ ਬਾਹਾਂ ਪਾਵੈ ।
ਇਸ ਧਰਤੀ ਦੇ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਨੇ ਉਹ ਠੰਢੀਆਂ ਤਾਸੀਰਾਂ ।
ਪੀਂਦਿਆਂ ਮਨੋਂ ਵਿਰੋਧਾਂ ਭਰੀਆਂ ਮਿਟ ਜਾਣ ਤਕਸੀਰਾਂ ।
ਇਸ ਧਰਤੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਤਾਈਂ ਇਕ ਨਜ਼ਰੇ ਜੋ ਤੱਕੇ ।
ਮਨ ਨਿਰਮਲ ਤਨ ਉਜਲ ਹੋਵਨ ਮਨਮਤ ਡੇਰਾ ਚੱਕੇ ।
ਆਓ ਭਟਕ ਰਹੇ ਇਨਸਾਨੋਂ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਆਓ ।
ਚਰਨੀਂ ਲਗ ਕੇ ਤਪਦੇ ਹਿਰਦੇ ਠੰਢੇ ਠਾਰ ਬਨਾਓ ।
ਧੁੰਨੀ ਵਿਚ ਕਸਤੂਰੀ ਹੁੰਦਿਆਂ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਨਾ ਭਾਲੋ ।
ਨਾਮ ਸਰੋਵਰ ਦੇ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਆਪਣਾ ਆਪ ਹੰਗਾਲੋ ।
ਅਮਨ ਦੇਵਤਾ ਦੀ ਮਾਲਾ ਵਿਚ ਧਾਰ ਪਰੁੱਚਣਾ ਚਾਹੋ ।
ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਕੋਲੋਂ ਹੋਵੇ ਮਨੋ ਕਦੂਰਤ ਦਫ਼ਾ ।
ਨਫਰਤ ਨਾਲ ਨਾ ਨਫਰਤ ਮਿਟਦੀ ਗੁਰ ਜਗਜੀਤ ਇਹ ਦੱਸਦੇ।
ਉਸ ਅੰਦਰ ਰੱਬ ਵੱਸਦੇ ਜਿਸ ਦਮ ਪਿਆਰ ਜਿਦ੍ਹੇ ਵਿਚ ਵੱਸਦੇ ।
ਅੱਗ ਲਗੇ ਤਾਂ ਨਸਿਆਂ ਭਜਿਆਂ ਭੜਕੇਗੀ ਨਾ ਬੁਝਣੀ ।
ਇਸਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰਨ ਲਈ ਏਦਾਂ ਵਿਓਂਤ ਕਦੇ ਨਾ ਸੁਝਣੀ ।
ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਅਮਨ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਕੱਠੇ ਹੋ ਬਹੀਏ ।
ਜਿਸ ਨੇ ਮਨ ਦੀ ਅਗਨ ਬੁਝਾਣੀ ਉਸ ਦੇ ਚਰਨੀਂ ਪਈਏ ।
ਸੁਣ 'ਅਮਰੀਕ' ਭਟਕ ਨਾ ਐਵੇਂ ਨਾ ਕਰ ਜੱਕੋ ਤੱਕੇ ।
ਗੁਰ ਜਗਜੀਤ ਬਿਨਾਂ ਸੁਖ ਨਾਹੀਂ ਦਰ ਦਰ ਖਾ ਨਾ ਧੱਕੇ ।

ਸ਼ਹੀਦ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਮੈਮੋਰੀਅਲ ਸਕੂਲ

☐ ਬੀਬੀ ਬੇਅੰਤ ਕੌਰ ਐਮ. ਏ. ਬੀ. ਟੀ.

ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਬੈਂਕੌਕ ਵਿਖੇ ਰੇਪ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਭਾਸ਼ਣਾਂ ਵਿਚ ਸਕੂਲ ਬਾਰੇ ਵਰਨਣ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, "ਇਥੇ ਆ ਕੇ, ਇਹ ਗਲ ਸੁਣ ਕੇ, ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਬਹੁਤ ਦੁਖੀ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਕਿ ਇਕ ਸਕੂਲ ਨਹੀਂ ਬਣਾ ਸਕੇ ਇੰਨੇ ਚਿਰਾਂ ਤਕ ਕੇ।" ਇਸ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਇਕ ਚੰਗਾ, ਵਧੀਆ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਕੂਲ ਖੋਹਲਣ ਦੀ ਕਿੰਨੀ ਕੁ ਰੀਝ ਸੀ। ਉਸੇ ਰੀਝ ਤੇ ਰਜ਼ਾ ਤੇ ਫੁਲ ਚੜ੍ਹਾਏ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜਦੋਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ 5 ਨਵੰਬਰ, 1981 ਨੂੰ ਜੀ-8, ਮਾਨਸਰੋਵਰ ਗਾਰਡਨ ਵਿਖੇ ਅਪਣੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਕਰ-ਕੰਵਲਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਕੂਲ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੇ ਲਗੀ ਫੀਤੇ ਨੂੰ ਕੱਟ ਕੇ ਪਟਾਖਿਆਂ ਦੀ ਗੂੰਜ ਵਿਚ ਸਕੂਲ ਦਾ ਉਦ-ਘਾਟਨ ਕੀਤਾ। ਸਕੂਲ ਦਾ ਨਾਮ, ਅਣਖੀਲੇ, ਤੇਜਸਵੀ, ਦੇਸ਼-ਭਗਤੀ ਤੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਔਤ-ਪ੍ਰੋਤ, ਭੋਲੇ-ਭਾਲੇ, ਮਾਸੂਮ ਸਤਿਗੁਰੂ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸੁੰਦਰ ਵੀਰ ਬਾਰ੍ਹਾਂ ਸਾਲ ਦੇ ਬਾਲਕ ਸ਼ਹੀਦ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਰਖਿਆ। ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਜਗ੍ਹਾ ਨੂੰ ਸੁੰਦਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸੁਸੱਜਿਤ ਕਰ ਕੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਝੂਲਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਕੇ ਆਧੁਨਿਕ ਤਰੀਕਿਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਦਿਆ-ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਧਨ ਜੁਟਾ ਕੇ, ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਨਿਤ-ਪ੍ਰਤਿ ਲੋੜਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਸਕੂਲ ਨੂੰ ਸੁਚਾਰੂ ਰੂਪ ਵਿਚ ਚਲਾਣ ਵਾਸਤੇ ਮੈਨੇਜਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਸੰਗਠਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਵਧੀਆ ਟਰੇਂਡ ਅਧਿਆਪਕਾਵਾਂ ਨੂੰ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਰਹੀ ਹੈ :—

1981	—	1982	ਵਿਚ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ	31
1982	—	1983	,, ,, ,,	104
1983	—	1984	,, ,, ,,	144
1984	—	1985	,, ,, ,,	270

ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪਵਿਤ੍ਰ-ਪਾਵਨ ਕਰ ਕੰਵਲਾਂ ਰਾਹੀਂ ਲਗਾ ਪੌਦਾ ਹੁਣ ਇਕ ਵਡੇ ਬ੍ਰਿਖ ਦੀ ਥਾਂ ਲੈ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਜੀ-8 ਮਾਨਸਰੋਵਰ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਹੁਣ ਛੋਟੀ ਪੈ ਰਹੀ ਸੀ। ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਕਮਰੇ ਹੁਣ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਅਸਮਰਥ ਸਨ।

ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਵਧ ਰਹੀ ਗਿਣਤੀ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰਖਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ, ਸਕੂਲ ਮੈਨੇਜਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਪੁਰਾਣੇ ਸਕੂਲ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੀ ਇਕ ਵਡਾ ਪਲਾਟ ਤਕਰੀ-ਬਨ 2200 ਗਜ਼ ਦਾ ਖਰੀਦ ਲਿਆ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਇਕ ਦਮ ਝੱਟ ਹੀ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ 7 ਜੁਲਾਈ, ਵੀਰਵਾਰ 1983 ਨੂੰ ਇਸ ਨਵੇਂ ਖਰੀਦੇ ਪਲਾਟ ਅੰਦਰ ਅਪਣੇ ਪਵਿਤ੍ਰ-ਕਰ ਕੰਵਲਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸੰਗਮਰਮਰ ਦੀ ਆਧਾਰ-ਸ਼ਿਲਾ ਰਖ ਕੇ ਸਕੂਲ ਦੀ ਬਿਲਡਿੰਗ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਦਾ ਕਾਰਜ ਆਰੰਭਿਆ। ਫਿਰ ਭਲਾ ਇਸ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਸਿਰੇ ਚਾੜ੍ਹਨ ਵਿਚ ਦੇਰ ਕਿਵੇਂ ਲਗ ਸਕਦੀ ਸੀ? ਸਕੂਲ ਦੀ ਮੈਨੇਜਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਤੇ ਦਿਲੀ ਦੀ ਸਾਧ-ਸੰਗਤ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਦਿਨ-ਰਾਤ ਅਣਥੱਕ ਮਿਹਨਤ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਫਲ-ਸਰੂਪ ਇਕ ਬੜੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ, ਹਵਾਦਾਰ, ਵਧੀਆ, ਉੱਤਮ ਬਿਲਡਿੰਗ ਸਕੂਲ ਵਾਸਤੇ ਬਣ ਕੇ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਈ ਤੇ 1984-1985 ਦਾ ਸੈਸ਼ਨ ਜੁਲਾਈ ਵਿਚ ਨਵੇਂ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ।

ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਤੇ ਦਿਲੀ ਦੀ ਸਾਧ-ਸੰਗਤ ਨੇ ਇਸ ਨਵੀਂ ਸਕੂਲ ਬਿਲਡਿੰਗ ਵਿਚ ਪ੍ਰੇਮ-ਪ੍ਰੇਮਾ ਨੇ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਚਰਨ ਪਾਏ। ਇਸ ਸ਼ੁਭ ਅਵਸਰ ਤੇ ਮੈਨੇਜਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਚੇਅਰਮੈਨ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਹਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੰਸਪਾਲ ਐਮ. ਪੀ. ਅਤੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਵੀ ਨੇ ਸਕੂਲ ਦੇ ਉਦਘਾਟਨ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹੁਣ ਤਕ ਹੋਈ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੇ ਬਾਰੇ ਕਝ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਚਾਨਣਾ ਪਾਇਆਂ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਤੇ ਮੈਨੇਜਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੇ ਸਲਾਘਾ ਯੋਗ ਪ੍ਰਯਤਨਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਅਣਥੱਕ ਮਿਹਨਤ ਕਰਕੇ ਸਕੂਲ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਦੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਸਿਰੇ ਚਾੜ੍ਹਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੇ ਅਪਣੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਸਾਰੀ ਟੀਮ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਫੁਰਮਾਇਆ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੇ ਨਾਮਧਾਰੀ ਮਰਯਾਦਾ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਕੇ ਨਾਮਧਾਰੀ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਸਭਿਅਤਾ ਦਾ ਬੀਜ ਸਾਂਭ ਕੇ ਰਖਿਆ ਹੈ। ਅਗੇ ਜਾ ਕੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ, "ਸਾਡਾ ਕੁਝ ਸੋਖਾ ਕਰਨਾ ਤਾਂ ਹੈ ਜੇ ਅਸੀਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਵਰਤਮਾਨ ਸਕੂਲ ਦੇ ਵਿਚ ਇਹ ਸਿਖਿਆ ਦੇਈਏ ਕਿ ਸਿਖੀ ਦੇ ਅਸੂਲ ਇਹ ਨੇ—ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਮ ਜਪਣਾ ਏ, ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮੰਨਣਾ ਏ, ਕਿਵੇਂ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿ-ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਬਚਨਾਂ ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਰਖਣਾ ਏ? ਦੂਸਰੀ ਚੀਜ਼ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਨਾਮ-ਸਿਮਰਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਉਹ ਹੁਕਮ ਯਾਦ ਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ :—

ਰਾਜੁ ਨ ਚਾਹਉ ਮੁਕਤਿ ਨ ਚਾਹਉ ਮਨਿ ਪ੍ਰੀਤਿ ਚਰਨ ਕਮਲਾਰੇ ।

ਤੇ ਜਦੋਂ ਇਸ ਗਲ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਚਰਨ ਹਿਰਦੇ ਵਸਾਣੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਸੋਈ ਗਲ ਪਾਵੇ ਇਹ ਬਾਣੀ ਬਾਰੇ ਕਿੰਨਿਆਂ ਕੁ ਸਿਖ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹੈ, ਤੇ ਕਿੰਨਿਆਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ। ਸੁਧ ਬਾਣੀ ਕਿੰਨੀ ਕੁ ਪੜ੍ਹਦੇ ਨੇ, ਸਵੇਰੇ ਉਹ ਕਿੰਨੇ ਵਜੇ ਉਠਦੇ ਨੇ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ 'ਜਾਗਦਾ ਨਾਵਣ ਭੌਗਾ ਰਾਈਂ' ਉਸ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਦਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ। ਸਾਡੇ ਸਿਖੀ ਦੀ ਵਿਰਾਸਤ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਰਖਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਰੀਰ ਦੇ ਦਿਤਾ ਹੈ, ਤੇ ਸਿਖੀ ਨੂੰ ਆਂਚ ਨਹੀਂ ਆਣ ਦਿਤੀ। ਅਪਣੇ ਗੁਰੂ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਇਹ ਬਾਰਾਂ ਸਾਲ ਦਾ ਬੱਚਾ ਨਹੀਂ ਜਰ ਸਕਿਆ ਤੇ ਐਨੇ ਵਡੇ ਹਾਕਮ ਦੀ ਦਾੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਪੁਟ ਕੇ ਅਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਫੜ੍ਹ ਲਿਆ। ਇਹ ਸਾਨੂੰ ਯਾਦ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਨੇ ਧਰਮ ਉੱਤੇ ਪੱਕਿਆਂ ਰਹਿ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਨਿੰਦਿਆ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿਤੀ।"

ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੀ ਅਪਾਰ ਬਖਸ਼ਸ਼ ਸਦਕਾ ਸਕੂਲ ਨੂੰ ਸੋਹਣੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸੁਸੱਜਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਸਨਮਾਨੀਤਾ ਨਾਲ ਸਜਤ ਕੁਰਸੀਆਂ

ਤੇ ਮੇਜ਼, ਮੋਜ਼ਾਇਕ ਸੁੰਦਰ ਫਰਸ਼, ਅਲਵਿਰਡ ਤਾਂਤ ਦੇ ਸੁੰਦਰ ਪੌਦੇ, ਪੇੜ ਤੇ ਫੁੱਲ, ਕਦੀ 'ਕਸਮਾ ਦੇ ਨਵੇਂ ਫੁੱਲ, ਰੰਗ-ਬਿਰੰਗੇ ਪੋਸਟਰਜ਼ ਨਾਲ ਸਜਾਇਆ ਦੀਵਾਰਾਂ, ਹਿੰਦੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸੁੰਦਰ ਮਾਟੋਜ਼, ਮਨ-ਮੋਹਕ ਤਸਵੀਰਾਂ ਤੇ ਦਿਲ-ਖਿਚਵੇਂ ਚਾਰਟਜ਼ ਸਕੂਲ ਦੀ ਸੋਭਾ ਨੂੰ ਚਾਰ ਚੰਨ ਲਗਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਸਕੂਲ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸਿਰਫ ਇਕ ਸਥਾਨ ਤਕ ਹੀ ਸੀਮਿਤ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਕੋਣਿਆਂ ਤੋਂ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਸਕੂਲ ਦੀ ਆਪਣੀ ਮੋਟਰਗੱਡੀ ਡਰਾਈਵਰ ਤੇ ਕੰਡਕਟਰ ਦੀ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਜੇਕਰ ਇਕ ਮੋਟਰਗੱਡੀ ਉੱਤਮ ਨਗਰ ਤੋਂ ਬਚੇ ਲੈ ਕੇ ਆ ਰਹੀ ਹੈ, ਤੇ ਦੂਸਰੀ ਨਾਰੰਗ ਗੇਟ ਤੋਂ ਤੀਸਰੀ ਪਹਾੜ-ਗੰਜ ਤੋਂ ਤੇ ਚੌਥੀ ਹਰੀ ਨਗਰ ਤੋਂ। ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਬਚੇ ਸਕੂਲ ਪਹੁੰਚ ਜਾਣ।

ਨਰਸਰੀ ਜਮਾਤਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਲਈ ਨਰਸਰੀ ਟਰੇਂਡ ਅਧਿਆਪਕਾਵਾਂ ਰਖੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ ਤੇ ਪਹਿਲੀ ਤੋਂ ਛੇਵੀਂ ਤਕ ਬੀ. ਏ. ਬੀ. ਐਡ, ਐਮ. ਏ. ਬੀ. ਐਡ. ਅਧਿਆਪਕਾਵਾਂ ਆਧੁਨਿਕ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਦਫਤਰ ਦੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਸੁਚਾਰੂ ਢੰਗ ਨਾਲ ਚਲਾਣ ਵਾਸਤੇ ਅਕਾਊਂਟੈਂਟ ਤੇ ਕਲੱਰਕ ਦੀ ਨਿਯੁਕਤੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਸਕੂਲ ਦਾ ਮੁਖ ਉਦੇਸ਼ ਹੈ, ਕਿ ਸ਼ਹੀਦ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਸਕੂਲ ਦੇ ਬੱਚੇ ਆਪਣੀ ਭਾਰਤੀ ਸਭਿਅਤਾ ਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਅਨੁਸਰਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਨਾਮਧਾਰੀ ਪਹਿਰਾਵੇ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹੋਣ, ਤੇ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਪਿਛੇ ਨਾ ਰਹਿ ਜਾਣ। ਜੇਕਰ ਬੱਚੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਣ ਤੇ ਪਾਠ ਕਰਨ ਉਹ ਬਿਲਕੁਲ ਸ਼ੁਧ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤੇ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਜੇਕਰ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਬੋਲਣੀ ਹੈ, ਤੇ ਉਹ ਵੀ ਆਧੁਨਿਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬਿਲਕੁਲ ਸ਼ੁਧ ਤੇ ਠੀਕ। ਇਸ ਉਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰਖਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਜਮਾਤਾਂ ਵਿਚ ਟੇਪ ਰਿਕਾਰਡ ਆਦਿ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਆਧੁਨਿਕ ਸਿਖਿਆ ਇਸ ਗੱਲ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਪਾਂਦੀ ਹੈ, ਕਿ ਬੱਚੇ ਦੀ ਬਹੁ-ਮੁਖੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰਖਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ, ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਮਾਨਸਿਕ, ਸਰੀਰਕ, ਵਿਵਹਾਰਿਕ, ਅਧਿਆਤਮਕ, ਵਿਕਾਸ ਵੱਲ ਪੂਰਾ 2 ਧਿਆਨ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਹੀਦ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਦੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ, ਕਿ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਵੇਰੇ ਉਠ ਕੇ ਆਪਣੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਨੂੰ ਸਪਰਸ਼ ਕਰਕੇ ਕਿਵੇਂ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਨੀ ਹੈ; ਕਦੇ ਝੂਠ ਨਹੀਂ ਬੋਲਣਾ, ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦੁਖ ਨਹੀਂ ਦੇਣਾ; ਨਿਤਨੇਮ ਤੇ ਭਜਨ ਕਿਵੇਂ ਕਰਨਾ ਹੈ; ਗੁਰ-ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਕੀ ਅਸੂਲ ਹਨ; ਕੀ ਸਿਧਾਂਤ ਹਨ; ਰਖੋੜੀ ਦੀ ਮਾਲਾ ਕਿਵੇਂ ਫੇਰਨੀ ਹੈ; ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਿਵੇਂ ਕਰਨੀ ਹੈ ਆਦਿ, ਆਦਿ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਬੱਚੇ ਹਰ ਤਿਉਹਾਰ ਨੂੰ ਬੜੇ ਚਾਵਾਂ ਨਾਲ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਮਨਾਂਦੇ ਹਨ। ਕਦੇ ਪੂਜਯ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨਾਂ ਦਾ ਜਨਮ-ਦਿਨ, ਕਦੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਿਵਸ, ਕਦੇ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦਿਵਸ, ਕਦੇ ਗਣਤੰਤਰ ਦਿਵਸ, ਕਦੇ ਅਰਦਾਸ ਤੇ ਸ਼ੁਧ ਪਾਠ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਤੇ ਕਦੇ ਕਵਿਤਾ, ਕਵਿਜ਼, ਆਰਟ, ਡੈਕਲੇਮੇਸ਼ਨ, ਕੈਲੀਗਰਾਫੀ ਆਦਿ ਪ੍ਰਤਿਯੋਗਤਾਵਾਂ ਦੀ ਜ਼ੋਰਾਂ, ਸ਼ੋਰਾਂ ਨਾਲ ਤਿਆਰੀਆਂ। ਹਰ ਸਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਤਿਯੋਗਤਾਵਾਂ ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ, ਦੂਸਰੇ ਤੇ ਤੀਸਰੇ ਸਥਾਨਾਂ ਤੇ ਆਇਆਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਹਸਤ-ਕੰਵਲਾਂ ਰਾਹੀਂ ਇਨਾਮ ਵਿਤਰਣ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਵਰਤਮਾਨ ਸਕੂਲ ਨਰਸਰੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਛੇਵੀਂ ਜਮਾਤ ਤਕ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿਖਿਆ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਸਤਵੀਂ, ਫਿਰ ਅਠਵੀਂ, ਨਾਵੀਂ, ਦਸਵੀਂ ਜਮਾਤ ਤੇ 10+2 ਪੈਟਰਨ ਅਨੁਸਾਰ ਬੱਚੇ ਬਾਹਰਵੀਂ ਜਮਾਤ ਦਾ ਇਮਤਿਹਾਨ ਇਸੇ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਹੀ ਦੇਣਗੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਦ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਦਘਾਟਨ ਸਮਾਰੋਹ ਵੇਲੇ ਸ੍ਰੀ ਜਗਦੀਸ਼ ਟਾਈਟਲਰ ਜੀ ਐਮ. ਪੀ. ਨੇ ਆਪਣੀ ਸ਼ੁਭ ਇਛਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਸਕੂਲ ਇਕ ਦਿਨ ਕਾਲਿਜ ਦੀ ਥਾਂ ਲਵੇਗਾ। ਸਾਨੂੰ ਪੂਰਨ ਭਰੋਸਾ ਹੈ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੀ ਅਪਾਰ ਬਖਸ਼ਸ਼ ਸਦਕਾ ਤੇ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਾਧ-ਸੰਗਤ ਦੇ ਪੂਰਨ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਇਕ ਦਿਨ ਇਹੀ ਸਕੂਲ ਸ਼ਹੀਦ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਕਾਲਿਜ ਬਣੇਗਾ।

ਗਿਆਨੀ ਜ਼ੈਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਬਣਨ ਦੇ ਸ਼ੁਭ ਅਵਸਰ ਤੇ ਸਕੂਲ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਭਵਨ ਜਾ ਕੇ 'ਦੇਹ ਸਿਵਾ ਬਰ ਮੋਹਿ ਇਹੈ' ਦੀਆਂ ਮਧੁਰ ਲਾਈਨਾਂ ਸੁਰੀਲੇ ਕੰਠ ਰਾਹੀਂ ਗਾ ਕੇ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੂੰ ਹਾਰਦਿਕ ਵਧਾਈ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਹੁਲਾਸ ਤੇ ਖੇੜੇ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕੀਤਾ। ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਇੰਨੇ ਛੋਟੇ 2 ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਏ। 15-2-83 ਨੂੰ ਫਿੱਕੀ ਆਡੀਟੋਰੀਅਮ ਵਿਖੇ, ਸਕੂਲ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸੁਦੇਸ਼ੀ ਪਹਿਰਾਵੇ ਵਿਚ ਮਧੁਰ-ਕੰਠ ਰਾਹੀਂ 'ਅਤਿ ਪ੍ਰੀਤਮ ਮਨ-ਮੋਹਨਾ' ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਗਾਇਨ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਜਗ-ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਚੰਦਰ ਜੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਸ਼ੀਲਡ ਆਪਣੇ ਕਰ-ਕੰਵਲਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਕੂਲ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ।

ਵਰਤਮਾਨ ਸਕੂਲ ਹੁਣ ਹੋਰ ਵਧ ਰਹੀ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਲਈ ਛੋਟਾ ਜਾਪ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਕੂਲ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਦੀ ਹੋਰ ਉਸਾਰੀ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ, ਇਸ ਲਈ ਪ੍ਰਬੰਧ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਸ੍ਰ: ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਔਰੰਗਾਬਾਦ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਨਾਮ ਅਤਿ ਵਰਨਣ ਯੋਗ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਮਾਇਆ ਨਾਲ ਸਕੂਲ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚਾਹ ਹੈ ਕਿ ਜਲਦੀ ਹੀ ਸਕੂਲ ਦੀ ਦੂਸਰੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾ ਕੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਵਧ ਰਹੀ ਲੋੜ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਫਿਰ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਰੰਗ-ਬਿਰੰਗੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਲਾਇਬਰੇਰੀ, ਆਧੁਨਿਕ ਖੇਡਾਂ ਨਾਲ ਸੁਸਜਿਤ ਕਮਰਾ, ਆਧੁਨਿਕ ਉਪਕਰਣਾਂ ਨਾਲ ਯੁਕਤ ਸਾਇੰਸ ਦਾ ਕਮਰਾ, ਇਕ ਵੱਡਾ ਹਾਲ ਇਤਿਆਦਿ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਮਾਨਸਿਕ ਵਿਕਾਸ ਇਸ ਪੱਧਰ ਤੇ ਪਹੁੰਚਾ ਦੇਣਗੇ ਕਿ ਸ਼ਹੀਦ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਸਕੂਲ ਦੇ ਬੱਚੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਚੰਗੇ ਤੋਂ ਚੰਗੇ ਸਕੂਲ ਨਾਲ ਡੱਟ ਕੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰ ਸਕਣਗੇ।

ਅੰਤ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਕੋਟਾਨ ਕੋਟ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਦੀ ਹੋਈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਚਰਨ-ਕੰਵਲਾਂ ਵਿਚ ਅਰਦਾਸ ਕਰਦੀ ਹਾਂ, ਕਿ ਆਪ ਜੀ ਆਪਣਾ ਪਵਿਤ੍ਰ ਹੱਥ ਸਾਡੇ ਸਿਰਾਂ ਤੇ ਰਖਣ ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੇ ਛਤ੍ਰ ਛਾਂ ਹੇਠ ਸਕੂਲ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵੱਲ ਵਧਦਾ ਹੋਇਆ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੇ ਪੱਥ ਤੇ ਹੋਰ ਅਗ੍ਰਸਰ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਤੇ ਨਿਰੰਤਰ ਹੁੰਦਾ ਹੀ ਜਾਵੇ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਰਾਹੀਂ ਉਲੀਕਿਆਂ ਲੀਹਾਂ ਤੇ ਚਲ ਕੇ ਦਿਨ ਦੁਗਣੀ ਤੇ ਰਾਤ ਚੌਗੁਣੀ ਤਰੱਕੀ ਕਰੇ।

ਅਸੀਂ ਹਾਂ ਨਾਮਧਾਰੀਏ

(ਨਾਮਧਾਰੀ ਯੁਵਕਾਂ ਦਾ ਗੀਤ)

□ ਚਰਨਜੀਤ ਸਿੰਘ 'ਰਤਨ'

ਅਸੀਂ ਹਾਂ ਨਾਮਧਾਰੀਏ, ਅਸੀਂ ਹਾਂ ਨਾਮਧਾਰੀਏ।
ਦੇਸ਼ ਕੌਮ ਲਈ ਹੱਸ ਹੱਸ ਕੇ ਅਸੀਂ ਜਾਨਾਂ ਵਾਰੀਏ।
ਅਸੀਂ ਹਾਂ ਨਾਮਧਾਰੀਏ।

ਜਿਸ ਦਮ ਨਿਕਲੇ ਸਾਡੀ ਟੋਲੀ, ਖੂਨ ਨਾਲ ਖੇਡਣ ਲਈ ਹੋਲੀ,
ਕਦੇ ਨਾ ਡਰੀਏ ਭੈ ਮੌਤ ਦਾ ਦਿਲੋਂ ਉਤਾਰੀਏ।
ਅਸੀਂ ਹਾਂ ਨਾਮਧਾਰੀਏ।

ਫਾਂਸੀਆਂ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ, ਤੋਪਾਂ ਅੱਗੇ ਖੜ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ,
ਸਿਰਾਂ ਦੇ ਲਾ ਕੇ ਚੱਪੂ ਡੁਬਦੇ ਬੇੜੇ ਤਾਰੀਏ।
ਅਸੀਂ ਹਾਂ ਨਾਮਧਾਰੀਏ।

ਭਗਤੀ ਦੀ ਹੈ ਗੁੜ੍ਹਤੀ ਸਾਨੂੰ, ਮਾਲਾ ਦੀ ਹੈ ਸ਼ਕਤੀ ਸਾਨੂੰ,
ਭੈਣੀ ਵਾਲੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਨਾਮ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਧਾਰੀਏ।
ਅਸੀਂ ਹਾਂ ਨਾਮਧਾਰੀਏ।

ਸਾਨੂੰ ਕਾਲ ਡਰਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਭੈ ਮੌਤ ਦਾ ਆ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ,
'ਰਤਨ' ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਵਾਂਗ ਮੌਤ ਨੂੰ ਵਾਜਾਂ ਮਾਰੀਏ।
ਅਸੀਂ ਹਾਂ ਨਾਮਧਾਰੀਏ।

ਨਾਮਧਾਰੀ ਹੋਲਿਆਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ

ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਵਕਤ ਵਿਚ ਹੋਏ ਹੋਲੇ

ਹੋਲਾ ਨੰਬਰ	ਸੰਮਤ ਬਿਕ੍ਰਮੀ	ਸਥਾਨ
੧	੧੯੨੨ ਬਿਕ੍ਰਮੀ	ਖੋਟੇ ਨਗਰ ਜ਼ਿਲਾ ਫ਼ਿਰੋਜ਼ਪੁਰ
੨	੧੯੨੩ ਬਿਕ੍ਰਮੀ	ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ=ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ
੩	੧੯੨੪ ਬਿਕ੍ਰਮੀ	ਸ੍ਰੀ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ=ਲੁਧਿਆਣਾ
੪	੧੯੨੫ ਬਿਕ੍ਰਮੀ	ਮਾਲਾਂ ਵਾਲਾ=ਸਿਆਲਕੋਟ
੫	੧੯੨੬ ਬਿਕ੍ਰਮੀ	ਸ੍ਰੀ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ=ਲੁਧਿਆਣਾ
੬	੧੯੨੭ ਬਿਕ੍ਰਮੀ	ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ=ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ

ਇਸ ਤੋਂ ੧੯੨੮ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਦੀ ਮਾਘੀ ਨੂੰ ਮਾਤਾ ਜੱਸਾਂ ਤੇ ਰਾਇਕੋਟ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਨਮਿਤ ਮੇਲਾ ਤੇ ਪਾਠਾਂ ਦੇ ਭੋਗ ਪਾ ਕੇ ੭ ਮਾਘ ੧੯੨੮ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ੧੮ ਜਨਵਰੀ=ਸੰਨ ੧੮੭੨ ਨੂੰ ਬਿਦੇਸ਼ ਗਮਨ ਕੀਤਾ=ਉਪਰੰਤ ਸਰਕਾਰੀ ਨਿਗਰਾਨੀਆਂ ਹੋਣ ਕਾਰਣ ੨੭ ਸਾਲ ਹੋਲੇ ਦਾ ਮੇਲਾ ਨ ਹੋ ਸਕਿਆ।

ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹੋਏ ਹੋਲੇ

੧	੧੯੫੫ ਬਿਕ੍ਰਮੀ	ਗੁਰੂ ਚੱਕ=ਸਿਆਲ ਕੋਟ
੨	੧੯੫੬ ਬਿਕ੍ਰਮੀ	ਕੋਠੀ ਸਾਹਿਬ=ਗੁਜਰਾਂ ਵਾਲਾ
੩	੧੯੫੭ ਬਿਕ੍ਰਮੀ	ਨਰੋਂਵਾਲ=ਲਾਇਲਪੁਰ
੪	੧੯੫੮ ਬਿਕ੍ਰਮੀ	ਮਟਕੀਂ=ਗੁਜਰਾਂ
੫	੧੯੫੯ ਬਿਕ੍ਰਮੀ	ਗੁਰੂ ਚੱਕ=ਸਿਆਲ ਕੋਟ
੬	੧੯੬੦ ਬਿਕ੍ਰਮੀ	ਕਿੱਲੀਂ—ਸ਼ੇਖੂ ਪੁਰਾ
੭	੧੯੬੧ ਬਿਕ੍ਰਮੀ	ਸ੍ਰੀ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਨੁਸ਼ਹਰੇ ਅਤੇ ਗੁਜਰਾਤ

ਸੰਮਤ ੧੯੬੨ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਵਿਚ ਮਾਲਾਂ ਵਾਲੇ ਦੇ=ਹੋਲੇ ਸਮੇਂ ਗੋਡਿਆਂ ਦੀ ਤਕਲੀਫ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪ ਨ ਜਾ ਸਕੇ ਤੇ ਮਾਤਾ ਜੀਵਨ ਕੌਰ ਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਮਹਾਰਾਜ (ਸਤਿਗੁਰ) ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ=ਉਪਰੰਤ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੇਠੀ ਜੇਠ [illegible] ਵਦੀ ਦਸਮੀ ੧੯੬੨ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਨੂੰ ਸਮਾਏ।

ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਮੇਂ ਹੋਏ ਹੋਲੇ

੧	੧੯੬੩ ਬਿਕ੍ਰਮੀ	ਨੁਸ਼ਹਿਰਾ ਜ਼ਿਲਾ ਗੁਜਰਾਤ
੨	੧੯੬੪ ਬਿਕ੍ਰਮੀ	ਫਿਰੋਕੇ=ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ
੩	੧੯੬੫ ਬਿਕ੍ਰਮੀ	ਕਿੱਲੀਂ=ਸ਼ੇਖੂ ਪੁਰਾ
੪	੧੯੬੬ ਬਿਕ੍ਰਮੀ	੪੫ ਚੱਕ=ਸਰਗੋਧਾ
੫	੧੯੬੭ ਬਿਕ੍ਰਮੀ	ਲਾਹੌਰ (ਖਾਸ)
੬	੧੯੬੮ ਬਿਕ੍ਰਮੀ	ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ
੭	੧੯੬੯ ਬਿਕ੍ਰਮੀ	ਖੂਹ ਮਾਂਗਾ=ਲਾਹੌਰ
੮	੧੯੭੦ ਬਿਕ੍ਰਮੀ	ਖੋਟੇ=ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ)
੯	੧੯੭੧ ਬਿਕ੍ਰਮੀ	ਵਲਟੋਹਾ—ਲਾਹੌਰ
੧੦	੧੯੭੨ ਬਿਕ੍ਰਮੀ	ਕਿੱਲੀਂ—ਸ਼ੇਖੂ ਪੁਰਾ
੧੧	੧੯੭੩ ਬਿਕ੍ਰਮੀ	ਰੜਾ ਚੋਆ=ਲਾਇਲਪੁਰ
੧੨	੧੯੭੪ ਬਿਕ੍ਰਮੀ	ਚੂਹੇ ਖਾਣ=ਸ਼ੇਖੂ ਪੁਰਾ
੧੩	੧੯੭੫ ਬਿਕ੍ਰਮੀ	ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ
੧੪	੧੯੭੬ ਬਿਕ੍ਰਮੀ	ਵਰਨ—ਸ਼ੇਖੂ ਪੁਰਾ
੧੫	੧੯੭੭ ਬਿਕ੍ਰਮੀ	ਮੁਕਤਸਰ=ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ
੧੬	੧੯੭੮ ਬਿਕ੍ਰਮੀ	ਰਾਵਲ ਪਿੰਡੀ (ਖਾਸ)
੧੭	੧੯੭੯ ਬਿਕ੍ਰਮੀ	ਫੱਟੀਆਂ—ਲਾਇਲਪੁਰ
੧੮	੧੯੮੦ ਬਿਕ੍ਰਮੀ	ਬਿਜਲੀ ਵਾਲ—ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ
੧੯	੧੯੮੧ ਬਿਕ੍ਰਮੀ	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ (ਖਾਸ)
੨੦	੧੯੮੨ ਬਿਕ੍ਰਮੀ	ਗੁਜਰਾਂ ਵਾਲੇ (ਖਾਸ)
੨੧	੧੯੮੩ ਬਿਕ੍ਰਮੀ	ਨਾਰੋਵਾਲ=ਸਿਆਲਕੋਟ
੨੨	੧੯੮੪ ਬਿਕ੍ਰਮੀ	ਵਲਟੋਹਾ=ਲਾਹੌਰ
੨੩	੧੯੮੫ ਬਿਕ੍ਰਮੀ	ਸਿਆੜ=ਲੁਧਿਆਣਾ
੨੪	੧੯੮੬ ਬਿਕ੍ਰਮੀ	ਜੈਂਹੀ=ਅੰਬਾਲਾ
੨੫	੧੯੮੭ ਬਿਕ੍ਰਮੀ	ਸੰਧਵ=ਜਲੰਧਰ
੨੬	੧੯੮੮ ਬਿਕ੍ਰਮੀ	ਸ੍ਰੀ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ—ਲੁਧਿਆਣਾ
੨੭	੧੯੮੯ ਬਿਕ੍ਰਮੀ	ਸ੍ਰੀ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ=ਲੁਧਿਆਣਾ
੨੮	੧੯੯੦ ਬਿਕ੍ਰਮੀ	ਸ੍ਰੀ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ=ਲੁਧਿਆਣਾ
੨੯	੧੯੯੧ ਬਿਕ੍ਰਮੀ	ਸ੍ਰੀ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ=ਲੁਧਿਆਣਾ
੩੦	੧੯੯੨ ਬਿਕ੍ਰਮੀ	ਸ੍ਰੀ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ=ਲੁਧਿਆਣਾ
੩੧	੧੯੯੩ ਬਿਕ੍ਰਮੀ	ਸ਼ੇਖੂ ਪੁਰਾ=ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ
੩੨	੧੯੯੪ ਬਿਕ੍ਰਮੀ	ਸ਼ੇਖੂ ਪੁਰਾ ਸ਼ਹਿਰ ਖਾਸ
੩੩	੧੯੯੫ ਬਿਕ੍ਰਮੀ	ਤਿਲਵਾੜਾ=ਸਿਆਲਕੋਟ
੩੪	੧੯੯੬ ਬਿਕ੍ਰਮੀ	ਸ੍ਰੀ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ (ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ)
੩੫	੧੯੯੭ ਬਿਕ੍ਰਮੀ	" " " " "
੩੬	੧੯੯੮ ਬਿਕ੍ਰਮੀ	" " " " "
੩੭	੧੯੯੯ ਬਿਕ੍ਰਮੀ	" " " " "
੩੮	੨੦੦੦ ਬਿਕ੍ਰਮੀ	" " " " "
੩੯	੨੦੦੧ ਬਿਕ੍ਰਮੀ	ਸ਼ੇਖੂ ਪੁਰਾ ਸ਼ਹਿਰ ਖਾਸ
੪੦	੨੦੦੨ ਬਿਕ੍ਰਮੀ	ਚੁਗਾਵਾਂ=ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
੪੧	੨੦੦੩ ਬਿਕ੍ਰਮੀ	ਸ਼ੇਖੂ ਪੁਰਾ ਬੇਦਾਦ—ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ

੪੨ ੨੦੦੪ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਸੰਤ ਨਗਰ=ਹਿਸਾਰ

੪੩ ੨੦੦੫ ਬਿਕ੍ਰਮੀ " " "

੪੪ ੨੦੦੬ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਬੈਂਕੋਕ=ਥਾਈਲੈਂਡ

੪੫ ੨੦੦੭ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਸ੍ਰੀ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ—ਲੁਧਿਆਣਾ

੪੬ ੨੦੦੮ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਮੰਡੀ=ਹਿਮਾਚਲ

੪੭ ੨੦੦੯ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਟਾਲਾ ਸਾਹਿਬ=ਹਿਮਾਚਲ

੪੮ ੨੦੧੦ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਨਕੋੜਾ=ਹਿਸਾਰ

੪੯ ੨੦੧੧ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਸੰਤ ਨਗਰ=ਹਿਸਾਰ

੫੦ ੨੦੧੨ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਦਿੱਲੀ ਖਾਸ

੫੧ ੨੦੧੩ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਸ੍ਰੀ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ—ਲੁਧਿਆਣਾ

੫੨ ੨੦੧੪ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਸੰਤ ਨਗਰ=ਹਿਸਾਰ
ਅਤੇ ਕੰਪਾਲਾ (ਯੁਗੰਡਾ)

੫੩ ੨੦੧੫ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਸ੍ਰੀ ਜੀਵਨ=ਹਿਸਾਰ

ਨੋਟ :—ਸੰਮਤ ੨੦੧੬ ਵਿਚ ੫-੬ ਜਾਣਤੇਂ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਏ।

ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਹੋਏ ਹੋਲੇ

੧ ੨੦੧੬ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਪਟ ਆਰਥੀ=ਗੰਗਾ ਨਗਰ

੨ ੨੦੧੭ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਸ੍ਰੀ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ—ਲੁਧਿਆਣਾ

੩ ੨੦੧੮ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਬਾਜਾ ਖਾਨਾ=ਬਠਿੰਡਾ

੪ ੨੦੧੯ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਸੰਤ ਨਗਰ=ਹਿਸਾਰ

੫ ੨੦੨੦ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਕਰੀ ਵਾਲਾ=ਹਿਸਾਰ

੬ ੨੦੨੧ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਸਰਸਾ=ਹਿਸਾਰ

੭ ੨੦੨੨ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਦਿੱਲੀ ਖਾਸ

੮ ੨੦੨੩ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਦਮਦਮਾ=ਹਿਸਾਰ

੯ ੨੦੨੪ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਲੁਧਿਆਣਾ (ਸ਼ਹਿਰ ਖਾਸ)

੧੦ ੨੦੨੫ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਮੁਠੱਡੇ ਕਲਾਂ=ਜਲੰਧਰ

੧੧ ੨੦੨੬ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ (ਸ਼ਹਿਰ)

੧੨ ੨੦੨੭ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ

੧੩ ੨੦੨੮ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਸ੍ਰੀ ਜਗਜੀਤ ਨਗਰ ਅਤੇ ਬੈਂਕੋਕ
(ਥਾਈਲੈਂਡ)

੧੪ ੨੦੨੯ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਜਗੀਵਾਲਾ (ਸਿਰਸਾ)

੧੫ ੨੦੩੦ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਕਲਾਂ (ਸਿਰਸਾ)

੧੬ ੨੦੩੧ ਬਿਕ੍ਰਮੀ " " "

੧੭ ੨੦੩੨ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਸ੍ਰੀ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ (ਲੁਧਿਆਣਾ)

੧੮ ੨੦੩੩ ਬਿਕ੍ਰਮੀ " " " "

੧੯ ੨੦੩੪ ਬਿਕ੍ਰਮੀ " " " "

੨੦ ੨੦੩੫ ਬਿਕ੍ਰਮੀ " " " "

੨੧ ੨੦੩੬ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਰਾਣੀਆ (ਸਿਰਸਾ)

੨੨ ੨੦੩੭ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਸ੍ਰੀ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ (ਲੁਧਿਆਣਾ)

੨੩ ੨੦੩੮ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਗੋਲਾ ਗੋਕਰਨ ਨਾਥ (ਯੂ. ਪੀ.)

੨੪ ੨੦੩੯ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਕਲਾਂ (ਸਿਰਸਾ)

੨੫ ੨੦੪੦ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਸ੍ਰੀ ਜੀਵਨ ਨਗਰ (ਸਿਰਸਾ) ਅਤੇ
ਬਰਮਿੰਘਮ (ਇੰਗਲੈਂਡ)

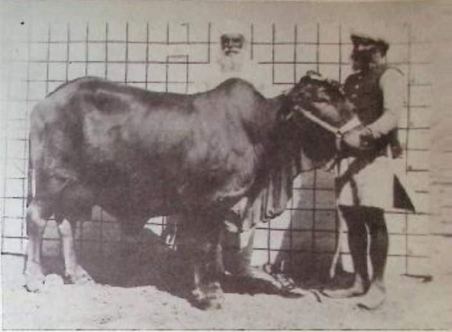
੨੬ ੨੦੪੧ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ

Pt. Jawahar Lal Nehru, Maulana Habibul Rehman, Master Tara Singh and Dr. Kitchlu with Satguru Partap Singh Ji at a get-together at Sri Bhaini Sahib.

A view of State Peoples Conference at Ludhiana.

Satguru Pratap Singh Ji
with "Gulzar" an award winning Cow
of Namdhari Farms.

Namdharis with Dr. Rajindra Prasad, the then President of India.

Pandit Jawahar Lal Nehru and Sri Satguru Ji at a function in 1963

Late Sri Satguru Pratap Singh Ji with the late Baba Sawan Singh Ji, head of the Radha Suwami Sect.

Pandit Jawahar Lal Nehru being presented with a cheque of Rs.51,000/- by Maharaj Bir Singh Ji for National Defence Fund in 1963.

A view of Mass Marriages.

A view of Namdhari Sangeet Sammelan.

A view of Aurangabad Sangeet Sammelan.

The First Vegetarian Conference-1967 in New Delhi - A view of delegates.

Sri Satguru Ji alongwith foreign delegates at the International Vegetarian Conference, Delhi in 1967

KUKA MOVEMENT

Dr. M.M. Ahluwalia

Guru Gobind Singh had to face a triple challenge of the corrupt and proud priests; the naughty Mughal Emperor; and the pro Mughal hilly Rajas. The Kukas or the Sant-Khalsas of the 19th Century had likewise to face similar challenges of the internal evils represented by the priestly classes; the Christian Imperialism; and the pro-British Cis-Sutlej Chieftains.

Impelled by similar circumstances, and inspired by the action of the Tenth Guru, the Namdhari Guru Ram Singh, a disciple of Guru Balak Singh of Hazroo, entered upon a similar resolve of religious purity and political freedom through the pathways of perpetual sacrifice and self-denial. Nearly one month before the out-break of the rebellion of 1857, Guru Ram Singh raised a new flag to be upheld, uttered a new pledge to be fulfilled and saw a new vision to be realised.

The Kuka or Namdhari Movement stood for religious revival at a time when Christianity was making serious inroads in the Punjab. It represented Social reforms, clean living, honest earning, equality and simplicity, when the people in the Punjab had forgotten the message of Guru Nanak and Guru Gobind Singh. It offered nothing but non-cooperation to the British Government when many of the Sikh Chieftains had become the helpless victims of lust and greed by attracting the favours of the foreign masters through their debasing loyalty. It preached and practised Swadeshi when cotton duties in India were being abolished and the markets of India were being flooded with goods of Lancashire and Manchester, besides the salt from Liver-Pool. It advocated protection of cows at a time when the British Government was establishing butcher-houses as a part of their 'divide and rule' game.

Namdhari followers avoided travelling by trains. They did not walk on the highways maintained by the authorities such as the Grand Trunk Road. They established their own postel system. Their confidential letters were "circulated much in the same fashion as the fiery cross was carried through by a Highland Class in Scottish bygone days". They never enlisted themselves for Government Service. They never accepted donations from the authorities. They had their distinctive head-gear and the white dress as a symbol of their purity, and as a sign of their abiding link with the ancient heritaged their country. In their manners Kukas were polite and cultured. Their hospitality was provebial.

In all possible ways Kukas or Namdharis suffered; in all possible ways they strove and sacrificed so that the nation might be free, and the purity of religion might be established. Kukas created powerful contacts with the Rajas of Kashmir and Nepal to enlist their support for the noble cause. They sent their emissaries to Russia during the Second Afghan War and thus became the forerunners of many other patriots, namely, Ras Bihari and Subhash Chandra Bose, who likewise saught foreign support for the emancipation of the Motherland. The names of Kukas and Russian agents who were involved in such contacts are available in the Foreign-Political Secret files of the Government of India; and made an interesting, absorbing reading. The most prominent amongst them were; Gurcharan Singh, Ram Charan Tora, Narain Dass, Maya and Shanker Rai. By the year 1883, the Kukas and the Russians had fixed between

themselves the Pass-word; 'Red' and 'White'.

Kuka leader Guru Ram Singh, born in 1816, joined the Khalsa Army in 1836 and left it before the battle of Mudkee and came back to his village Bhainee, Distt. Ludhiana.

After an attack on Maller-Kotla Butchers in January 1872, by a band of 150 Kukas, sixty six Kukas were arrested and blown off with the guns. Guru Ram Singh, alongwith his prominent Subas, were arrested and exiled in Burma.

According to Civil Surgeon's Report from Mergui, Guru Ram Singh died on 29th November, 1885 from an attack of diarrhoea. But the subject of Guru Ram Singh's death is controversial one.

Kuka Circle disbelieved that death report and according to them Satguru Ram Singh disappeared from the prison. His body was not handed over to his relatives. His so called belongings, handed over to his brother, were not genuine. He was reported in good health earlier.

It can, therefore, be concluded that Satguru Ram Singh did not expire in the year 1885. His reported death was possibly a ruse to demoralise the Kukas who had consistantly refused to be cut off from their Guru. Still, the mystery of Guru Ram Singh's disappearance remains unsolved and the controversy alives.

THE KUKAS

Jaswinder Singh, M.A. (History)

History of the Kuka Movement is a long living story of sacrifice and struggle in the cause of culture and freedom. This movement stood for religious revival, social reforms, clean living, honest earning, equality and simplicity when the people in the Punjab had forgotten the message of their Gurus. This movement concentrated on these reforms primarily with the object of preparing the grounds for the attainment of political goal i.e. *Khalsa Raj.*

Kukas or Namdhari Sikhs were blown off with guns without trial. They were the persecuted ones from village to village and province to province, and suffered great hardships, both individually and collectively. They were the wounded souls of the Punjab in the Post-annexation period.

Kukas, under the leadership of Guru Ram Singh, were the first to evolve non-cooperation and the use of Swadeshi as political weapons. They boy-cotted British goods, schools, law courts, postal services and even British roads.

According to Ludhiana District Gazetteer 1904—"*The truth is, it is not possible for a Kuka to be a loyal subject of the British Government.*"

NAMDHARI SIKHS

D.R. Ahuja

NAMDHARI movement was born out of a crusade launched by its founder, Guru Ram Singh, as a part of his programme to fight against the foreign yoke and for religious and social reforms.

The Guru realised that after enjoying a life of ostentation, the Sikhs had degenerated into a weak and incoherent force after the death of Maharaja Ranjit Singh. They had forgotten the teachings of the Gurus and were victims of Brahminical Priests who guided their destinies.

Impelled by similar circumstances and inspired by the Tenth Guru, Shri Guru Gobind Singh, Guru Ram Singh embarked upon a resolve of religious security and political freedom through the pathways of perpetual sacrifice and self-denial. Nearly one month before the first struggle for India's independence in 1857, Guru Ram Singh saw a new vision to be realised, raised a new flag to be uphold and took a new pledge to be fulfilled.

The Namdharis, by then who numbered about 7 lakh, offered the mightiest challenge to the paramount power in India in the post-mutiny period. By expressing the intensity of their patritoism and the purity of their religion through endless sacrifices, the Namdharis, who were also known as Kukas, chose the pioneering goal in creating the vision of a free India, use of Swadeshi articles, handspun khadi and non-cooperation with the British Government. They were not merely watchwords for them but a way of life.

Guru Ram Singh tried to enlist the support not only of Princely States but Hindu rulers of Nepal and the Russians. The Namdharis had to pay a heavy price for it. Guru Ram Singh was exiled by the Britishers in 1872 and scores of Namdharis were blown off by guns while hundreds others suffered imprisonment, exile or sequestration. Sat Guru Ram Singh was kept in exile in Burma. So much so was the sense of patriotism amongst the Namdharis that they would not use the roads built by the Britishers and they developed their own secret postal service. They refused to study in their schools even.

The Indian National Congress, under the leadership of Mahatma Gandhi, adopted Sat Guru Ram Singh's programme of swadeshi, non-cooperation and boycott. Thereafter Namdhari Sikhs continued their struggle for the liberation of the country along with the Indian National Congress.

The sacrifices of the Namdhari Sikhs shook the roots of the British Empire resulting in the imposition of various restrictions and discrimination against them. In fact, Namdhari headquarters at Shri Bhaini Sahib near Ludhiana became an active seat of carrying on the independence struggle in the Northern India. Pandit Jawaharlal Nehru visited Bhaini Sahib several times to seek the blessings and guidance of Sat Guru Pratap Singh and also evolve a joint strategy to accelerate the process of achieving the goal of independent India. While a large section of Sikhs boycotted the Congress session at Lahore in 1929, Namdharis under directions of Sat Guru Pratap Singh participated in the session in large numbers and arranged everything required to make the session a grand success. Pandit Nehru was taken out in a procession through the streets of Lahore on a special horse provided by Sat Guru Pratap Singh,

especially brought from Bhaini Sahib for the occasion and followed by hundreds of Namdharis on horsebacks. The traditional faith, friendship and cooperation continues between the present Sat Guru Jagjit Singh and Mrs Indira Gandhi during her tenure and now with Rajiv Gandhi.

Namdhari Sikhs have all along been supporting the visionary policies of Pandit Jawaharlal Nehru and Mrs. Indira Gandhi. It may not be an exaggeration that the national movement and the Indian National Congress were born out of the Namdhari struggle for political freedom.

Guru Ram Singh was born on the Basant Panchmi day of 1816 in a carpenter family in Bhaini Sahib. Like many other great souls and saints, Guru Ram Singh did not receive any education in the literal sense. But he had a pious mother who brought him up by singing to him the verses from Holy Granth Sahib and by narrating to him the lives and adventures of the Gurus and other epic heroes. Ram Singh learnt Gurumukhi from his mother and he memorised many parts of the Gurbani. In 1836, when he had grown up into a youth of 20, he joined Maharaja Ranjit Singh's army. These were the days of his political education as he saw how the English were advancing towards Lahore and encircling it from all sides, sowing seeds of dissension. After the death of Maharaja Ranjit Singh, he left the army and became a social and religious reformer and a fighter for the cause of the freedom of the country. Finding him growing into a big danger to the British Empire, he was exiled to Burma.

Guru Ram Singh launched a crusade for religious and social reforms as he felt that the Brahmins were making a fettish of religion. He had seen with his own eyes a moral and religious decline went hand-in-hand with political shame, defeat and enslavement in the land of five rivers. He saw how the socalled leaders had sold the liberty of Punjab and the honours of the people in the hands of the foreigners for the sake of their selfish and short-sighted ends. This is why he reached the crucial decision that he should reform the society as an important precondition to freedom. The result of his decision can be seen in the Namdhari movement which was launched by him in the fluid atmosphere of Punjab. For this purpose he had already established a Centre at Bhaini Sahib since he wanted to be away from religious monopolists of Amritsar and other places so that he could attract away his true disciples towards entirely different directions.

Guru Ram Singh was conscious of the prevailing poverty in the land. He also knew how the Brahminic infuence had increased immensely from the days of Ranjit Singh. He decided to save his meek and simple disciples from costly marriage ceremonies and other expensive rituals connected with marriage. This was to save them from avoidable indebtedness as well as from the overpowering sway of the Pandits. Accordingly, he initiated the Anand Marriage Ceremony which could be performed at a nominal cost. It was readily acceptable to the poor villagers who formed the bulk of his followers. He also taught them the ideals of clean living, honest earning and quality of human beings, simple dress, celebecy and tolerance. They have a peculiar style of wearing turbans. Namdharis believe in the continuity of Guruship and consider Granth Sahib as their virtual Bible.

There are about 15 lakh Namdharis in the world today and most of them are well off. Majority of them are in Punjab and Haryana. There is also a big Namdhari Centre in Sirsa in Haryana. One of the leading lights of the Namdharis is Harvendra Singh Hanspal, a member of the Rajya Sabha.

A FESTIVAL OF SILENCE AND MUSIC

Dr. Harbhajan Singh

It was the middle of April, 1984. Punjab had plunged deep into a meaninglessly wasteful turmoil. The believers of God without Fear and God without Rancour were confused as to their own role at this critical juncture of our history. We were hopelessly divided into clearly demarcated zones of the terrorists and the terrorised. There were quite a few of us who found themselves unable to profess, yet unable to protest. Stricken with immobility, we found ourselves counted on the side of the terrorist, although inwardly, we were the most terrorised of all. Our silence pushed us into a direction to which we honestly did not belong.

At such a time, I unexpectedly received an invitation to the festival of *Hola Mohalla* being held at Birmingham, Great Britain. The gentleman, who extended this invitation to me was one of my old pupils whose sobriety and modesty I had always admired. It appeared as if God had answered one of my earnest, though unsaid, prayers. Providence itself had beckoned me to an oasis of peace and provided me with a sajourn I was most urgently in need of.

It was in this festival that I came into contact with Satguru Jagjit Singh Ji and the way of life he stood for. A living example of godliness, he never preached, he always practised. The two languages he spoke through, were Silence and Kirtan. He either silently told his rosary or melodiously sang in praise of God. His was a Silence in which many people participated. For the first time in my life, I realised that Silence was the authentic language of God. I could hear God breathing over my shoulders, speaking to me in the innermost recesses of my mind, awakening in me a sense of a new Continent—a continent of unity and equality, a country where the same set of rules applied to all. It was for me an experience of a part meeting the whole. I seemed to be uttering to myself. A single moment of silence is more meaningful and more powerful than the competence of a thousand languages put together. I was thrilled by a Presence I had never experienced before.

People came pouring in. Men or Women, they were all clad in white. They worshipfully bowed to the Satguru and placed their humble offerings and found a place for them in the congreation of silent saints. The Satguru did not permit them to touch his feet. His divinity was felt, never imposed. They had shed all differences, all personal angularities, all the petty bits of personal ego that engender meaningless bickerings and bring endless misery on mankind that should be totally avoidable. Silence does not show off and excites no envy. Silence coupled with divine Presence is in itself a peak of excellence that does not need to be surpassed. I have, ever since, yearned for a way of life where divine silence reigns supreme.

After the session of Silence, there was a session of Music. The Silence itself was an unstruck Melody, Kirtan preserved and perpetuated its purity. The Satguru himself was mastered the intricacies of the art of classical Indian Music and performs it with aplomp. My first contact with him was at a Musical conference in Delhi organised by

his disciples and presided over by him. To this conference were called the topmost instrumentalists and vocalists of India. They were happy to have performed in the presence of a divine who understood the subtlest nuances of what they considered was a secular art. There were no speeches, no attempt to propagate a particular idealogy, but the uninterrupted presence of the Divine in all the sessions of the weak-long conference left no one in doubt that purest forms and styled of the classical Indian Music occupied a prominent place in the way of life that he wished his disciples to practise. The beauty of art has effortlessly slipped into the sublimity of a divine experience. The barriers between the secular and the spiritual had broken. Music is the language of God, so he appeared to suggest, though not even once did he utter a single syllable in its favour. Music, like God, justifies its own existence and does not need an advocate in its favour. The Hola Mohalla in the United Kingdom was also an occasion for God to express Himself through musical Compositions. The Satguru himself played *Dilruba* and performed the most intricate of the *taanas* with effortless competence. Advanced in years, he sang with a youthful exuberance that surprised. I saw, an otherwise heavy-footed gentleman of many years breaking suddenly into a fit of ecstacy and dancing to the tunes of the Kirtan. Only *padas* (Verses) from Adi Guru Granth Sahib were sung, and, throughout, the highest norms of the Indian classical music were conformed to. Two of the accompanists, a *Tabla* player and a *Dilruba* player, were in their early teens and yet, each of them handled his instrument with a finesse that would do credit to a maestro. The *Svara*, the *taila*, the *akaar* and the *bani* all joined together to create a heavenly atmosphere. The singers and players under the benign influence of the Satguru presented a perfect blend of beauty and sublimity. I learnt that the Satguru loved music no less than he loved God himself. He enlists the services of the top musicians of India to train a selected band of his disciples right since their early childhood. The accompanists had spent years to master their respective arts.

The festival of silence and Music in the service of God continued for more than a week. Although there was not the slightest attempt at indoctrination, I had shed quite a few prejudices of my own. There were no discussion sessions, no formal classes, no formal initiation and yet I realised as if I had passed through an effective course of education. I have had some perception of the God without Rancour.

WAITING FOR GOD-MAN

Kumari Bharti Sood
International MERIDIAN

Guru Ram Singh, the Godman of Namdharis, a 'Sikh-Hindu' community of Punjab Origin in India is listed on official records as 'Dead'. The place, date and time of death: Mergui (Burma) November 29, 1885, 4.30 p.m.

But as many as 1.5 million members of his sect, spread out in almost all continents in Globe still believe him to be alive. They claim that their Guru is not dead but had disappeared from the Mergui Jail. Instead another prisoner, a Dogra, bearing the name Ram Singh had died in the Jail. Thereby taking advantage of the situation, the officials while actually performing the last rites of the Dogra prisoner pronounced that the Kuka Guru had died. The Kukas, now known as Namdharis, believed it to be merely a political stunt. Even now they firmly believe that their beloved leader is still alive and will return one day.

Born in 1816 at the small village of Bhainee near Ludhiana, Guru Ram Singh stood as a pioneer of the Sikh Socio-religious movement. In 1836, he joined the Khalsa Army and came to know how the British were serving seeds of dissensions. He even realised the internal weakness of his own community and was also aware of the external danger from the imperialists. While serving in the Khalsa Army, Guru Ram Singh came under the influence of Guru Balak Singh of Hazro, who had been conferred the Guruship by the 10th Guru of the Sikhs. Guru Balak Singh, later passed on the Guruship to Guru Ram Singh.

After the death of Maharaja Ranjit Singh, the Lahore State was plunged into a pool of blood by his ministers and sons. Ram Singh, at this time, left the army before the battle of Mudki and started preaching religion.

Soon, the administration took a new turn and the Khalsa Army broken-up, the Sikh soldiers replaced by the Gurkhas, Poorbiyas, and Muslim sepoys, new penal code introduced and English courts established. Extension of Rail lines, telegraph, postal system, too, was taken in hand.

In order to extricate the people of Punjab from the ditches of degradation, Guru Ram Singh went from place to place to convey his message. He wanted to bring about a religious revival and to re-establish social purity among his people. In no time his fame spread all over.

Towards the middle of the 19th century, Guru Ram Singh launched a crusade for the revival of the by-gone glory of the Khalsa Panth. So, a movement known as the 'Namdhari Movement' was started in April 1857. All evil social customs and practices relating to birth, marriage and death were to be abandoned. It laid stress on hard labour and industry, so that the economic independence of the families and individuals could be maintained.

The political turmoil in Punjab soon turned the social reform movement into a freedom movement. The political aim of the movement was to restore the Khalsa Raj an Independent Sovereign state of the Punjab. Within five years the movement spread widely and it gained a strong foot held in the Punjab. History has recorded it is no unequivocal terms that this movement was one of the most patriotic movements ever seen in those days. Under Guru Ram Singh, the Namdharis launched a total social boycott of the Britishers. Swadeshi,

and non-cooperation were not mere watch words for them, but a way of life, so that liberty may spread its golden beams in the land. The boycott was so intense that Namdharis even would not walk on the roads built by the British, what to talk of using anything either made in the Great Britain or made by them. The Namdharis did not use the British postal service either. They devised their own Kuka postal system, which proved faster and fool proof too. For this, they created their own judicial organisations. They had even established secret links with the Nepal and the Russians for arms aid.

As such, the British rulers designated Guru Ram Singh and his followers as Rebels against the British rule. Spies and police agents disguised as Kuka devotees were appointed to keep a check on the Kuka activities. All secret information of the Kukas were thus passed on to the Britishers by their agents.

The British rulers adopted ruthless means to suppress this movement. So intense was their ruthlessness that on January 16th and 17th 1872, as many as 66 Namdharis were caught and blown off with guns without any trial. This was not an isolated incident, English soldiers hounded and hunted for Namdharis in their strongholds. If British records of the time are any evidence, British rulers in Punjab made every effort to virtually wash them out. But they somehow braved the tyranny.

Realising the enormous following of Guru Ram Singh and his potential to pose a serious threat to the very existence of the Britons in Punjab, the Imperial Government was left with no alternative but to exile him to Burma.

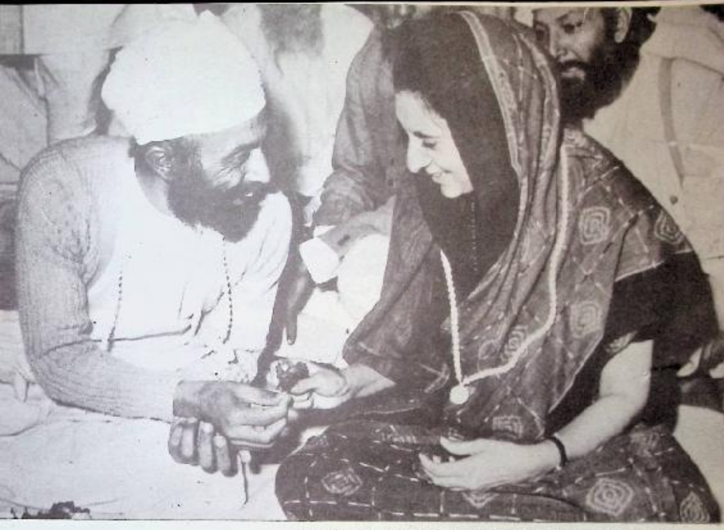
During 14 years of his exile, Guru Ram Singh did not permit himself to fall into the shake pit of dejection or desperation. He instead, clung firmly to his ideals and sustained the vision of his religious glory. He continued to preach the holy doctrines of his faith in his secret letters addressed to his disciples in Punjab from the Burma Jail.

Clad in a hand-made spotless white with a matching headgear and sporting an untrimmed fluffy beard, Namdharis have through the years maintained their own traditions and life style. They are strict vegetarians and shun alcohol.

In the post-independent India, Namdharis sided with the Congress party because of their age old links with the party and its leaders during the freedom struggle. No wonder India's first Prime Minister Jawaharlal Nehru made frequent visits to Bhaini Sahib a remote village in Sikh populated Punjab State of India, which was once the spiritual seat of Guru Ram Singh and now the headquarters of 'Namdhari Sect' led by Satguru Jagjit Singh Ji.

And even today, Namdharis remain united socially and politically in India. The Sikhs do not believe in Namdhari's religious ideology of living gurus. Though Namdharis and the Sikhs have a common string of first ten gurus, the deviation in ideologies has never resulted in any bad taste primarily because of Namdharis' sense of discipline and dedication to their own traditions.

They still hope and believe that their pious Guru Ram Singh will appear, for he never died.

Late Smt. Indira Gandhi with Sri Satguru Ji at Hola of 1966 in Delhi.

Giani Zail Singh speaking at Dharma Sammelan. at Hola of 1966 in Delhi.

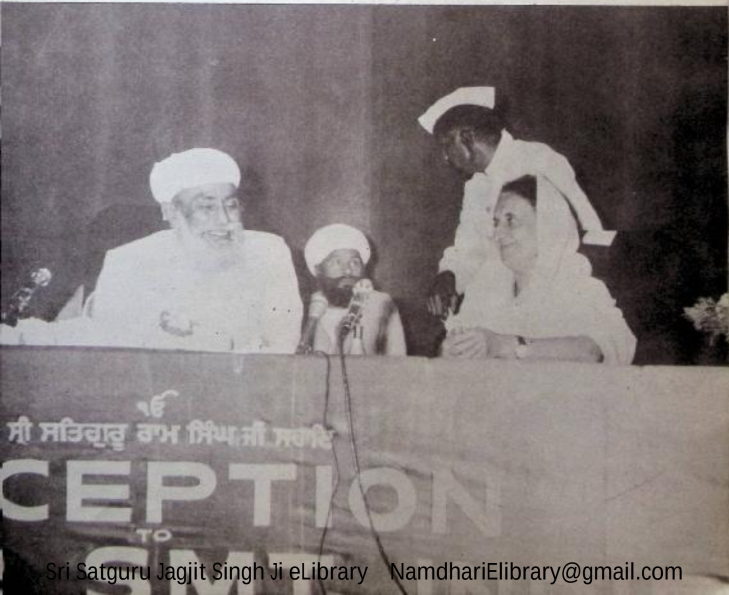

Giani Zail Singh, then Chief Minister, Punjab, explaining about Kukas to Late Smt. Indira Gandhi.

Sri Satguru Ji addressing the Namdhari Sangat. Late Shri Sanjay Gandhi is also seen sitting besides him.

Satguru Jagjit Singh Ji with the Late Prime Minister Smt. Indira Gandhi at a reception given in her honour by Namdhari Darbar in 1981.

Giani Zail Singh, President, being honoured by the Students of Shaheed Bishan Singh Memorial School.

Students of Shaheed Bishan Singh Memorial School participating in the procession on Guru Nanak's Birthday.

Sri Satguru Ji awarding Merit Certificates to the Students of Shaheed Bishan Singh Memorial School.

Shri Harvendra Singh Hanspal, M.P. garlanding the portrait of Satguru Ram Singh Ji on the occasion of Basant Panchami.

Satguru Jagjit Singh Ji with Sant Joginder Singh Moni, Head Priest of Gurdwara Hazoor Sahib.

Sri Satguru Ji participating in the Kar Seva of Ram Sarovar at Sri Bhaini Sahib.

Sri Satguru Ji at Namdhari Stud Farms, Jeewan Nagar, with a mare and a foal.

Bath in the early morning by a Namdhari Sikh.

Sri Satguru Ji conversing with Namdhari Hockey Team.

Namdhari Hockey Team in action.

अकाल पुरुष सद्गुरु जगजीत सिंह जी

—सुखबीर सिंह गुलाटी

सद्गुरु रामसिंह जी द्वारा चलाये गये स्वतन्त्रता-संग्राम से उत्पन्न देश की राजनैतिक जागृति से कांग्रेस पार्टी का संगठन हुआ जिसके साथ प्रत्येक स्तर पर पूर्ण सहयोग करते हुए सद्गुरु प्रताप सिंह जी के समय अन्ततः भारत स्वाधीन हुआ। किंतु उनका देहावसान होने पर जब श्री सद्गुरु जगजीत सिंह जी गुरु रूप में सुशोभित हुए तो स्वतन्त्र भारत की पंजाब सरकार की ओर से नामधारियों को राहत मिलने के बजाय कठोरताओं का सामना करना पड़ा। किंतु काल की इस क्रूरता पर नियंत्रण पाने में सद्गुरु जी के साहस और सहनशीलता ने चमत्कारी प्रभाव दिखाया।

पिता-सद्गुरु के बिछोह तथा नामधारी केंद्र पर पंजाब सरकार का प्रकोप, आश्रम के पशुओं की नीलामी व कुर्की, सेवकों पर नित्य नये आरोप व मुकदमे तथा युवा पीढ़ी के धर्माचरण व आस्था का अपनयन तो असह्य थे ही, साथ ही सामाजिक अनुशासन-हीनता तथा विदेशों में निवास करने वाले नामधारियों के संगठनों में आई शिथिलता सद्गुरु जी के सम्मुख विकराल समस्या के रूप में खड़ी थी, जिस समय सद्गुरु जी ने पंथ-नैया की पतवार अपने कर-कमलों में थामी।

धर्म-कर्म का विस्तार

सदगुरु जी ने धर्म-कर्म के विस्तार का कार्य प्रारंभ करते ही श्री जीवन नगर, श्री भैणी साहिब (प्रमुख नामधारी केंद्रों) में गुरु मंत्र जाप व प्रार्थना-सभाओं पर विशेष बल दिया। नामधारी मर्यादानुसार गुरु मंत्र के अन्तर्जाप को "भजन" तथा गुरु चरणों में प्रार्थना को "अरदास" कहते हैं। सर्वप्रथम आपने सामूहिक "नाम सिमरन" (गुरु मंत्र जाप) सद्गुरु प्रताप सिंह जी के आदेशानुसार नामधारियों के नित्य कर्म में एक घंटा नाम सिमरन को रोचक बनाने के लिए एवं सद्गुरु जी के टेप-प्रवचन सुनने की परिपाटी डाली।

आपने धार्मिक-सामाजिक-सुधार-अभियान के आरंभ में ही युवा पीढ़ी को अपने प्रवचनों के जादू से प्रभावित कर लिया। प्रत्येक गांव व नगर के किशोरों व युवाओं का संयमी जीवन जीने के लिए मनोबल तैयार किया। (कठोर संयम में रहने को नामधारी "सोध साधना" कहते हैं)।

पिता सद्गुरु जी ने अपने जीवन काल में आदि श्री ग्रंथ साहिब के तीन बार सवा-सवा लाख संपूर्ण पाठ करवाये थे। उसी परंपरा को आगे बढ़ाते हुए सद्गुरु जगजीत सिंह जी सद्गुरु राम सिंह जी के दर्शन-निमित्त एवं विश्व-कल्याण हेतु ग्रंथ साहिब के सवा लाख पाठ एक बार तो संपूर्ण कर चुके हैं और अब दूसरी बार फिर जारी है।

साहित्यिक अभिरुचियों को बढ़ावा

सद्गुरु जी ने नामधारी समुदाय में साहित्यिक अभिरुचियों के अभिनंदन और संवर्धन हेतु, साहित्यिक रुचि वाले बच्चों व किशोरों को नामधारी साहित्यिक सभा के रूप में संगठित किया है तथा उनके साहित्यिक उद्यमों को निरंतर प्रोत्साहन दे रहे हैं। नामधारी-साहित्यिक क्षेत्र में संत मंगल सिंह लायलपुरी का "नवां हिन्दुस्तान", डा० अमर भारती का "सतगुर तिसका नाउं", ज्ञानी मेहर सिंह का "पुरख गुरु", संत तरन सिंह वहमी का "जन जीवन", मास्टर निहालसिंह का "सीतलता दा स्रोत", श्री प्रीतम सिंह कवि का "सिमरन", सरदार नाहर सिंह का "नामधारी इतिहास", श्री एन०एम० अहलूवालिया का "कूका सिक्ख" (अंग्रेजी) प्रशंसनीय कार्य हैं। इस के अतिरिक्त महाराज बीर सिंह, सन्त आत्मा सिंह सन्खना, सरदार जगदीश सिंह, सरदार दिलीप सिंह नामधारी तथा अन्य कई नामधारी युवक युवतियां साहित्य एवं पत्रकारिता के क्षेत्र में सद्गुरु जी के आशीर्वाद एवं प्रोत्साहन से उल्लेखनीय योगदान कर रहे हैं।

नामधारी समुदाय के बाहर के कई लेखकों व विद्वानों के साहित्यिक उद्यमों को भी सद्गुरु जी के व्यक्तित्व ने आकृष्ट किया है। इन में विशेष रूप से उल्लेखनीय हैं—सरदार बूटा सिंह, सरदार कृपाल सिंह कसेल, डाक्टर कपूर सिंह, प्रोफेसर डाक्टर हरिभजन सिंह।

वातावरण शांत

ब्रिटिश शासन की भांति ही सरदार प्रताप सिंह कैरों ने नामधारियों के प्रति बहुत कड़ा रुख अपना रखा था। बदले में श्री सद्गुरु जी की ओर से सहज सदभावना एवं प्रेम पूर्ण व्यवहार पाकर सरदार कैरों को अपनी नीति बदलने को विवश होना पड़ा। अन्ततः कैरों सरकार के सौमनस्य से सारा वातावरण शान्त हो गया। घरेलू उलझनें तो गुरु नानक देव जी के समय से ही गुरु-इतिहास का अंग बनी रही हैं। किन्तु सद्गुरु जगजीत सिंह जी की गहन क्षमाशीलता, उदारता, दृढ़ता तथा हार्दिक मैत्री भाव ने ऐसी सभी घरेलू उलझनों व विवादों का अन्त कर दिया है। कई प्रतिष्ठित व्यक्तियों को अपने पृथकतावादी प्रयासों में मुंह की खानी पड़ी तथा अन्त में सद्गुरु जगजीत सिंह को ही सर्वोपरि मान कर उन्होंने सिर झुका दिया।

देश-विदेश के नामधारी

सद्गुरु जगजीत सिंह जी के स्नेह-स्वभाव का घेरा विशाल होकर पांचों महाद्वीपों की सीमाओं तक पहुंच गया है जिनमें थाईलैण्ड, बर्मा, मलेशिया सिंगापुर, जापान, हांगकांग, अरब देश, इंगलैण्ड, जर्मनी, स्विट्जरलैण्ड, हालैण्ड,

अमरीका, अफ्रीका, कैनेडा आदि देशों में वास कर रहे श्रद्धालुओं की मनोकामनाएं पूरी करने के लिए कार्यक्रम अनवरत गति से जारी हैं ताकि सद्गुरु जी का पुण्य प्रभाव नामधारियों पर पड़ता रहे तथा वहां की नयी पीढ़ी में नामधारी-परंपराओं की आस्था टूटने न पाए। ऐसे अनेक उदाहरण हैं जहां सद्गुरु जी के दैवी प्रभाव से देश व विदेशों के वासी आसुरी वृत्ति (तामसिक आहार-विहार) त्याग कर दैवी वृत्ति के धारक बनें।

नामधारी-केंद्र—श्री जीवन नगर, श्री भैणी साहिब

सद्गुरु प्रताप सिंह जी की आज्ञानुसार 12,500 एकड़ भूमि खरीद कर पाकिस्तान से विस्थापित होकर आये शरणार्थी परिवारों के पुनर्वास के लिए श्री जीवन नगर की स्थापना हुई। यहां के कृषकों ने सद्गुरु जगजीत सिंह जी के प्रयत्न और प्रोत्साहन से कठोर परिश्रम करके कृषि क्षेत्रों में जो उपलब्धियां कीं उनसे पूरे हरियाणा प्रांत का देश-भर में गौरव बढ़ा है। पशु-पालन की दिशा में सद्गुरु जी के कार्यों और उपलब्धियों को देखते हुए "भारतीय गो संवर्धन समिति" ने श्री सद्गुरु जी को "गोपाल रत्न" की उपाधि से विभूषित किया है। सद्गुरु जी की कृपा से इस क्षेत्र के सभी गांवों (बीस से भी अधिक) में प्रत्येक परिवार को उत्तम नस्ल के पशु उपलब्ध हैं।

आप गुरु नानक देव जी की परंपराओं के अनुकूल जगत वासियों में धर्म व पूजा पाठ का आचरण दृढ़ करने के साथ साथ निर्माण कार्यों में भी योगदान करते रहे हैं।

आपने जीवन नगर निवासियों की सुविधा हेतु सड़कें बनवाई, बगीचे लगवाए और इस प्रकार सरकारी कार्यों में स्वाभाविक सहयोग प्रदान किया तथा लोगों को परिश्रम के बल पर आत्म निर्भर होना भी सिखाया। इस क्षेत्र में समुचित शिक्षा व्यवस्था के लिए पिता सद्गुरु जी ने 1956 में जिस नामधारी विद्यालय को स्थापित किया था, उसे सद्गुरु जगजीत सिंह जी द्वारा कालिज में परिवर्तित कर दिया गया है और इस बात की पूरी आशा और संभावना है कि निकट भविष्य में यहां नामधारी यूनिवर्सिटी की स्थापना हो जाए।

उधर श्री भैणी साहिब में भी निर्माण कार्य पूरे जोरों पर चल रहे हैं। यहां पर "श्री प्रताप मंदिर" नाम से एशिया का एक भव्यतम भवन तैयार हो रहा है। इस का बिना स्तम्भों का विशाल हाल भवन-निर्माण कला का एक अनोखा नमूना है। इस हाल में पांच हजार से भी अधिक नर नारी एक साथ सुविधा पूर्वक बैठ सकते हैं। इसी के साथ लगभग 300 कमरे श्री भैणी साहिब में आने वाली साध-संगत के लिए निर्मित्त किये गये हैं। श्री भैणी साहिब के कृषक और कारीगर निष्काम सेवा कर के सद्गुरु जी का आशीर्वाद प्राप्त करते हुए अपना क्षेत्र सुधार रहे हैं। जो कार्य सरकार करोड़ों रुपये खर्च करके भी इतनी तीव्र गति से नहीं करवा पाती वही कार्य गुरु-शिष्य-परंपरा भक्ति-भाव एवं परस्पर सहयोग की भावना से शीघ्र कर लेती है।

नामधारी विद्यक जत्थे

देश में शांति एवं अनुशासन बनाए रखने के लिए युवा पीढ़ी को विचार धारा को सिखाना आवश्यक था। इसी लिए सद्गुरु जगजीत सिंह जी ने पढ़े लिखे नामधारी बच्चों व किशोरों को अपने विश्वास का पात्र बनाया है। वृद्ध वर्ग में तो अभी गुरु-भक्ति भावना बनी हुई है परन्तु आधुनिक युग में युवा वर्ग की आंखें विज्ञान एवं पदार्थ वाद की उपलब्धियों से चुंधिया गयी हैं। आधुनिकता के अधार्मिक प्रभावों से बचाव के उद्देश्य से सद्गुरु जी ने किशोर और युवा वर्ग को नामधारी विद्यक जत्थों के रूप में संगठित किया है। विद्यक जत्थों को सामाजिक कार्यों का उत्तरदायित्व सौंप कर व्यक्तिगत रूप से उन पर ध्यान देते हुए योग्यता अनुसार उनसे कार्य करवा कर युवा पीढ़ी का उत्साह वर्धन कर रहे हैं।

नामधारी खेल-खिलाड़ी

सद्गुरु जी की ओर से प्राप्त आशीर्वाद और आर्थिक सहायता से खेल के क्षेत्र में भी नामधारी बच्चों व किशोरों का योगदान उल्लेखनीय है। पिता-सद्गुरु प्रताप सिंह जी के समय छोटियां ग्राम के नामधारियों ने रस्सा कशी और कबड्डी आदि खेलों में बहुत नाम कमाया तथा बर्तानिवी बादशाह जार्ज पंचम के भारत आगमन के समय हुई स्वदेशी खेल प्रतियोगिताओं में चैम्पियन रह कर यह भी प्रमाणित कर दिया कि शुद्ध शाकाहारी भी प्रत्येक क्षेत्र में शक्तिशाली और विजेता हो सकते हैं। बीच में कुछ समय नामधारी खेलों में शिथिलता रही किंतु अब 1974 से फिर नामधारी टीमें सद्गुरु जी की कृपा से खेल प्रतियोगिताओं में आगे बढ़ी हैं। महाराज बीरसिंह जी (सद्गुरु जी के अनुज भ्राता) के सपुत्र ठाकुर दलीप सिंह तथा ठाकुर उदय सिंह इन टीमों का कुशल नेतृत्व कर रहे हैं। केवल तीन बार तो जवाहर लाल नेहरु जूनियर हाकी टूर्नामेंट और तीन बार ही जूनियर नैशनल हाकी चैम्पियनशिप में हरियाणा प्रान्त का प्रशंसनीय प्रतिनिधित्व किया है। अब वही टीम सीनियर टूर्नामेंटों में चमत्कार दिखा रही है।

अब एक बहुत छोटे बच्चों की टीम तैयार की जा रही है। इन सब टीमों को कोच (प्रशिक्षकों) व खिलाड़ियों पर सब प्रकार के व्यय स्वयं सद्गुरु जी की ओर से किये जाते हैं। आशा की जा सकती है कि निकट भविष्य में नामधारी किशोर और युवा खेलों के क्षेत्र में विश्व-स्तर पर अपना सम्मान योग्य स्थान बना लेंगे।

बिना दहेज विवाह

सद्गुरु जगजीत सिंह जी ने जहां सामाजिक निर्माण की दिशा में अनेक कदम उठाये हैं वहां समाज को दहेज के अभिशाप से मुक्ति दिलाने के लिए नामधारी विद्यक जत्थों द्वारा नामधारी युवकों को स्वयं की कमाई पर निर्भरता और सम्मान अनुभव करने की प्रेरणा दी है। अनेक नवयुवकों ने सद्गुरु जी के समक्ष प्रण किये हैं कि वे दहेज तो क्या जीवन भर लड़की वालों से कभी कुछ ग्रहण न करेंगे।

शादी से पहले सगाई की रस्म भी बिलकुल ही समाप्त कर दी गई है। पांच रुपये सगुन की बात तो दूर एक रुपया भी नहीं। और तो और "अरदास"

(प्रार्थना) तक का बहाना समाप्त कर दिया गया है। सद्गुरु जी ने नवयुवक विंग के प्रमुख ठाकुर दलीप सिंह जी को विशेष रूप से यह उत्तरदायित्व सौंपा गया है कि वे आनन्द मर्यादा को पूर्ण शुद्धता (बिना दहेज) और दृढ़ता से पालन करने में नवयुवकों का नेतृत्व और प्रोत्साहन करें।

सद्गुरु राम सिंह जी ने 1863 में प्रथम बार आदि ग्रंथ साहिब की वाणी के पाठ के साथ और जात-पात की सीमाओं को तोड़ कर सामूहिक विवाह की परिपाटी चलाई। नामधारी समाज में इसी को "आनन्द मर्यादा" कहते हैं। सद्गुरु जगजीत सिंह जी ने 3 जून 1963, आनन्द मर्यादा की प्रथम शताब्दी के दिन ग्राम खोटे (फिरोजपुर) में सामूहिक विवाह प्रणाली के रूप में 149 विवाह (जिसे नामधारी शब्दावली में "आनन्द कारज" कहते हैं) संपन्न किये जिसकी विलक्षणता प्रचारित करने के लिए जर्मनी एवं कुछ अन्य देशों ने समाचार-पत्रों तथा दूरदर्शन (टी०वी०) पर भी ये दृश्य दिखाये।

पिछले कुछ समय से श्री सद्गुरु जी इस बात की ओर विशेष ध्यान दे रहे हैं कि विवाह योग्य संबंधों में जात-पात बाधा न बने। अन्तर्जातीय ही नहीं अन्तर्देशीय (एक देश के नामधारियों के दूसरे देश के नामधारियों के साथ) विवाह भी सद्गुरु जी की आज्ञानुसार हो रहे हैं। अन्य लोग तो संभवतः ऐसे विवाह विशेष कारणों अथवा निहित स्वार्थों के कारण करते होंगे, किन्तु सद्गुरु जी ने अपने शिष्यों की पारिवारिक इकाईयों को स्थायित्व देने के लिए उक्त विधान किया है।

संगीत की ओर ध्यान

पिता सद्गुरु प्रताप सिंह जी का संगीत-प्रेम भी पूर्व सद्गुरुओं के समान ही उल्लेखनीय है। वे स्वयं संगीत रसिया और संगीत के श्रेष्ठ ज्ञाता ही न थे, संगीत कलाकारों के कद्रदान और प्रश्रयदाता भी थे। सद्गुरु जगजीत सिंह जी ने पिता सद्गुरु से प्राप्त संगीत विरासत को न केवल अक्षण्य रखा है अपितु इस क्षेत्र में कई क्रांतिकारी कार्य किये हैं। सिक्खों के गुरुद्वारों में सामान्यतया होने वाले दो-तीन सुरों के शब्द कीर्तन के जोरदार शब्द-गायन की रीति का परित्याग कर दिया है। पुरातन "रीतियों", "छन्दों", "पड़ताल", "अलाहुणी", "वार" आदि की विविध मौलिक धुनों को उन्होंने स्वयं की साधना और संगीतज्ञों के सहयोग से पुनर्जीवित किया है। इसके अतिरिक्त श्री जीवन नगर, श्री भैणी साहिब, जालन्धर अमृतसर, जम्मू, मंडी (हि०प्र०), दिल्ली, बनारस और बंबई में और भी कई स्थानों पर गुरवाणी कीर्तन और शास्त्रीय संगीत के विस्तार के लिए संगीत विद्यालय स्थापित किये जो सद्गुरु जी की सहायता और आर्शीवाद से चल रहे हैं।

आगे चल कर सद्गुरु जी ने पिता सद्गुरु प्रताप सिंह जी की स्मृति में एक शास्त्रीय संगीत-मंच की स्थापना की जिसके तत्वाधान में अनेक विराट संगीत-सम्मेलन किये गये जो सर्वतोभावेन सफल, रोचक तथा अत्यन्त प्रभावशाली सिद्ध हुए हैं। दिल्ली, बंबई, लखनऊ तथा औरंगाबाद में हुए सम्मेलन तो शास्त्रीय संगीत प्रेमियों के लिए अविस्मरणीय घटनाएं बन चुके हैं। भारत के सर्वश्रेष्ठ संगीत कलाकारों के उच्च स्तरीय शुल्क तथा सम्मान का व्यय वहन करते हुए संगीत-श्रोताओं के लिए अत्यन्त उत्कृष्ठ तथा नितान्त निशुल्क सम्मेलनों का आयोजन सद्गुरु जी की विशेष कृपा तथा उदारता के ज्वलंत उदाहरण हैं। क्योंकि सद्गुरु जी स्वयं शास्त्रीय संगीत और लय-ताल के अच्छे विद्वान हैं, इस कारण गुणी-जनों से संपर्क होते ही संगीत-जगत में शीघ्र ही प्रसिद्ध हो गये। शास्त्रीय संगीत के उस्तादों को सद्गुरु जी जैसे कद्रदान और उदारमना गुरु से संबोधित रहकर सन्तुष्टि होती है। आज नामधारी समाज में संगीत में रुचि रखने वाले बच्चे सद्गुरु जी की सहायता व आर्शीवाद द्वारा उस्ताद विलायत हुसैन खां, उस्ताद अमजद अली खां, उस्ताद इमरत अली खां, पंडित कृष्ण महाराज, पंडित सामता प्रसाद, पंडित हरि प्रसाद चौरसिया, पंडित शिव कुमार शर्मा, पंडित राम नारायण, पंडित प्रेम वल्लभ आदि प्रथम श्रेणी के संगीत कलाकारों से वादन और गायन की शिक्षण ले रहे हैं। सरदार प्यारा सिंह दिल्ली, एवं सरदार महेंद्र सिंह अमृतसरी भी उन कलाकारों में से हैं जो सद्गुरु जी की प्रेरणा से नामधारी बच्चों में संगीत की रूह फूंकने के निरंतर प्रयत्न कर रहे हैं।

विश्व संगठनों में

ऐसे सब प्रयासों को, जो विश्व शांति के लिए किए जाते हैं, श्री सद्गुरु जी का हार्दिक आशीर्वाद एवं सहयोग प्राप्त होता है। श्री सद्गुरु जी ने निरंतर चलने वाले धर्म-कार्यों में तनिक भी शिथिलता के बिना स्वयं अपने अनुज भ्राता महाराज बीरसिंह जी द्वारा यूरोप में हुए विश्व शांति परिषद के विश्व सम्मेलनों में भरपूर योगदान दिया है।

उनकी विश्व-शांति की भावना केवल मनुष्यों तक ही सीमित नहीं, अपितु, प्राणी मात्र तक विस्तृत है। विश्व शाकाहारी संगठन के साथ उन की घनिष्ठता तथा क्रियात्मक सहयोग इसी बात का द्योतक हैं। प्राणी मात्र के प्रति अहिंसा की भावना से प्रेरित विश्व शाकाहारी संगठन ने सद्गुरु जी के सहयोग व आशीर्वाद से इस दिशा में ठोस व कारगर कदम उठाये हैं। इतना ही नहीं, पशु पालन, खेती-बाड़ी तथा बागवानी से संबंधित अन्य विश्व-संगठनों के साथ भी आए अपने सेवकों के माध्यम से अथवा सीधे ही संपर्क बनाये रखते हैं। अपने शिष्यों, सेवकों व देश विदेश के अन्य लोगों में गुरवाणी व गुरु मत का प्रचार करते आप उपर्युक्त संगठनों व अन्य अनेक संस्थाओं से यदि अपने संपर्क बनाये हुए हैं तथा उनके लिए सरगर्मी से कार्य कर रहे हैं तो इसका कारण कोई व्यक्तिगत लाभ अथवा यशोकामना नहीं बल्कि सरबत (समष्टि) के भले का आदर्श ही मुख्य कारण है।

अन्तिका

विविध क्षेत्रों में अति व्यस्त होते हुए श्री सद्गुरु जगजीत सिंह आनन्द की गंगा बहाते हुए, बच्चों, बूढ़ों, युवकों, व्यस्त से व्यस्त उद्योगपतियों में धर्म-कर्म दृढ़ करते हुए एकरस चलते रहते हैं। चाहे कितनी भी आरामदेह मोटरगाड़ी नीचे हो, हवाई जहाज कितनी भी तेज उड़ानें भर रहा हो, सद्गुरु जी की कोमल काया

को विश्राम कहां—कहीं दर्शन पिपासुओं की भीड़ प्रतीक्षा में है, कहीं जीवन के अन्तिम छोर पर पहुंचा हुआ कोई वृद्ध श्री सद्गुरु के दर्शन अन्तिम घड़ियों में करने को आतुर है। कहीं किसी त्रासदी-ग्रस्त बेटे के माता-पिता धीरज की कामना करते हुए अश्रु युक्त नेत्रों से इस इंतजार में हैं कि सद्गुरु जी के पावन-चरण उनके गृह में पड़ें, कोई नवयुवक अच्छी नौकरी मिलने की खुशी में अथवा नया कारोबार आरंभ करने के लिए सर्व सुखों के मूल श्री सद्गुरु जी के मंगलकारी चरणों का गृह-प्रवेश मांग रहा है। इस प्रकार हल्के फुल्के शरीर के स्वामी सद्गुरु जी देश वासी दस लाख तथा विदेश वासी एक लाख नामधारियों का नेतृत्व अपने व्यावहारिक जीवन द्वारा सतत रूप से करते चले जा रहे हैं। उनका दिन अर्ध रात्रि के पश्चात ढाई बजे आरंभ होता है तथा रात्रि 10-11 बजे के पश्चात आरंभ होती है। ऐसा तपस्वी जीवन आपके यात्रा करने (रेल, कार अथवा हवाई जहाज द्वारा), शिष्यों-सेवकों के अनुरोध पर उनके घरों, गांवों, नगरों में जाकर दर्शन देने, उन्हें संबोधित करने तथा सामाजिक उन्नति पत्र कार्यों की योजनाएं बनाने व क्रियान्वित करने में अनथक रूप से व्यतीत होता है। निस्सन्देह ज्ञान के प्रकाश और सुखों का सूर्य तो देहधारी सद्गुरु ही है पर उसके दर्शन-याचकों का पारावार नहीं।

नामधारी परंपरा और होला पर्व

डा० भगवानदास शर्मा, एम ए., पी.एच.डी

धार्मिक उपासना के मूल्यों को सामाजिक जागरण के साथ जोड़ने की उज्ज्वल संत परंपरा इस देश में चली आई है। इस परंपरा में सिक्ख गुरुओं और संतों की भूमिका अग्रणी रही है। गुरु नानकदेव जी का उदय एक ओर मुसलमानों के जुल्मों का विरोध करने के लिए हुआ तो दूसरी ओर अपने ही धर्म के तथाकथित उच्चवर्णीय धर्म मार्तंडों के शोषण के खिलाफ सामान्य जनों की धर्म रक्षा के लिए हुआ। इस जमाने में संतों का आंदोलन केवल धर्म सुधार का आंदोलन नहीं था, बल्कि आम आदमी के लिए धर्म को आसान बनाने के लिहाज से सामाजिक जागरण का आंदोलन था। पंडितों तथा पाखंडियों ने भक्त और भगवान के बीच भाषा, जाति और वर्ण के जो रोड़े खड़े किये थे, उन्हें दूर हटा कर इन सन्तों ने सामान्य जन के लिए धर्म का मार्ग प्रशस्त किया। देश के इतिहास में धर्म के क्षेत्र में पहली बार जनतन्त्र की स्थापना हुई। गुरु नानकदेव जी ने कर्म और वाणी से स्वयं के वजूद को पूरे मायनों में साबित कर दिया। उनके संबंध में यह उक्ति पूरी तरह खरी उतरती है—

> जब जब होत अरिष्ट अपारा।
> तब तब देह धरत अवतारा।।

सचमुच गुरुनानक देव जी के रूप में दिव्य चैतन्य का देहधारी साक्षात्कार हुआ था। गुरुओं की यह परंपरा जैसे जैसे आगे विकसित हुई, बलिदानों और संघर्षों की प्रक्रिया क्रमशः तेज होती गई। नवें गुरु गुरु तेगबहादुर जी के शीषदान तक सिक्ख गुरुओं ने धर्म की रक्षा के लिए बलिदानों के कीर्तिमान स्थापित किये।

क्रांतिकारी अध्याय

दसवें गुरु गुरु गोबिन्द सिंह जी के अवतरण के साथ सिक्ख परंपरा में एक नया क्रांतिकारी अध्याय शुरु होता है। धर्म को पुनर्जीवित करने तथा दुष्ट प्रवृत्तियों को जड़ों समेत नष्ट करने के लिए गुरु गोबिन्द सिंह जी ने वर्णों में बंटे हिन्दू समाज को एक संगठन में पिरोया और खालसा-पंथ की स्थापना की। यहीं से धर्म की रक्षा के लिए सिक्खों का क्रांतिकारी व्यक्तित्व उभरा है। गुरु नानक देवजी की नैतिकता के साथ गुरु गोबिन्द सिंह जी की वीरता समन्वित हुई। सिक्खों के शौर्य और शहीदी की गाथाओं का नया युग शुरु हुआ। आखिरकार विदेशी ताकतों के खिलाफ खालसा पंथ को विजय प्राप्त हुई। पंजाब में सिक्खों का राज्य स्थापित हुआ। गुरु गोबिन्द सिंह जी के क्रांतिकारी नेतृत्व में न सिर्फ धार्मिक बल्कि सामाजिक पुनर्जागरण की प्रक्रिया भी शुरु हुई। गुरुजी के संघर्ष काल में परंपरागत धार्मिक मर्यादाएं नष्ट होती जा रही थीं। कर्म की जगह कर्मकांड को अहमियत प्राप्त हो रही थी। लोग ऐश और इशरत के पीछे पड़े हुए थे। धार्मिक आनन्द को विकृत और फूहड़ रूपों में व्यक्त किया जाने लगा था। भारतीय त्यौहारों की मूल भावना की समाप्ति होती जा रही थी। इसकी जगह विकृतियों को प्रदर्शित करने की प्रवृत्ति जोर पकड़ रही थी। देश में मनाये जाने वाले त्यौहार और पर्व विकृतियों को उगालने के माध्यम बन रहे थे। होली का पर्व इस दृष्टि से बहुत अधिक विकृत बन गया था।

होली का प्रयोजन

वैसे होली को ले कर कई पुराण कथाएं प्रचलित हैं। उनमें प्रहलाद-मुक्ति की कथा विशेष रूप से मशहूर है। भक्त प्रहलाद को उसके अधर्मी पिता हिरण्यकश्यप ने अपनी बहन होलिका के द्वारा जला कर भस्म कर देने का आदेश दिया था। लेकिन परमात्मा की कृपा से होलिका की गोद में बैठा प्रहलाद ज्वालाओं की बीच सुरक्षित रहा, पर होलिका जल कर भस्म हो गयी। प्रहलाद की मुक्ति का आनन्द मनाने के लिए और दुष्टों के दमन की खुशी जाहिर करने के लिए होली मनाने की परंपरा चल पड़ी है। कृष्णावतार में सम्भवतः होली की यह परम्परा कृष्ण-गोपियों के बीच भक्ति को व्यक्त करने का माध्यम बनी। कृष्ण भक्तों ने इसलिए गोपी-कृष्ण के प्रेम को रंगों के साथ जोड़ा है। होली खेलने तथा फाग रचाने के कई गीत कृष्ण भक्तों ने लिखे। दुर्भाग्य से भक्ति शृंगार की यह परंपरा जब विकृत होती गयी और रंगों की जगह कीचड़ आया, प्रेम की जगह कामुकता बढ़ी तो गुरु गोबिन्द सिंह जी जैसे धर्मोद्धारक के लिए यह स्थिति असहनीय थी। उन्होंने होली के पर्व को फिर से उसी धार्मिक परंपरा से जोड़ा। उनके लिए तो होली भक्ति-शृंगार का

प्रतीक थी। भक्त और भगवान के बीच भक्ति श्रृंगार को व्यक्त करने का यह एक सुअवसर था। इसी लिए कहते हैं:—

आज हमारे बने फाग, प्रभु संगी मिल खेलन लाग।
होली कीनी संत सेव, रंग लागा अति लाल देव।।

कहते हैं, गुरु गोविन्द सिंह घोड़े पर बैठ कर सन्तों के संग होली के पर्व पर गुलाल खेलते थे।

मूल्यों का पतन

गुरु गोविन्द सिंह जी के जीवन काल में सुदृढ़ धार्मिक परंपराओं का पुनरुज्जीवन होता रहा। लेकिन उन के पश्चात धीरे-धीरे खालसा पंथ का क्रमशः पतन शुरु हुआ। गुरु के कर्तव्यों तथा सामान्य सिक्खों के बलिदानों के द्वारा मिली सत्ता को खालसा राज अपनी विलासी प्रवृत्तियों के कारण सुरक्षित नहीं रख सका। वास्तव में सत्ता के मद में चूर सिक्ख शाही के सामने कोई ऐसा गुरु नहीं था जो उन्हें सही राह दिखाता। इस स्थिति का लाभ धूर्त अंग्रेजी सत्ता कैसे नहीं उठाती। अंग्रेजों ने सिक्खों में ही फूट डालनी शुरु की। और सिक्ख पंथ को हिन्दू धर्म से काट कर उसे अलग पहचान देने की साजिशों में वे काफी हद तक सफल भी हुए। सिक्खों का तो राज्य नष्ट हुआ ही, सारे मुल्क पर अंग्रेजी सत्ता और विदेशी संस्कृति की पकड़ पक्की हो गई।

संत खालसा : राष्ट्रवाद का आदर्श

इस बिंदु से सिक्खों के इतिहास में नितान्त नया पर्व शुरु होता है। अंग्रेजी सत्ता के विरोध में स्वाधीनता आंदोलन की चिनगारियां कभी-कभी उठती और बुझ जाती। अंग्रेजियत की दमनकारी साजिशें सफल होती जा रही थी। यही वह बिंदु है जहां देश को स्वाधीन बनाने के लिए महान बलिदानों की जरूरत महसूस की जाती है। सद्गुरु राम सिंह जी का उदय होना इस देश के स्वाधीनता आन्दोलन के लिए प्रेरणादायी घटना है। यह वह समय था जब सिक्खों का पतन हो ही रहा था, समूचा मुल्क राजनीतिक और मानसिक गुलामी से ग्रस्त था। उस जमाने की दासता की हीन ग्रंथि का शिकार बना—भारतीय समाज अपनी धार्मिक और सांस्कृतिक पहचान भूल गया था। इस स्थिति का मार्मिक चित्रण ज्ञानी ज्ञान सिंह ने किया है। कहते हैं, भारतीय समाज पूरी तरह अपनी परंपरा को छोड़ चुका था। खान पान पहनावा आदि में तो अंग्रेजों का अनुकरण करना शुरु हो गया था। पर इस से खतरनाक हालत यह थी कि भारतीय समाज मानसिक स्तर पर अंग्रेजी संस्कृति और धर्म का गुलाम बन गया था। सिक्खी समाप्त हो गई थी। असिक्खी का अधिकार बढ़ गया था।

सिक्खी दसमेस की सो की अपर देश की,
असिक्खी परी पेशगी छिनार बण ठनिके।।

सद्गुरु रामसिंह जी ने इस स्थिति को चुनौती के रूप में स्वीकार किया। धर्म और देश, भक्त और भगवान, व्यक्ति और समूह इन जोड़ियों को गुलाम देश को आजाद करने के लिए फिर से एकत्रित किया। संत खालसा की स्थापना की और नामधारी सिक्ख पंथ की नींव पड़ी। सद्गुरुजी ने फिर से गुरु नानक देव जी की परंपरा को जीवित किया। खान पान, रहन सहन, आचरण कर्म इन सब में शुद्धता और सादगी का प्रचार किया। राष्ट्रीय और धार्मिक मूल्यों को समन्वित करने की इतनी बड़ी मिसाल शायद ही संसार के किसी मुल्क में मिले। उस इतिहास को यहां दोहराने की जरूरत नहीं है कि सद्गुरु रामसिंह जी और उनके चलाये नामधारी सिक्ख पंथ का स्वाधीनता आंदोलन में क्या योगदान है। यह सर्वविदित है कि नेशनल कांग्रेस की स्थापना से पहले सद्गुरु राम सिंह जी ने अंग्रेजी सत्ता के विरोध में संपूर्ण असहयोग—टोटल बाईकाट—की घोषणा की थी और इसे पूरी तरह निभाया भी। देश प्रेम की ओर प्रचीन धार्मिक मर्यादाओं की रक्षा के लिए नामधारियों के बलिदान, इस देश की अस्मिता को सर्वोच्च मूल्य मानने वाले हर किसी नागरिक के लिए अभिमान का विषय है।

सद्गुरु रामसिंह जी ने धर्म और समाज के क्षेत्र में अहिंसा का प्रचार किया और प्रचीन परंपराओं को सामान्य जन के लिए सरल-साध्य बनाया। गुरु नानक देव जी की धरती को नये संदर्भ में प्रस्तुत किया। गुरु नानक देव जी की नैतिकता तथा गुरु गोबिन्द सिंह जी की वीरता को सद्गुरु रामसिंह जी ने अपने त्यागी, साहसी, सात्विक और अहिंसक व्यक्तित्व में रंगाकर प्रस्तुत किया। उनके नेतृत्व में धार्मिक और राजनीतिक क्षेत्र में अहिंसक क्रांति की नयी प्रेरणा शुरु हुई। उसी परंपरा को सद्गुरु रामसिंह जी के उत्तराधिकारियों ने आगे बढ़ाया है, बढ़ा रहे हैं।

होला—नया रूप

नामधारी पंथ के जितने भी उत्सव और पर्व मनाये जाते हैं उन सब में हवन, कीर्तन और लंगर तो होते ही हैं, पर इन के माध्यम से गुरु-भक्ति, नैतिकता, राष्ट्रीयता और सादगी के मूल्यों को प्रचारित-प्रसारित किया जाता है। समाज सुधार, कृषि सुधार तथा संगीत के माध्यम से सांस्कृतिक उत्थान, बिना खर्च के सामूहिक विवाह—ये कुछ ऐसी मिसालें हैं जिनमें नामधारी पंथ का राष्ट्रीय चरित्र उभर कर आता है। इनमें से हर एक पर स्वतंत्र रूप से लिखा जा सकता है। यहां हम सिर्फ होला पर्व के बारे में विशेष संकेत देना चाहेंगे।

धार्मिक कर्म कांडों और पाखंडों से जुड़ी रूढ़ीयों के विकृत रूपों को मिटाकर उन्हें अपने मूल धार्मिक तथा नैतिक स्तर तक उठाने के प्रयासों का होला पर्व एक उत्कृष्ठ उदाहरण है। गुरु गोविन्द सिंह जी ने अपने दशम ग्रंथ में अन्य अवतारों के साथ कृष्णावतार पर विस्तार से लिखा है। उन्होंने कृष्ण-गोपियों के भक्ति-श्रृंगार और उन की बीच आध्यात्मिक प्रेम की तन्मयता को चित्रित किया है। कृष्ण के मथुरा से चले जाने के बाद गोपियों के विरह को लेकर कई कविताएं और छंद गुरुबाणी में मिलते हैं। उद्धव-गोपी संवादों के माध्यम से सगुण भक्ति का महत्व कृष्ण भक्तों ने प्रतिपादित किया है। गुरु गोविन्द सिंह जी ने भी इसी परंपरा को आगे बढ़ाते हुए सगुण भक्तों की तरह

जोग और निर्गुण की असारता को चित्रित किया है। कृष्ण के मथुरा से चले जाने के बाद विरह पीड़ित गोपियां अपने पिया के मिलन के लिए तड़प रही हैं। उद्धव से वे कह रही हैं कि:

त्याग गये ना ली सुध इन की
होत कछु मन मोहे तिहारे।
संग रची पुर बासन के इन के सब
प्रेम बिदा कर डारे।
तातें न मान करो, फिर आवों
जीत तपै तुम हीं हम हारो।
तौ तज मथुरा फिर आवो,
सब गौअन के रखवारे।।

सगुण-निर्गुण की बीच, द्वैत-अद्वैत के बीच झगड़े का बड़ा मार्मिक चित्रण सूरदास आदि कृष्ण भक्तों ने किया है। कृष्ण सखा उद्धव को गोपियां बड़े आड़े हाथों लेती हैं और अपनी भोली परंतु सच्ची आस्था के बल पर जोग की असारता को साबित करती हैं। भ्रमरगीत की यह परंपरा गुरुवाणी में भी मिलती है। गोपियां उद्धव से कहती हैं—

जानि के अजान तुम कीह कहे उधो जी
जोग की जुगत से वियोगी क्या घट है।

श्याम के अस्तित्व में सराबोर गोपियां अपनी सुध-बुध बिसर गई थीं—

श्याम तन श्याम मन, शाम ही हमारो धन,
आठों धाम उधो हमें, श्याम ही से काम है।

इसी तरह के कई पद होला के पर्व पर कीर्तनों में गाये जाते हैं। गुरुद्वारों और दीवानों में होली का त्यौहार भक्ति श्रृंगार की आध्यात्मिक बाणी की गूंज में मनाया जाता है। यहां भौतिक स्तर पर न तो कोई रंग खेलता है और न गुलाल उड़ाता है। पर तन्मयता और बेहोशी ऐसी छा जाती है कि सभी भक्ति के रंग में रंग जाते हैं।

भगवान के सगुण रूप का "चैतन्य" देहधारी गुरु के रूप में अवतरित होता है। भारतीय परंपरा का यह विश्वास गुरु और शिष्य के बीच आध्यात्मिक प्रेम को कृष्ण और गोपियों के प्रेम के स्तर तक उठा लेता है। सद्गुरु रामसिंह जी ने नामधारी सिक्ख पंथ की स्थापना इसी उद्देश्य से की थी। उनका आदेश था कि प्राचीन नैतिकता तथा शाश्वत मानवता के मूल्यों को जहां भी गंदा और विकृत रूप प्राप्त होता है, उस का जी जान से विरोध करो। उनके बाद उन्हीं की परंपरा को विकसित करने में सद्गुरु हरिसिंह जी, सद्गुरु प्रताप सिंह जी और विद्यमान सद्गुरु जगजीत सिंह जी ने महान योगदान दिये हैं।

विद्यमान सद्गुरु जगजीत सिंह जी के नेतृत्व में नामधारी सिक्ख पंथ धार्मिक मानवता की धरोहर को सुरक्षित तो रखे हैं पर साथ-साथ देश की कला और संस्कृति, कृषि और पशु धन, मानव सेवा और राष्ट्र प्रेम इन मूल्यों को आग्रहपूर्वक प्रस्थापित करने में सक्रिय हैं। नामधारी कीर्तनों में रागी के मुखों से कृष्ण-लीला के पदों को सुन कर यही भाव मन में उठता है कि गोपियों के लिए निर्गुण ब्रह्म कृष्ण के रूप में जैसे सगुण बन गया था, वैसे ही दीवान में बैठे हर भक्त के लिए उन का गुरु उस अकाल पुरुष के चैतन्य का देहधारी रूप बन गया है।

नामधारी– एक नज़र

–प्रीतम सिंह 'पंछी'

नामधारी सिख

महाराजा रणजीत सिंह के राज्य काल से ही सिख पतन की ओर जाने लगे थे। इसका कारण शायद महाराजा रणजीत सिंह का निरंकुश शासन रहा हो। समय की गति को देखते हुए सिखों के दशम गुरु गोबिन्द सिंह जी के ग्यारहवें वारिस सतगुरू बालक सिंह जी देश के एक कोने में हज़रो (सीमा प्रांत) बैठ कर सिखों को विशेष रूप से नाम, बाणी तथा कीर्तन की ओर ध्यान लगाने की प्रेरणा देते रहे। राजनीति से वे दूर ही रहे क्योंकि लंबे संघर्ष के बाद पंजाब में खालसा राज्य स्थापित हो चुका था किन्तु खालसा को जब तपस्या, साधना और निरंतर संघर्षों के फलस्वरूप राजपाट मिल गया तो नैतिक और धार्मिक पक्ष में शिथिलता आती गई। सिख अवगुणों में डूबकर सद्गुणों को भूलते चले गए। यही कारण था कि गुरु बालक सिंह जी ने सिखों को नाम, बाणी तथा कीर्तन की ओर लगाने के कार्य को प्राथमिकता दी और वे श्री गुरु गोबिन्द सिंह जी के ग्यारहवें वारिस के रूप में अपना दायित्व निभाते रहे।

नये सूर्य का उदय

खालसा राज का सूर्य उस समय अस्त होने की ओर जा रहा था कि एक नये सूर्य का उदय हुआ। सद्गुरू राम सिंह जी (अवतार 1816 ई० भैणी साहिब लुधियाना) जवानी में खालसा राज की सेना में भरती हो गए थे। खालसा सेना में परस्पर फूट के कारण बिखराव प्रारंभ हो चुका था। भीतर ही भीतर सेना का एक प्रभावशाली गुट पंजाब पर गिद्ध दृष्टि लगाए अंग्रेज के साथ सौदे बाजी करने के षड्यंत्र में संलग्न था। उन्हीं दिनों खालसा सेना की एक टुकड़ी को हज़रो (तत्कालीन सीमा प्रांत) जाने का अवसर मिला। इस टुकड़ी में सतगुरू राम सिंह जी शामिल थे। आप सतगुरू बालक सिंह जी के दर्शन को गए। सतगुरू बालक सिंह जी ने नारियल और पांच पैसे आगे रखकर गुरुगद्दी का दायित्व आपकी सुपुर्दगी में दे दिया।

कूका आंदोलन

सतगुरू राम सिंह जी ने नज़ाकत को समझा और सेना की नौकरी छोड़कर अपने गांव भैणी साहब आ गए। यहां आकर आपने कई वर्ष घोर तपस्या की और कूका आंदोलन की रूप रेखा तैयार की। पंजाब पर उस समय अंग्रेजों का कब्जा हो चुका था।

1857 ई० 13 अप्रैल (बैसाखी) का दिन था। सतगुरू राम सिंह जी ने अपने पांच सिखों का चुनाव करके संत खालसा की स्थापना की। खत्म हो चुकी सिखों की मर्यादा और भावना को पुन: जीवित किया। इसके बाद 10 वर्ष के अल्पकाल में 7 लाख नामधारी शक्ति के रूप में उभर कर सामने आये। विदेशी शासन सतगुरू राम सिंह जी की अद्भुत संगठन क्षमता को देखकर भयभीत हो गए। इससे पूर्व कि उन पर अंग्रेज़ का दमन चक्र चलता उन्होंने तत्कालीन पंजाब के जिलों के लिए 22 सूबों (प्रचार प्रमुख) नियुक्त कर दिये जो सतगुरू राम सिंह जी का हर प्रकार से प्रतिनिधित्व करते थे।

कूका आंदोलन के प्रारंभिक दौर में श्री आदि ग्रंथ साहिब की हस्त लिखित बीड़ों जिन्हें खालसा सत्ता के नशे में भूल चुका था और वह दीमकों का शिकार हो रही थीं, बाहर निकलवाया। श्री आदि ग्रंथ की पत्थर के छापे की बीड़ के साथ प्रतिदिन पाठ करने के लिए बाणी की सैंची और गुटके तैयार करवाये। अमृत की लहर चलाई। मांस, शराब, अफीम, भांग और पोस्त के नशे जो बहुत अधिक बढ़ चुके थे, सिख परित्याग करके सद् मार्ग पर आने लगे। मस्ती में ज़ोर से कूकने के कारण संत खालसा को कूका भी कहा जाने लगा।

राजनीति की ओर

विदेशी शासकों की भारत पर मज़बूत पकड़ को देखते हुए प्रत्येक भारतीय चिंतित था। और उसके भीतर भक्ति की भावना किसी न किसी रूप में प्रस्फुटित होने लगी थी। नैतिक और धार्मिक पक्ष की मजबूती के बाद कूका आंदोलन का रुख राजनीति की ओर हुआ, सिखों को कश्मीर की रियासत में प्रशिक्षण के लिए भेजा गया और वहीं पर कूका रैजमेंट की स्थापना भी हुई। अंग्रेज़ राज्य की मान्यता को ठुकरा दिया गया। डाक व्यवस्था अपनी जारी की गई। सतगुरू राम सिंह जी ने आज्ञा दी कि:–

1. कोई भी पंजाबी इंगलैंड की तैयार की किसी भी वस्तु का प्रयोग न करे।
2. सभी पंजाबी अंग्रेज़ों की डाक व्यवस्था का बहिष्कार करें।
3. अंग्रेज़ी भाषी सरकारी स्कूलों में कोई शिक्षा ग्रहण न की जाये।
4. कोई भी पंजाबी अंग्रेज़ों की अदालतों में मुकदमा लेकर न जाये वरन् गांवों में अपने संगठनों के द्वारा आपसी विवाद निपटाये जायें।
5. अंग्रेज़ भक्तों के साथ किसी प्रकार का संबंध न रखा जाये। गो गरीब की रक्षा के लिए हर प्रयत्न किया जाये।

राजनीतिक गतिविधियां समाज सुधार तथा मर्यादा (विवाह रस्म) प्रारंभ करने के कारण सतगुरु राम सिंह जी को उनके अपने ही गांव भैणी साहिब में नज़रबंद कर दिया गया। उस नज़रबंदी को आपने 1867 में सत्याग्रह द्वारा तोड़ा। सतगुरु राम सिंह जी ने नज़रबंदी के दौरान भी अपने द्वारा नियुक्त सूबों द्वारा प्रचार कार्य जारी रखा।

ईसाई मिशन और चर्च स्कूल व बोर्डिंग आदि पंजाब में सतगुरु राम सिंह जी द्वारा कूका आंदोलन प्रारंभ करने (1857) से दो वर्ष पूर्व (1855) तक स्थापित हो चुके थे। और उनका प्रभाव बढ़ता देख कर आपने सरकारी संरक्षण वाले इन मिशनों और चर्चों के अंग्रेज़ी स्कूलों के बहिष्कार का नारा दिया। आपने अनुभव कर लिया था कि इन मिशनों और स्कूलों द्वारा ही अंग्रेज़ प्राधीनता की भावना को भारत की जनता के मन और सांस्कृति का शिकार बनाने में सफल हो रहे हैं। इन परिस्थितियों में जब कि आपका उद्देश्य अंग्रेज़ी राज की जड़ें उखाड़ना था, यह आवश्यक हो गया था कि अंग्रेज़ों की शिक्षा प्रणाली का बहिष्कार किया जाये।

आगे चलकर महात्मा गांधी ने कहा था कि अंग्रेज़ी की शिक्षा लेना उनके लिए प्राधीनता की बेड़ियों को पक्का करना है। स्कूल कालेज में शिक्षा की जो बुनियाद रखी थी, वह भारतीयों के लिए गुलामी का चिन्ह था। गांधी जी ने यहां तक कहा कि उनका यह दृढ़ निश्चय है कि सरकारी स्कूलों का परित्याग करने वालों ने अपनी और देश की भलाई ही की है। गांधी जी की इस विचारधारा का मूल स्रोत कूकों का स्वाधीनता आंदोलन ही था।

सामाजिक क्षेत्र में योगदान

1. आपने आज्ञा दी कि महिलाओं को खण्डे का अमृत छकाया जाये और कच्छे पहनाकर पुरुषों के समान दर्जा दिया जाये।
2. विधवाओं के पुनर विवाह हों। पैदा होते ही लड़कियों को मारना, उन्हें बदले में देना और बेचना आदि बंद किया जाये।

उस समय तक सिखों के विवाह भी ब्राह्मण पुरोहित किया करते थे और उन्होंने लोगों को रूढ़िवादी रस्मों में बुरी तरह जकड़ रखा था। सतगुरु राम सिंह जी ने 1863 ई० को छोटे नाग ग्राम जिला फिरोजपुर में एक समारोह आयोजित किया और वहां विवाह की नई रीति प्रचलित की। पृथक जातियों के छः जोड़ों के आनंद (विवाह) किए जिनमें सनातन मर्यादानुसार हवन किया। बेदी बनाई लेकिन हवन में वेद मंत्रों के स्थान पर श्री ग्रंथ साहिब की लावां नाम की वाणी की चार लावें पढ़ा कर बेदी के अंदर दायें से बायें हवन कुंड के गिर्द चार फेरों के साथ विवाह की रस्म पूर्ण की। बाद में 1909 ई० में सतगुरु प्रताप सिंह जी ने आनन्द मैरिज एक्ट पास करवा कर आनंद मर्यादा (सिख विवाह) को कानूनी मान्यता दिलवाई।

पंजाब कूका रंग में रंग गया

कूका संगठनों की सक्रियता ने समस्त पंजाब को कूका रंग में रंग दिया। यह आंदोलन इतना व्यापक था कि उसने जीवन के हरेक क्षेत्र में अपना प्रभाव दिखाना आरंभ किया। अंग्रेज़ शासकों ने आंदोलन को कमज़ोर करने की हरेक कुचाल चली। रियासतों के शासकों को विशेष निर्देश दिये गये। महाराजा रणजीत सिंह के समय से गो-वध पर लगा हुआ प्रतिबंध हटा कर स्थान-स्थान पर गो-वध करने के लिए बूचड़खाने खुलवा दिये। कूके सिख बूचड़खाने खुलने पर भड़क उठे और उन्होंने सन् 1872 ई० तक तीन बार अमृतसर, रायकोट और मलेरकोटला में गो-घातक बूचड़खानों पर आक्रमण करके बहुत से मार डाले। विदेशी सरकार ने कानून व व्यवस्था का बहाना बनाकर सतगुरु राम सिंह जी तथा प्रमुख सूबों को गिरफ्तार करके बर्मा में नज़रबंद किया। बहुत से कूका नेताओं को उनके गांवों में नज़रबंद किया गया। अनेक वीर कूकों को तोपों के सामने खड़ा करके उड़ा दिया गया। कई फांसी पर लटका दिए गए तथा काले पानी (अंडमान) भेजे गए। श्री भैणी साहिब में स्थाई रूप से पुलिस चौकी बिठा दी गई जो 1872 ई० से 1923 ई० तक बनी रही।

दमन चक्र

सतगुरु हरि सिंह जी (1819 से 1906 ई०)

सतगुरु राम सिंह जी की बर्मा में नज़रबंदी के पश्चात गुरु-गद्दी का कार्यभार आपके छोटे भाई गुरु हरि सिंह जी के कंधों पर आ पड़ा। परिस्थितियां बड़ी विकट थीं। अंग्रेज़ों का दमन चक्र ज़ोरों पर था। राजनीतिक गतिविधियों को प्रत्यक्ष रूप में जारी रखना असंभव था। अतः सतगुरु हरि सिंह जी ने प्रकट रूप से कूका आंदोलन का धार्मिक पक्ष कायम रखने का भरसक प्रयत्न किया। किन्तु गुप्त रूप से आपने तत्कालीन रूसी सरकार (जो अंग्रेज़ों की शत्रु थी) के साथ पत्र व्यवहार का क्रम जारी रखा। यह पत्र व्यवहार रूस, भारत तथा बर्मा से होकर सतगुरु राम सिंह जी और रूस की सरकार के बीच चलता रहा। इसमें अंग्रेज़ों के विरुद्ध पंजाब में विद्रोह और रूस की तरफ से उसकी सहायता के संबंध में विचारों का आदान प्रदान होता रहा। इसी दौरान सतगुरु राम सिंह जी तथा महाराजा दलीप सिंह के बीच, जो ब्रिटेन में नज़रबंद थे, पत्र व्यवहार हुआ। सतगुरु हरि सिंह जी ने भैणी साहिब की सीमा में नज़रबंदी की स्थिति में यह कार्य संपन्न किये।

उभार का दौर

सतगुरु प्रताप सिंह जी (1889 से 1959 ई०)

सतगुरु हरि सिंह जी के शरीर त्याग देने के बाद आपके बड़े सुपुत्र प्रताप सिंह जी को गुरु-गद्दी का दायित्व संभाला गया। इन्हीं दिनों भारत को विदेशी पराधीनता के चंगुल से मुक्त कराने के लिये समस्त देश में राष्ट्रीय आंदोलनों का सूत्रपात हुआ। वर्षों तक अंग्रेज़ों के दमन-चक्र का शिकार रहने पर इन राष्ट्रीय आंदोलनों के साथ नामधारियों में भी जागृति तथा उभार का दौर आरंभ हुआ। आपने धार्मिकता को एक नई दिशा की ओर अग्रसर किया। विभिन्न संप्रदायों के बीच तालमेल बढ़ाया। समय समय पर सबको एक मंच पर जमा किया। आपके छोटे भाई महाराज निहाल सिंह व

महाराज गुरदयाल सिंह ने कांग्रेस के राष्ट्रीय आंदोलन में सक्रिय भाग लिया। महाराज निहाल सिंह जी को जेल की यातनाएं भी झेलनी पड़ीं।

सन् 1929 ई० में जब लाहौर में कांग्रेस का अधिवेशन हुआ तो उसकी सारी व्यवस्था नामधारियों द्वारा की गई। इसी ऐतिहासिक अधिवेशन में पं० जवाहर लाल नेहरू की अध्यक्षता में पूर्ण स्वराज का प्रस्ताव पास किया गया। तत्पश्चात 26 जनवरी गणतंत्र दिवस के रूप में मनाया जाने लगा। आज भी हर वर्ष यह दिवस भारत की स्वाधीनता का प्रतीक बना हुआ है।

धर्म निरपेक्षता व नामधारी

उस समय तुर्की में खिलाफत आंदोलन चल रहा था। महात्मा गांधी ने भी आंदोलन का बिगुल बजा दिया था। सन 1927 में 17,18,19 जनवरी को मलेर कोटला के नामधारी शहीदों की स्मृति में जिला जालंधर के मुट्ठडा गांव में भारी राजनीतिक सम्मेलन आयोजित किया गया। जिसकी अध्यक्षता सतुगुरू प्रताप सिंह जी ने की। उस सम्मेलन में खिलाफत आंदोलन के मुस्लिम नेताओं ने भी भाग लिया था। इसी सम्मेलन में भाषण देते हुए महाराज गुरदयाल सिंह जी ने कहा था– "मेरे प्रिय हिन्दू, मुस्लिम तथा सिख भाईयों, आज भले ही यह कहा जाता है कि नामधारियों पर से पुलिस की निगरानी उठा ली गई है किन्तु हमारी तब तक संतुष्टि नहीं होगी, जब तक खिलाफत का मामला और पंजाब के प्रश्न का समाधान नहीं निकल आता। हम सदैव आप लोगों के साथ हैं। हमें सरकार के साथ असहयोग करने के लिए परस्पर गहरा संबंध स्थापित करना होगा।"

ब्रिटिश शासन के दौरान जिन नामधारियों ने सरकार का विरोध करते हुए कांग्रेस को वोट दिए, उन्हें ब्रिटिश सरकार का कोप भाजन बनना पड़ा। सभी सिख-संप्रदायों के बीच एकता और सद्भावना का वातावरण पैदा करने के लिए सतुगुरू प्रताप सिंह जी का योगदान ऐतिहासिक महत्व रखता है। आपने 1934 में श्री भैणी साहिब में सर्व सिख संप्रदाय सम्मेलन की नींव रखकर सभी वर्गों को एक मंच पर जमा करने में पहल कदमी की थी।

देश विभाजन के पश्चात जब भारत स्वतंत्र हुआ तो सतुगुरू प्रताप सिंह जी ने कई भूमि हीनों को भूमि और बेकारों को घर दिए तथा सिरसा में पश्चिमी पंजाब से आये किसानों में भूमि खरीद कर वितरित की। सतुगुरू प्रताप सिंह जी तथा पं० जवाहर लाल नेहरू के बीच हमेशा तालमेल बना रहा। 1939 में जब पं० जवाहर लाल नेहरू लुधियाना में स्टेट पीपल्स कान्फ्रेंस में भाग लेने आए तो नामधारियों ने अपने घोड़ों के साथ उनका शानदार जलूस निकाला जो अस्मरणीय था। पं० नेहरू ने दो बार भैणी साहब की यात्रा की जिसे वह स्वराज्य आंदोलन का एक तीर्थ स्थल समझते थे। सतुगुरू प्रताप सिंह जी ने गऊओं की नस्ल सुधार में अभूतपूर्व योगदान दिया। आप द्वारा स्थापित गौशाला की गायें आज भी प्रसिद्ध है और आपके वारिस सतुगुरू जगजीत सिंह जी ने उस दिशा में और भी कीर्तिमान स्थापित किए हैं।

वर्तमान सतुगुरू जगजीत सिंह जी

(जन्म 1920 ई०)

शरीर के छरहरे, विनम्र कर्मठता में कोई सानी नहीं है, उन्हीं सतुगुरू जगजीत सिंह जी ने गुरु-गद्दी का दायित्व 1959 ई० में सतुगुरू प्रताप सिंह जी के देहावसान के बाद सम्भाला और अपने पूर्वजों की परंपरा को कायम ही नहीं रखा वरन् उसे आगे बढ़ाया। धर्म तथा राजनीति के क्षेत्र में आपका योगदान देशवासियों से छुपा हुआ नहीं है। धर्म, समाज और राजनीति में आप समन्वयता की प्रतिमूर्ति हैं।

आज के दौर में जब कि सिखों में विवाह और शादियों पर अधिक से अधिक खर्च करने और शराब आदि की बदौलत अधिक से अधिक आचारहीनता की होड़ लगी हुई है, उस स्थिति में नामधारी सिखों को आप न तो विवाह पर फजूल खर्च करने देते हैं और न ही घरों में विवाह करने की अनुमति। नामधारियों के विवाह आपके आदेशानुसार धार्मिक उत्सवों पर ही संपन्न होते हैं। कोई भी नामधारी न कोई विवाह पार्टी कर सकता है और न ही दहेज ले और दे सकता है। विश्व शांति सम्मेलनों में तो आपका विशेष योगदान रहा है। आपकी गौ-शाला की गऊओं ने दूध के कई रिकार्ड तोड़े हैं। भारत सरकार की ओर से आपको "गोपाल रत्न" की उपाधि से विभूषित किया गया है।

अन्य उपलब्धियां

पशुपालन और कृषि की उन्नति दहेज और दिखावे के बगैर विवाह आदि के संबंध में सतुगुरू जगजीत सिंह जी का अभूतपूर्व योगदान तो है ही, उनकी धार्मिक, सामाजिक, राजनीतिक व संगीत के क्षेत्र में उपलब्धियां भी कोई कम नहीं हैं।

गुरमत में संगीत का स्थान प्रारम्भ से ही बहुत ऊंचा रहा है। श्री आदि ग्रन्थ साहिब की अधिकांश वाणी रागों में है। अंत में रागमाला दे कर ग्रन्थ साहिब के सम्पादक ने गुरमत में शास्त्री संगीत की धारा के ऊपर मोहर लगा दी। सतुगुरू जगजीत सिंह जी ने अपने संगीत प्रेमी पिता सतुगुरू प्रताप सिंह जी की स्मृति में संगीत सम्मेलनों का सिलसिला आरंभ किया। देश के विभिन्न भागों में अब तक अनेक संगीत सम्मेलन आयोजित हो चुके हैं। भारत के सभी प्रसिद्ध संगीतकार इन सम्मेलनों में भाग लेते रहे हैं। यह सम्मेलन इस लिहाज से अन्य सम्मेलनों से विलक्षण रहा है कि श्रोताओं को एक पैसा खर्च किये बिना आनन्द की प्राप्ति होती है। इसके अतिरिक्त सतुगुरू जी ने बहुत से नामधारी बच्चों को देश के चोटी के संगीतज्ञों का शिष्य बनाया जिनसे वे सरोद, सितार, सारंगी, सन्तूर, तबला तथा गायन की शिक्षा ग्रहण करते हैं।

सतुगुरू जगजीत सिंह जी का विश्व पंजाबी सम्मेलनों को भी पूर्ण सहयोग रहा है। 1980 में जब ब्रिटेन में प्रथम विश्व पंजाबी लेखक सम्मेलन आयोजित किया गया तो आपने

विशेष रूप से वहां रह रहे नामधारी सिखों को आदेश दिया कि वे तन मन धन से सम्मेलन को अपना सहयोग प्रदान करें।

1983 में थाईलैंड की राजधानी बैंकाक में आयोजित तृतीय विश्व पंजाबी सम्मेलन अपनी उदाहरण आप था। इसे सतगुरु जगजीत सिंह जी का संरक्षण ही नहीं वरन् इसके सारे खर्च आदि का भार नामधारियों ने अपने ऊपर लिया था। इस सम्मेलन में पंजाबी का हर तरह का विचार रखने वाला बुद्धिजीवी वर्ग शामिल हुआ था। आपके आशीर्वाद और भारतीय संसद के सदस्य स० हरविन्दर सिंह हंसपाल की लगन तथा परिश्रम ने इस सम्मेलन को अविस्मरणीय बना दिया था।

जिस प्रकार सतगुरू प्रताप सिंह जी के प० जवाहर लाल नेहरू के साथ स्नेहपूर्ण संबंध बने रहे, उसी प्रकार सतगुरू जगजीत सिंह जी ने नेहरू परिवार के साथ अपना निकटतम सम्पर्क कायम रखा है। समय समय पर स्व. श्रीमती इंदिरा गांधी तथा स्व. संजय गांधी नामधारी उत्सवों में भाग लेकर आपका आशीर्वाद प्राप्त करते रहे हैं। वर्तमान युवा प्रधानमंत्री श्री राजीव गांधी को आपका पूर्ण सहयोग प्राप्त है।

ਨਾਮਧਾਰੀ ਹੋਲਾ ਕਮੇਟੀ

ਪ੍ਰਧਾਨ :

ਸ੍ਰ: ਹਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਹੰਸਪਾਲ ਐਮ. ਪੀ.

ਖਜ਼ਾਨਚੀ :

ਸ੍ਰ: ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬਾਲੀ ਨਗਰ
ਸੰਤ ਸਾਧਾ ਸਿੰਘ ਮੁਹਾਰਾਂ ਵਾਲੇ

ਸਹਾਇਕ :

1. ਸ੍ਰ: ਸੁਲੱਖਣ ਸਿੰਘ, ਮੈਂਬਰ ਮੈਟਰੋਪੋਲਿਟਨ ਕੌਂਸਿਲ
2. ਸ੍ਰ: ਸੁਖਦੇਵ ਸਿੰਘ ਬਾਲੀ ਨਗਰ
3. ਸ੍ਰ: ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਨਾਮਧਾਰੀ ਕਾਲੋਨੀ
4. ਸ੍ਰ: ਹਰਮੀਤ ਸਿੰਘ ਨਾਮਧਾਰੀ ਕਾਲੋਨੀ

ਸਬ-ਕਮੇਟੀਆਂ

ਉਗਰਾਹੀ :

1. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਮਾਹੂੰਵਾਲੀਏ-ਕਨਵੀਨਰ
2. ਸੰਤ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਬਾਲੀ ਨਗਰ
3. ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਬਾਲੀ ਨਗਰ
4. ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬਾਲੀ ਨਗਰ
5. ਸੰਤ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਨਿਰਮਾਣ
6. ਸਾਧਾ ਸਿੰਘ ਮੁਹਾਰਾਂ ਵਾਲੇ
7. ਗੁਰਦੀਪ ਸਿੰਘ ਢੱਡੇਵਾਲੇ
8. ਜਥੇਦਾਰ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ
9. ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮੱਲੂਵਾਲ
10. ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਸੁਭਾਸ਼ ਨਗਰ
11. ਹਵੇਲਾ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬਪੁਰਾ
12. ਮੇਲਾ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬਪੁਰਾ
13. ਜੋਗਾ ਸਿੰਘ ਸਾਦੀ ਨਗਰ
14. ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਪੰਨਵ
15. ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਖਾਰੇਵਾਲੇ
16. ਸੁਲੱਖਣ ਸਿੰਘ ਸੰਧੀ
17. ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਬੱਲੋਵਾਲੀਏ
18. ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਗਾਰਡਨ

ਲੰਗਰ :

1. ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਮਾਹੂੰਵਾਲ-ਕਨਵੀਨਰ
2. ਸਰਦਾਰ ਸਿੰਘ ਬਾਲੀ ਨਗਰ
3. ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਭੈਣੀ
4. ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਭੈਣੀ
5. ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਭੈਣੀ
6. ਬਾਵਾ ਸਿੰਘ ਦਾਤੂਵਾਲ
7. ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਦਾਤੇਵਾਲ
8. ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਬੱਲੋਵਾਲੀਏ
9. ਫੌਜਾ ਸਿੰਘ ਬੱਲੋਵਾਲੀਏ
10. ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਨਾਰੋਵਾਲ
11. ਬਾਵਾ ਸਿੰਘ ਨਾਰੋਵਾਲ
12. ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਮੌਜੋਕੇ
13. ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਮੌਜੋਕੇ
14. ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਧਾਰੋਵਾਲਾ
15. ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਖਜ਼ਾਨਚੀ
16. ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਸਰਾਜ
17. ਮੇਲਾ ਸਿੰਘ ਮਾਹੂੰਵਾਲ
18. ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਕਿਲੇਵਾਲੇ
19. ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਨਾਮਧਾਰੀ ਕਾਲੋਨੀ

ਖਰੀਦ :

1. ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬਾਲੀ ਨਗਰ-ਕਨਵੀਨਰ
2. ਸਾਧਾ ਸਿੰਘ ਮੁਹਰਾਂਵਾਲੇ
3. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਮਹੂੰਵਾਲੀਏ
4. ਫੌਜਾ ਸਿੰਘ ਗੀਗੇਵਾਲੀਏ
5. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਕਾਣੀਵਾਲੇ
6. ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਪੰਨਵ
7. ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਬੱਲੋਂਵਲਾਲੀਏ

ਡੇਰੇ :

1. ਮਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨਾਗੀ-ਕਨਵੀਨਰ
2. ਚੇਨਣ ਸਿੰਘ ਰਘੁਬੀਰ ਨਗਰ
3. ਸਰਦਾਰ ਸਿੰਘ ਬਾਲੀ ਨਗਰ
4. ਗੁਰਦੀਪ ਸਿੰਘ ਨਾਮਧਾਰੀ ਕਾਲੋਨੀ
5. ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਨਾਮਧਾਰੀ ਕਾਲੋਨੀ
6. ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ

ਪੰਡਾਲ :

1. ਧਰਮ ਸਿੰਘ-ਕਨਵੀਨਰ
2. ਸੂ: ਰਾਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ
3. ਸੂ: ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ
4. ਸੂ: ਦਇਆ ਸਿੰਘ ਜੀ
5. ਕੁਦਰਤ ਸਿੰਘ
6. ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ

ਪਬਲੀਸਿਟੀ :

1. ਦਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੋਢੀ-ਕਨਵੀਨਰ
2. ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਚਾਵਲਾ
3. ਰਾਮ ਰਤਨ ਸਿੰਘ
4. ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬਾਲੀ ਨਗਰ
5. ਦਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਬਾਲੀ ਨਗਰ
6. ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਕਰੋਲ ਬਾਗ
7. ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਨਾਮਧਾਰੀ ਪ੍ਰੈਸ
8. ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ
9. ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ

ਸਾਹਿਤਕ

1. ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਕਵੀ
2. ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਪੰਛੀ
3. ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅਣਜਾਣ
4. ਸ. ਸ. ਮਨਧੀਰ
5. ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ
6. ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ 'ਜੱਸ'
7. ਗੁਰਭਜਨ ਸਿੰਘ

ਚਿਤਰ-ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨੀ :

1. ਸੰਤ ਸੁਖਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ-ਕਨਵੀਨਰ
2. ਸੰਤ ਸਤਿਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ
3. ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਥਾੜੂ
4. ਗੁਰਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਿੰਘ ਹੰਸਪਾਲ
5. ਗੁਰਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ

ਟਰਾਂਸਪੋਰਟ :

1. ਜਗਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਹੰਸਪਾਲ
2. ਗੁਰਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਿੰਘ ਹੰਸਪਾਲ
3. ਜੰਗ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ
4. ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਰਮੇਸ਼ ਨਗਰ

ਜੋੜਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ :

1. ਸੰਤ ਤਰਲੋਕ ਸਿੰਘ
2. ਸੰਤ ਵਿਰਸਾ ਸਿੰਘ

ਪਾਣੀ ਦੀ ਸੇਵਾ :

1. ਪ੍ਰਿਥੀਪਾਲ ਸਿੰਘ ਕਲਸੀ
2. ਤਰਲੋਕ ਸਿੰਘ ਰਘੁਬੀਰ ਨਗਰ

ਵਰਨੀ :

ਇਹ ਵਰਨੀ ਪਿਛਲੇ ਪੂਰੇ ਸਾਲ ਤੋਂ ਚਲਦੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸਰੀਰਾਂ ਨੇ ਯੋਗ-ਦਾਨ ਪਾਇਆ :—

1. ਸੰਤ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਬਾਲੀ ਨਗਰ
2. ਸੰਤ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਝੰਗੀ
3. ਸੁਰਗੀਯ ਸੰਤ ਹਜ਼ੂਰ ਸਿੰਘ
4. ਸੰਤ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਮੱਲਵਾਲੇ
5. ਮਸਤਾਨਾ ਜੀਤ ਸਿੰਘ
6. ਸੰਤ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਪੰਨਵ
7. ਸੰਤ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਸੌਧੀ
8. ਸੰਤ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ
9. ਸੁਖਦੇਵ ਸਿੰਘ ਬਾਲੀ ਨਗਰ
10. ਹਰਮੀਤ ਸਿੰਘ ਨਾਮਧਾਰੀ ਕਾਲੋਨੀ
11. ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਬਾਲੇਕੇ
12. ਸੰਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਗਾਣੀ ਵਾਲੇ
13. ਸੰਤ ਸੁਲੱਖਣ ਸਿੰਘ ਸੌਧੀ
14. ਸੰਤ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਕਲਸੀ
15. ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਝੜੀਆਂ ਵਾਲੇ
16. ਡਾ: ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ
17. ਸਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਰਾਜੌਰੀ ਗਾਰਡਨ
18. ਸੰਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸੌਧੀ
19. ਸੰਤ ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਧੌਖਰ
20. ਗੁਰਦੀਪ ਸਿੰਘ ਚੌੜੇਵਾਲੇ
21. ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਮੱਲ੍ਹ ਵਾਲੇ
22. ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਨਾਮਧਾਰੀ ਕਾਲੋਨੀ
23. ਸੰਤ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ
24. ਸੰਤ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਖਜ਼ਾਨਚੀ

ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸਫਾਈ, ਸੁਰਖਿਆ, ਡਿਸਪੈਂਸਰੀ, ਸਟੋਰ, ਹਵਨ, ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਆਦਿ ਦੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਲਈ ਵੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਵੰਡੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਆਏ ਸੰਤ ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਥ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਜਥਾ ਵੀ ਲੰਗਰ ਪਾਣੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਸਾਥ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਠਾਕੁਰ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਮੁਚੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਬੜੀ ਲਗਨ ਨਾਲ ਅਗਵਾਈ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ।

ਦਿੱਲੀ ਦੀਆਂ ਨਾਮਧਾਰੀ ਮਾਈਆਂ, ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 250 ਤੋਂ ਵੀ ਉਪਰ ਹੈ, ਲੰਗਰ ਪ੍ਰਕਾਉਣ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨਗੀਆਂ। ਉਹਨਾਂ ਸਭਨਾਂ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਦੀ ਇਕ ਲੰਬੀ ਲਿਸਟ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਨਾਮ ਇਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਨਾ ਕਰ ਸਕਣ ਦੀ ਖਿਮਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਜੀ।

—ਗੁਰਭਜਨ ਸਿੰਘ

